

Головний редактор:

Клименко А. П.,

ректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Смелянов В. М.,

д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Норд Г. А.,

к. е. н., професор, професор кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Гайдучий І. П., к.е.н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ НТУУ «КПІ»

Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління

Дацій О. І., д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну

Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України

Кальниць Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президенті України

Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Кузменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі

Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпровського державного аграрного університету

Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України

Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чорна А. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 18 вересень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

(наказ Міністерства освіти і науки України

№ 747 від 13.07.2015)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);

— SIS;

— Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року

ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

Чорноморський національний університет

імені Петра Могили,

ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського національного університету імені Петра Могили 26.09.19 р.

Підписано до друку 26.09.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 19,8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2609/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту держав-
ного управління Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут
економіки природокористування та сталого роз-
витку НАН України»

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку
і аудиту Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи,
управління і педагогіки Чорноморського національного універ-
ситету імені Петра Могили
Бакуненко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової
роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії му-
ніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії
муніципального управління
Андрей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідую-
чий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцке-
вича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факульт-
ету політичних наук та журналістики Університету імені Адама
Міцкевича (м. Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник де-
кану факультету політичних наук та журналістики Університету
імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місце-
вого самоврядування, регіонального розвитку та політичної ана-
літики Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії
митної служби України
Калынин Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламен-
таризму та політичного менеджменту Національної академії дер-
жавного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри
соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського на-
ціонального університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехно-
логій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Ака-
демік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-еко-
номічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджмен-
ту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-
Йоркської Академії наук
Міщенко К. С., к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного
управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів
державної служби зайнятості України
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри держав-
ної служби Чорноморського національного університету імені
Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавсько-
го університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпров-
ського державного аграрного університету
Софок С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самовря-
дування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорно-
морського національного університету імені Петра Могили
Софок М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Стоян О. Ю., д.держ.упр., в.о. завідувача кафедри, доцент
кафедри менеджменту Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 18 вересень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

*Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата наук з
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ*

*(наказ Міністерства освіти і науки України
№ 1528 від 29.12.2014)*

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського
національного університету
імені Петра Могили 26.09.19 р.

Підписано до друку 26.09.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 19,8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2609/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 18 вересень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Ульянченко О. В., Крутько М. А.

Тенденції розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки 5

Корж Н. В., Бабчинська О. І., Іванченко Г. В.

Стратегічне управління розвитком територій: регіональний аспект 9

Божанова В. Ю., Кононова О. Є., Шпатакова О. А.

Методологія формування екологічної стратегії будівельного підприємства 14

Мартиненко В. В.

Оптимізація видатків місцевих бюджетів як інструмент фіскальної політики 22

Волобуєв М. І.

Самооцінка та ефективність діяльності працівників 27

Гернего Ю. О.

Технології фінансування соціальних проектів та грантмейкінг 31

Бодрецький М. В.

Системні проблеми антикризового менеджменту банківських установ України 37

Олійник Т. І.

Економічна безпека суб'єкта господарювання: сутність та підходи до визначення 42

Ганзюк С. М., Вишнякова Ю. О.

Кредитування споживчих потреб в Україні 47

Халіна В. Ю., Васильєва Т. С.

Соціальна відповідальність як головна компонента клієнтоорієнтованості підприємства 53

Бшарат Н.

Сучасний стан та тенденції розвитку потенціалу конкурентоспроможності
торговельних підприємств України 62

Зеленко О. М.

Кластеризація як один із напрямів розвитку інфраструктури аграрної сфери в частині
заготівельної діяльності 70

Державне управління

Іванова Т. В.

Загрози еколого-економічної безпеки України в контексті викликів глобалізації 77

Борис О. П.

Шляхи удосконалення організації діяльності сил цивільного захисту 82

Усаченко О. О.

Інструменти державного регулювання оборонної промисловості 86

Шиян А. А., Хошаба О. М., Нікіфорова Л. О.

Модель розрахунку якості діяльності керівника підрозділу органів державної влади та управління 91

Рось О. Г.

Поняття та сутність нормативно-правового забезпечення інституційної спроможності
представницьких органів місцевого самоврядування 97

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 18 / 2019

CONTENTS:

Economy

Ulyanchenko A., Krutko M.

TENDENCIES FOR THE DEVELOPMENT OF INTEGRATION PROCESSES IN THE AGRARIAN ECONOMY SECTOR 5

Korzh N., Babchinska O., Ivanchenko H.

STRATEGIC MANAGEMENT OF TERRITORY DEVELOPMENT: THE REGIONAL ASPECT 9

Bozhanova V., Kononova O., Shpatakova O.

METHODOLOGY OF FORMATION OF ENVIRONMENTAL STRATEGY OF CONSTRUCTION ENTERPRISE 14

Martynenko V.

COST OPTIMIZATION OF LOCAL BUDGETS AS AN INSTRUMENT OF FISCAL POLICY 22

Volobuiev M.

SELF-ESTEEM AND EFFICIENCY OF EMPLOYEES 27

Gernego Iu.

TECHNOLOGIES OF SOCIAL PROJECTS FINANCING AND GRANTMAKING 31

Bodretskiy M.

SYSTEM PROBLEMS OF CRISIS MANAGEMENT OF BANKING INSTITUTIONS OF UKRAINE 37

Oliynyk T.

ECONOMIC SECURITY OF THE ENTITY: THE NATURE AND APPROACHES TO DETERMINATION 42

Hanziuk S., Vyshniakova Yu.

LENDING CONSUMER NEEDS IN UKRAINE 47

Khalina V., Vasil'eva T.

SOCIAL RESPONSIBILITY AS THE MAIN COMPONENT OF ENTERPRISE CUSTOMER ORIENTATION 53

Bsharat N.

THE CURRENT SITUATION AND TRENDS OF THE COMPETITIVENESS'S POTENTIAL DEVELOPMENT

TRADE ENTERPRISES OF UKRAINE 62

Zelenko O.

CLUSTERING AS ONE OF THE INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT DIRECTIONS IN THE AGRARIAN AREA IN PART

OF THE PROCUREMENT ACTIVITIES 70

Public administration

Ivanova T.

ENVIRONMENTAL ECONOMIC SECURITY THREATS OF UKRAINE IN THE CONTEXT

OF THE GLOBALIZATION 77

Boris O.

WAYS TO IMPROVE THE ORGANIZATION OF CIVIL DEFENSE ACTIVITIES 82

Usachenko O.

DEVELOPMENT INSTRUMENTS OF STATE REGULATION 86

Shiyan A., Khoshaba O., Nikiforova L.

MODEL FOR CALCULATING OF MANAGEMENT QUALITY FOR HEAD OF SUBDIVISIONS

OF STATE AUTHORITIES AND MANAGEMENT 91

Ros O.

ESSENCE AND CONCEPT OF NORMATIVE LEGAL PROVISION OF INSTITUTIONAL CAPACITY

OF REPRESENTATIVE LOCAL BODIES 97

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

УДК 338. 436

О. В. Ульянченко,
 д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України,
 Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва, м. Харків
 ORCID ID: 0000-0002-2762-5938

М. А. Крутько,
 к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та аудиту, Харківський національний технічний
 університет сільського господарства імені Петра Василенка, м. Харків
 ORCID ID: 0000-0002-9474-104X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.5

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

A. Ulyanchenko,
 Doctor of Economics Sciences,
 Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine,
 Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchayev, Kharkov
 M. Krutko,
 PhD in Economics, Associate Professor, Department of Accounting and Audit,
 Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture, Kharkov

TENDENCIES FOR THE DEVELOPMENT OF INTEGRATION PROCESSES IN THE AGRARIAN ECONOMY SECTOR

Запропоновані результати дослідження, які представлені в науковій статті, направленні на розкриття основного економічного завдання, що містить у собі агропромислова інтеграція через деталізацію та виокремлення основних параметрів формування чинників впливу, факторів залежності та тенденцій розвитку таких процесів. У статті запропоновано теоретико-методологічну викладку щодо забезпечення сталих інтеграційних процесів, які характерні для аграрного сектору економіки України. Систематизовано та запропоновано переваги та недоліки участі господарюючих суб'єктів у подібних процесах. Встановлено, що розвиток інтеграційних процесів супроводжується взаємозалежними економічними відносинами в системі ринкового середовища, нормативно-правового регулювання та налагодження виробничих процесів, що формують загальну картину позитивного сприйняття та значення агропромислової інтеграції для АПК та економічної безпеки країни.

The results of the research, which are presented in the scientific article, are aimed at revealing the main economic task, which involves agro-industrial integration by detailing and distinguishing the basic parameters of the formation of factors of influence, factors of dependence and tendencies of development of such processes. The article presents a theoretical and methodological statement on ensuring sustainable integration processes that are characteristic of the agricultural sector of the Ukrainian economy as an example of innovative measures in the system of economic relations. The main advantages and disadvantages of participation of economic entities in such processes are systematized and named. It is established that the development of integration processes is accompanied by interdependent economic relations in the system of market environment, regulatory regulation and adjustment of production processes, which form a general picture of the positive perception and importance of agro-industrial integration for agriculture and economic security of the country. The groups of factors having external and internal character of influence according to the current economic conditions are distinguished. The main aspects of advantages and disadvantages for business entities that are intended to apply the agro-industrial integration mechanisms in the long-term perspective are revealed. This will allow such farms to assess the potential benefits, effects and risks that may arise in the process of integration change. In the process of studying the main provisions and tendencies for stimulating the development of integration processes in the agricultural sector of the country's economy, the basic standards for the normal development of integration processes of the agricultural sector of the Ukrainian economy are set. It is established that the main factors in which priority vectors are laid to guide in the

system of ensuring the normal further development of such processes for the economic security of the country, have mainly positive tendencies and influence on the development of economic entities that are included in the system of integration changes.

*Ключові слова: тенденції, інтеграційні процеси, розвиток, аграрний сектор, економіка.
Key words: tendencies, integration processes, development, agrarian sector, economy.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сьогоденних економічних умовах, в яких доводиться займатися господарською діяльністю підприємствам аграрного сектору економіки України, можна з впевненістю говорити про перспективність досліджень в частині економічної безпеки, яку потрібно розглядати через призму продовольчої в тому числі. Зміст та значення економічної безпеки будь-якої країни трактується з розкриттям максимальної вагомості результативності діяльності як країни, окремої галузі, сфери чи сектору, так і окремого господарюючого суб'єкта. Значення економічної стабільності підприємства виступає фундаментом для спонукання та налагодження подальшої економічної спроможності в масштабних розмірах, які виходять за рамки одного господарюючого суб'єкта і створюють потужну економічну систему з налагодженим механізмом взаємодії та нормальної господарської діяльності. Одним із дієвих способів господарювання і виступають інтеграційні процеси в рамках свого повноцінного прояву.

Відкритими залишаються питання в частині основних структурних елементів та тенденцій, які притаманні інтеграційним процесам під час нормальної господарської діяльності, важливість розкриття та окреслення таких тенденцій підкріплює той факт, що існує досить багато економічних думок в частині трактування подібних тенденцій. Деякі науковці дотримуються думки, що варто розглядати інтеграцію як простий механізм взаємодії, який підрозділяється на горизонтальну та вертикальну форму прояву для інших інтеграційних процесів — дієвий інноваційних засіб по виведенню господарюючих суб'єктів з кризового стану чи нарощення виробничих та інших потужностей. Тобто чітко окреслюється проблема в виокремленні та взаємоузгодженні тенденцій розвитку та перспективності інтеграційних процесів для сільськогосподарського виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням питань економічного змісту та наповнення сутності трактування, форм прояву та принципів і тенденцій в частині інтеграції, інтеграційних процесів та агропромислової інтеграції займалися такі вітчизняні та іноземні вчені-економісти: М. Алле, Б. Балас, Г.М. Калетнік, М.Й. Малік, А.Г. Мазур, Ю.О. Нестерчук, В.Г. Андрийчук та інші. Під час дослідження наукового доробку таких дослідників можна зробити висновок, що потребують дослідження в частині виокремлення основних чинників та способів прояву, через які можливо повністю розкрити та виокремити ті тенденції та принципи, які реально покажуть на що здатні сучасні економічні механізми, до яких і належить агропромислова інтеграція.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою проведення досліджень є ідея загальної інтеграції в рамках позитивних тенденцій та принципів

аграрного сектору. Достатній рівень знань та перспективних результатів, які отримає в кінцевому результаті господарююча одиниця, і як потужний стимул для стабілізації економічної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основним пріоритетом функціонування цілісної економічної системи будь-якої країни є її економічна безпека, яка виступає гарантом соціальної стабільності та спроможності забезпечити базові потреби населення країни в глобальному значенні та природі існування. На мікрорівні підприємницької діяльності — стабільність вхідних і вихідних матеріальних потоків для провадження нормальної господарської діяльності підприємства. За таких умов можна говорити про доцільність налагодження просторових зв'язків та пошуку нових інноваційних заходів щодо підвищення економічної ефективності господарюючих суб'єктів для гарантування подальшої економічної безпеки країни у цілому.

У своїй праці Т.О. Костюк визначає економічну безпеку сільського господарства як комплекс умов, необхідних для мінімізації внутрішніх та зовнішніх загроз виробництву сільськогосподарської продукції із забезпеченням високого рівня екологізації, соціалізації та конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на світових агроекономічних ринках [1, с. 81].

У контексті запропонованого трактування структури для забезпечення сталого розвитку сільського господарства з позиції економічної безпеки, на нашу думку, варто доповнити та виокремити продовольчу безпеку, яка виступає основною соціально-економічною формою забезпечення споживчих потреб населення країни.

Виникає потреба у чіткій регламентації господарських взаємовідносин між сільськогосподарськими, зберігальними, переробними, транспортними підприємствами та мережею збуту готової продукції. На початкових стадіях це вирішується за допомогою встановлення міжгосподарських договірних зв'язків (горизонтальна інтеграція), у подальшому — шляхом створення єдиної інтегрованої структури, яка забезпечує замкнутий цикл виробництва (вертикальна інтеграція). Отже, під вертикальною інтеграцією розуміють розвиток міжгалузевих зв'язків, співпрацю сільськогосподарських, промислових та інших підприємств АПК, які технологічно пов'язані між собою єдиним процесом виробництва сільськогосподарської сировини, її промислової переробки та реалізації готової продукції [2, с. 121].

Вертикальна інтеграція є механізмом, що забезпечує максимальний рівень координації між ланками ланцюга формування вартості через формування єдиного центра управління і контролю за транзакціями та господарською діяльністю. Серед можливих способів здійснення такої інтеграції — створення управляючих компаній, поглинання, злиття компаній, які знаходяться

ся в ланцюгу формування продукції. Саме такий механізм практично повністю усуває ризики взаємовідносин незалежних суб'єктів господарської діяльності, відкриває шлях до розподілу ренти на "вищих" та "нижчих" рівнях даного ланцюга [3, с. 23]. Таким чином, основними формами міжгалузевих відносин в агропромисловій сфері є вертикальна та горизонтальна інтеграція [4, с. 23]. Нижче пропонується групування проаналізованих тенденцій, котрі мають властивості горизонтальної чи вертикальної інтеграції в частині факторного впливу на господарську діяльність у рамках процесів агропромислової інтеграції (табл. 1).

У результаті аналізу різних поглядів і тверджень можна виокремлюються основні групи, які формуються за умов факторного впливу на інтеграційні процеси в агропромисловому комплексі, так, на думку Пугач А.М. на розвиток інтеграційних процесів впливає цілий комплекс різного роду чинників, які можна об'єднати в три основні групи: внутрішньогалузеві, міжгалузеві і макроекономічні. До внутрішньогалузевих слід віднести: ступінь технічної оснащеності; собівартість виробництва сільськогосподарської продукції; якість і конкурентоспроможність продукції; коефіцієнт використання генетичного потенціалу тварин і рослин; концентрація, спеціалізація та диверсифікація виробництва; ступінь забезпечення потужностями зі зберігання продукції. Міжгалузеві чинники такі: монополізм промислових підприємств; диспаритет цін; розвиток ринкової, виробничої і соціальної інфраструктури; розвиток системи маркетингу в аграрній сфері. Серед макроекономічних чинників слід виділити: цінову політику держави; податкову політику; фінансово-кредитну політику; страхову політику держави; рівень державного аграрного протекціонізму; правове забезпечення інтеграційних процесів [6,

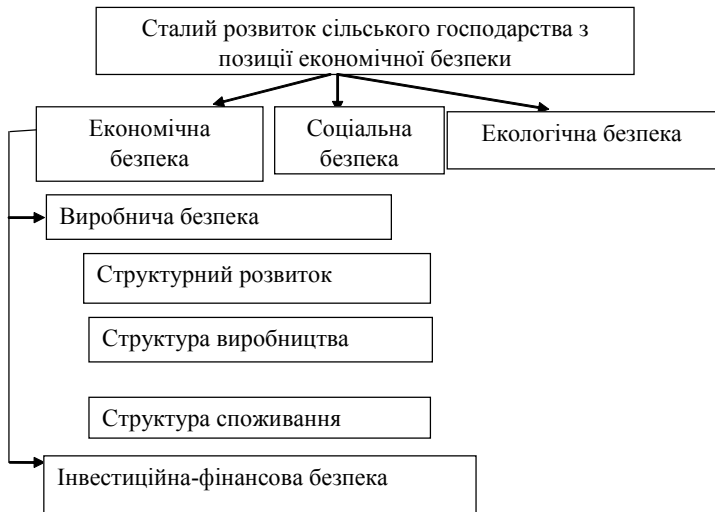

Рис. 1. Структура сталого розвитку сільського господарства з позицій економічної безпеки

Джерело: на основі [1, с. 55].

с. 75]. Деталізація, яку пропонує автор певною мірою розкриває основні тенденції, які можуть мати вплив на формування інтеграційних процесів в аграрному секторі.

До основних чинників, які формують та стимулюють розвиток інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки країни можна віднести: група впливу, що диктують ринкові відносини та сам ринок на макrorівні — пропозиція, попит, конкуренція як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, щодо мікрорівня то це — поведінка господарюючого суб'єкта товаровиробника на ринку, можливість забезпечення повноцінності партій відповідно договорів, швидкість поповнення сировинної бази для забезпечення процесів господарювання, здатність забезпечити маркетингові заходи для просування фірми на ринку. На-

Таблиця 1. Позитивні та негативні сторони агропромислової інтеграції

Горизонтальна інтеграція		Вертикальна інтеграція	
Позитивна сторона	Негативна сторона	Позитивна сторона	Негативна сторона
Зниження витрат (ліквідація дублюючих процесів)	Зміна зайнятості виробничої структури (при ліквідації дублюючих процесів)	Оптимізація внутрішніх процесів виробництва продукції	Входження до нового ринку (брак досвіду)
Зниження витрат за рахунок ефекту масовості (оптова закупівля)	Зниження рівня диверсифікації	Зменшення витрат виробництва	Залежність від постачальників
Зниження витрат за рахунок зменшення конкуренції і трансакцій	Довгостроковість інтеграційних процесів	Зменшення впливу зовнішнього середовища	Зменшення гнучкості (необхідність врахування потреб власного виробництва)
Використання договорів контрактації, що забезпечує фермерам гарантований ринок збуту, а переробникам сировинну базу	Заплутаність умов контактів	Створюються сприятливі умови для широкого провадження досягнень науково-технічного прогресу	Зменшення робочих місць у результаті підвищення технологічної оснащеності
	Значні штрафи та санкції за невиконання договорів	Збільшення масштабів виробництва та скорочення збиткових підприємств	Витіснення дрібних підприємств
Свобода вибору каналів реалізації продукції	Наявність численних посередників	Створення єдиного апарату управління (забезпечення оптимальне поєднання територіального та галузевого управління)	Втрата інтегрованих підприємств самостійності
Розширення міжгалузевих зв'язків	Вимивання коштів з фермерів	При створенні сільгоспвиробниками своїх переробних виробництв підвищується конкурентоспроможність	Низький технічний і технологічний рівень переробки продукції, що знижує її якість

Джерело: на основі [4, с. 51; 5, с. 377].

ступна група впливу — це чинники, які націлені на зниження витрат за рахунок здійснення оптових закупівель. Тобто постає питання, якими партіями здійснювати поповнення своїх ресурсів, що необхідні для нормального процесу відтворення. Тут на макрорівні виникає потреба аналізу та постійного моніторингу інформаційного забезпечення господарських процесів в відповідності до політичної, нормативно-законодавчої, кредитної та податкової ситуацій в актуальному ринковому середовищі. На мікрорівні — до чинників розвитку відноситься стан безпосереднього учасника інтеграційного формування з можливими перевагами та недоліками такого стану.

За сучасних умов господарювання варто дотримуватися всіх необхідних чинників та правил, які впливають на формування загальної картини запровадження механізму інтеграційних зрушень в аграрному секторі. Виконання необхідних умов у ринковій економіці спонукає до адаптації інтеграційних процесів з усіма паралельними течіями, які мають місце в зазначеному середовищі. Так, за рахунок адаптивності інтеграції можлива нормалізація попиту та пропозиції, налагодження системи здорової, прозорої конкурентної боротьби на ринку. Стимуляція пошуку нових каналів збуту та вихід на міжнародні ринки. Не можна забувати про вплив кон'юнктури ринку на діяльність будь-якого господарюючого об'єкту в частині його товарної пропозиції в рамках економічних відносин, які носять ринковий характер. Приведення всіх ринкових процесів до єдиного знаменника в частині інформаційного та інноваційного забезпечення. Управління збутовими процесами, швидкісний ефект та своєчасність маркетингової кампанії в просуванні товару чи суб'єкта на ринку. Вдала можливість з конкурента перетворитися на партнера й шукати шляхи нарощення своїх потужностей і можливостей в єдино-вірному векторі розвитку. Така перспективність використання інтеграційних процесів у системі господарювання та реалізації свого продукту підприємствами в кінцевому результаті впливає і на виникнення здорової конкуренції між різними країнами, тобто вихід на нові рівні відносин, що дає підвищення іміджу та престижності країни на міжнародній арені, популяризує ідею взаємодії між господарюючими суб'єктами в середині країни, розвиток ринкового середовища в частині забезпечення умов його функціонування та розповсюдження новітніх технік і технологій, а також інноваційних методів управління. Все вищезазначене говорить про переваги, які можуть забезпечити інтеграційні процеси для суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки.

Але можливі і недоліки запровадження такого способу управлінських рішень, які стосуються укрупнення, об'єднання та визначення господарства-домінанта, яке може просто подавити розвиток більш менших учасників інтеграційних перетворень, за рахунок відтоку ресурсів на користь більш потужних партнерів. У практиці ринкових економічних відносин досить розповсюдженні випадки поглинання, дробіння та знищення менш потужної компанії-конкурента з різних причин як матеріального, ресурсного, так і простого бажання бути першим, єдиним чи взагалі монополістом на ринку.

ВИСНОВКИ

Отже визначення економічної безпеки з точки зору уточнення тенденцій, факторів та чинників розвитку аг-

ропромислової інтеграції показує пряму залежність між стабільністю одного явища та запровадження інтеграційних процесів в аграрному секторі. Виокремлена група чинників в зовнішні та внутрішні не нова але деталізована в відповідності сучасним умовам господарювання. Розкриті основні аспекти переваг та недоліків для господарюючих суб'єктів, які мають на меті застосувати в системі управління своїм подальшим розвитком в довготривалій перспективі використати механізми агропромислової інтеграції. Що дасть змогу таким господарствам оцінити можливі переваги, ефекти та ризики, які можуть виникнути в процесі інтеграційних змін.

Література:

1. Костюк Т.О. Економічна безпека сільського господарства України: сучасний стан та прогноз. Журнал: АГРОСВІТ. 2017. № 17. С. 53—62.
2. Гуроров А.О. Вертикально інтегровані структури у сільському господарстві: економічні засади формування та розвитку. Економіка і прогнозування. 2011. № 1. С. 120—130.
3. Шукалович В.Ф. Вертикальна інтеграція в агробізнесі: ідентифікація понять та аналіз базових теорій. Журнал: АГРОСВІТ. 2014. № 1. С. 21—26.
4. Бурковський П.А. Агропромислова інтеграція як засіб пом'якшення диспаритетності економічних відносин в агро-секторі. Журнал: АГРОСВІТ. 2016. № 13—14. С. 48—55.
5. Томілін О.О. Формування міжгалузевих зв'язків як один з чинників утворення міжгалузевих відносин в аграрній сфері економіки. Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 4. С. 372—377.
6. Пугач А.М. Інтеграційні процеси в сфері аграрної освіти, науки та виробництва як визначальна умова розвитку аграрного ресурсного потенціалу України. Інвестиції: практика та досвід. Серія: "Державне управління". 2015. № 13—14. С. 74—77.

References:

1. Kostyuk, T.O. (2017), "Economic security of agriculture of Ukraine: current state and forecast", *Ahrosvit*, vol. 17, pp. 53—62.
 2. Hutorov, A.O. (2011), "Vertically integrated structures in agriculture: economic principles of formation and development", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 1, pp. 120—130.
 3. Shukalovich, V.F. (2014), "Vertical integration in agribusiness: identification of concepts and analysis of basic theories", *Ahrosvit*, vol. 1, pp. 21—26.
 4. Burkovskiy, P.A. (2016), "Agro-industrial integration as a means of mitigating the disparity of economic relations in the agricultural sector", *Ahrosvit*, vol. 13—14, pp. 48—55.
 5. Tomilin, O.O. (2012), "Formation of cross-industry relations as one of the factors of formation of inter-branch relations in the agrarian sphere of economy", *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 4, pp. 372—377.
 6. Puhach, A.M. (2015), "Integration processes in the field of agricultural education, science and production as a determining condition for the development of agrarian resource potential of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid. Seriya: "Derzhavne upravlinnia"*, vol. 13—14, pp. 74—77.
- Стаття надійшла до редакції 19.09.2019 р.*

УДК 331.101.262

Н. В. Корж,
 д. е. н., проф., професор кафедри менеджменту та адміністрування,
 Вінницький торговельно-економічний інститут
 Київського національного торговельно-економічного університету
 ORCID ID: 0000-0002-4901-3078

О. І. Бабчинська,
 к. геогр. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування,
 Вінницький торговельно-економічний інститут
 Київського національного торговельно-економічного університету
 ORCID ID: 0000-0001-6377-6242

Г. В. Іванченко,
 к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування,
 Вінницький торговельно-економічний інститут
 Київського національного торговельно-економічного університету
 ORCID ID: 0000-0002-5654-1514

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.9

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЙ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

N. Korzh,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Management and Administration Department of Vinnytsia
 institute of Trade And Economic of The Kyiv National University of Trade And Economic University
 O. Babchinska,
 PhD in Geography, Associate Professor, Associate Professor of Management and Administration Department
 of Vinnytsia institute of Trade And Economic of The Kyiv National University of Trade And Economic University
 H. Ivanchenko,
 PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Management and Administration Department
 Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

STRATEGIC MANAGEMENT OF TERRITORY DEVELOPMENT: THE REGIONAL ASPECT

У публікації запропоновано системний підхід до визначення поняття "дестинація" та цільові атракції. Розроблено теоретичний підхід до стратегічного управління дестинацією, який засновано на ефективно-му використанні привабливості потенціалу цільових атракцій та впровадженні критеріїв сталого туризму. Результативність управління стратегічним розвитком дестинації рекомендується визначати рівнем якості співробітництва між всіма її елементами, що беруть участь у процесі соціально-економічного розвитку дестинації. Оцінку результатів роботи механізму управління формуванням та реалізацією потенціалу цільових атракцій дестинації пропонується здійснювати за допомогою інтегрованого показника привабливості.

Запропонований концептуальний підхід, оснований на потенціалі цільових атракцій, міждисциплінарний та інтегральний характер, є визначальним фактором у разі прийняття управлінських рішень у процесі планування розвитку території. Це дозволить мінімізувати негативний вплив циклічних коливань в економіці, суттєво знизити рівень управлінських ризиків, підвищити якість прогнозів розвитку.

The relevance of the study is explained by the need to develop theoretical approaches to building an effective system of strategic management of tourist destinations in the regions of Ukraine, which are based on the principles of sustainable tourism development.

Substantiation of the author's definition of categories, in the current conditions of decentralization of power for the formation of a system of "tourist destinations" and development on their basis of a theoretical approach to the mechanism of strategic management of destinations in the region.

The concept of "tourist destination" and "destination attraction" is explored from the standpoint of a systematic approach. There are two methodological approaches to assessing the attractiveness of a destination: the study of the resource potential of tourist interest and the study of demand.

From the point of view of a systematic approach to strategic management, the category of "destination" is proposed to be considered as an aggregate of elements of infrastructure and institutions that interact in a certain socio-economic situation regarding the utilization of the potential of the target sights and the formation of a unique integrated tourist product on its basis with the subsequent realization in order to ensure sustainable development of the territory and mutual development in the process of creating consumer value.

Target attractions are proposed to be considered as elements of tourist resources (objects of display) that give the socio-economic space unique characteristics that arouse the interest of the tourist and, accordingly, determine the peculiarity of managing this category within a certain tourist system.

A theoretical approach to strategic destination management is proposed, which is based on the effective use of the attractiveness of the potential of the target sights and the introduction of sustainable tourism criteria in order to provide benefits for the community, promote business prosperity, and gain consumer confidence. The effectiveness of managing the strategic development of a destination is recommended to determine the level of quality of cooperation between all its elements involved in the socio-economic development of the destination. The evaluation of the results of the mechanism of management of the formation and realization of the potential of the destination attractions of the destination is proposed to be carried out using an integrated indicator of attractiveness.

The proposed conceptual approach, based on the potential of the landmarks, is interdisciplinary and integral in nature, is a determining factor in managerial decisions in the process of planning the development of the territory. This will minimize the negative impact of cyclical fluctuations in the economy, significantly reduce the level of managerial risks, improve the quality of development forecasts.

Ключові слова: туристична дестинація, цільова атракція, регіон, соціально-економічний простір, актуальне середовище компетенцій в регіоні.

Key words: tourist destinations, target attraction, region, socio-economic space, the current competence environment in the region Introduction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах реформи місцевого самоврядування актуалізуються проблеми забезпечення збалансованого та комплексного розвитку регіону. Водночас у процесі диверсифікації регіональної економіки на шляху до соціально-ринкової економіки одним з пріоритетів є розвиток туристичної сфери, яка покликана не лише покращити якість життя населення, підняти імідж території, але й консолідувати громаду та інституції навколо її унікальних ресурсів з метою формування патріотизму, поваги до традицій, культури та історії рідного краю, соціальної відповідальності, виконання зобов'язань по відношенню до природи, а також залучення місцевого населення до всіх процесів, що пов'язані з управлінням туристичною діяльністю.

Збереження умов і пошук нових шляхів нарощування внеску туристської сфери в соціально-економічний розвиток регіону, вдосконалення методів управління дестинаціями, підвищення результатів використання наявного потенціалу розвитку туризму повинні стати одним з пріоритетних напрямів діяльності органів місцевого самоврядування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню різних аспектів стратегічного управління розвитком туризму присвячені наукові праці великої кількості зарубіжних та вітчизняних вчених. Ключові положення сутності, формування та розвитку туристичних дестинацій розглядали такі зарубіжні дослідники в сфері менеджменту та маркетингу дестинацій: як Д. Бухаліс (D. Buhalis), М. Бітнер (M. Bitner), Л. Мосберг (L. Mossberg), Т. О'Делл (T. O'Dell), Б. Рітч (B. Ritchie), Н. Лейпер (N. Leiper), С. Медлік (S. Medlik), Р. Девідсон (R. Davidson), В. Фрамке (W. Framke), Ф. Котлер (Kotler, F) та ін. В Україні та країнах пострадянського простору проблеми розвитку дестинацій досліджували: А. Мазаракі, Т. Ткаченко, В. Семенова, Т. Божук, Н. Гончарова, І. Зорін, О. Джанджагузова, Т. Ракохіна та ін. Основну увагу в сучасній науковій літера-

турі відведено розробці концептуальних, організаційних і методичних питань розвитку туризму та туристичних дестинацій, зокрема. Однак проблеми стратегічного управління туристськими дестинаціями на рівні регіону не знайшли адекватного відображення у вітчизняній науковій літературі та потребують подальшого розв'язання.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування авторського визначення категорій, що в сучасних умовах децентралізації влади формують систему "туристична дестинація" та розробку на їх основі теоретичного підходу до механізму стратегічного управління дестинацією в регіоні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вивчення терміну "дестинації" в різних джерелах дозволяє зробити висновок, що не всі туристські місця, регіони або території можуть трактуватися як дестинації. Для того щоб географічна територія могла називатися дестинацією, вона повинна характеризуватися певним набором критеріїв, що визначають її географічні та територіальні особливості, специфіку господарських зв'язків і методів управління, рівень конкурентоспроможності, напрями соціально-економічного розвитку. З метою уточнення понятійного апарату проведемо аналіз категорії "дестинації" в контексті досліджуваної проблеми. Дефініція "дестинації" запозичена з англійської мови (англ. Destination — місце призначення) і є порівняно новим поняттям для вітчизняної науки. В кінці ХХ ст. термін "дестинації" став офіційним терміном Всесвітньої туристської організації (UNWTO). У таблиці 1 систематизовано основні трактування категорії "дестинації", пропонувані різними авторами в розрізі соціально-економічних складових досліджуваної проблеми.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел стосовно розвитку поняття "туристична дестинація" в розрізі геопросторового, економічного, маркетингового, управлінського та соціального підходів свідчить про відсутність єдиної думки щодо його трактування як економічної категорії.

Таблиця 1. Експлікація поняття "туристична дестинація"

Автори	Зміст
Leiper N. [1]	Місце, яке обирають туристи для того, щоб залишитись на деякий час з метою отримання туристського досвіду (leisure experience), пов'язаного з одним чи декількома атрибутами та особливостями території – атракціями
Medlik S. [2]	Країни, регіони, міста та ін. території, які відвідуються туристами. Цілий рік їх інфраструктура обслуговує резидентів і нерезидентів, які приїхали з метою заробітку, і якийсь час протягом року постійних споживачів послуг - туристів. Значимість географічної одиниці як туристської дестинації, визначається трьома основними факторами: атракціями, сервісом і туристською інфраструктурою, доступністю (як правило, географічною). Ці три чинники іноді називають «туристські якості дестинації»
Davidson R., Maitland R. [3]	Окремо взятий округ, місто або чітко визначена сільська, прибережна або гірська місцевість, яка має кордони
Framke W. [4]	Сукупність інтересів, різних видів діяльності, послуг, інфраструктури, атракцій, які формують ідентичність місця. У дестинації є статичний аспект - місце, територія, та динамічний аспект - сукупність різних агентів, продуктів і послуг, що варіюються в залежності від попиту туристів
Kotler F. [5]	Туристський продукт (комплекс матеріальних і нематеріальних елементів), що має багаторівневу структуру: основний, супутній, додатковий і розширений продукт. У цьому сенсі продуктом виступає саме туристична територія, регіон. Основою формування такого продукту є туристсько-рекреаційні ресурси, які наділяють його певною споживчою цінністю
Buhalis D [6]	Амальгама (поєднання) туристичних продуктів, які пропонують споживачеві інтегрований досвід (комплекс відчуттів)
Ritchie B. Crouch G. [7]	Конкретна територія з адміністративними кордонами: країна, макрорегіон (сукупність кількох країн), провінція або штат всередині країни, місто, унікальна територія типу національного парку, меморіалу
Grönroos C. [8] Bitner M. [9], Horovitz J. [10], Moosberg L. [11] O'Dell T. [12]	Система сервісу, розширений, клієнтоорієнтований продукт зі своїми характеристиками, як-от: імідж, місце, сфера обслуговування та гостинність. Отже, в основу покладено створення та обмін споживчими цінностями, індивідуальний туристський досвід, когнітивний процес, якими управляє турист свідомо чи несвідомо
Макаричева О. [14]	Туристичний продукт конкретної місцевості (об'єкта), запропонований для продажу у формі комплексу матеріальних і нематеріальних цінностей (пам'ятки історії, архітектури, продукція народної творчості - побут, фольклор, вироби та продукти традиційних для місцевості галузей та видів діяльності, страви національної кухні; чисте повітря, природа, довкілля, зручності (вигоди) – умови та види розміщення, пересування, харчування та ін.
Ткаченко Т. [13]	Об'єкт (місто, регіон, район, місцевість, місце, заклад), що має туристично-рекреаційні ресурси (унікальні або специфічні), які є привабливими для подорожуючих, доступними завдяки наявності необхідної інфраструктури (зручності, послуги), доведені до споживача у формі сформованого та підготовленого до продажу туристичного продукту сучасними засобами маркетингових комунікацій (наявність логотипа, торгової марки тощо) в системі важелів інтегрованого управління суб'єктами господарювання

Джерело: узагальнено авторами на основі [1—16].

З точки зору системного підходу до стратегічного управління, категорію "дестинація", на думку авторів, слід розглядати як сукупність елементів інфраструктури та інституцій, які взаємодіють в певному соціально-економічному просторі з приводу використання потенціалу цільових атракцій та формування на його основі унікального комплексного туристичного продукту з подальшою реалізацією з метою забезпечення стійкого розвитку території та взаємного розвитку в процесі створення споживчої цінності.

Ступінь тісноти зв'язку між елементами дестинації визначає її цілісність як системи. Цільові атракції це елементи туристичних ресурсів (об'єкти показу), що наділяють соціально-економічний простір унікальними характеристиками, які викликають інтерес туриста і, відповідно, визначають особливість управління цією категорією в рамках певної туристської системи. Критеріальними обмеженнями потенціалу цільових атракцій є баланс відкритості та сезонності. Під час оцінювання привабливості дестинації можна використовувати два основних методичних підходи: дослідження ресурсного потенціалу об'єктів туристського інтересу або вивчення попиту.

Теорія стратегічного управління може бути вдосконалена розробкою механізму прийняття управлінських рішень з позиції врахування фактору атрактивності та його впливу на соціально-економічні індикатори дестинації, що характеризують її розвиток.

Аналізуючи процес управління розвитком дестинацій в сучасних умовах, слід приділити особливу увагу вибору методів і підходів до управління як основного питання у визначенні способу взаємодії суб'єктів дестинації (органів місцевого самоврядування, підприємств, інвесторів, туристів, населення).

Вибір підходів до управління розвитком дестинації залежить від безлічі факторів, що прямо чи опосередковано впливають на атрактивність дестинації. Зазвичай їх розглядають у складі таких груп: політичні; соціальні; економічні; екологічні; природні; демографічні; психологічні; культурно-історичні; технологічні та інституційні. Всі перераховані вище фактори по-різному впливають на рівень атрактивності дестинації. До того ж, одні умови практично незмінні, інші, навпаки, піддаються управлінському впливу. Таким чином, на думку авторів, розглянуті фактори можна поділити на три групи: змінні, такі, що повільно змінюються та незмінні:

— до змінних факторів можна віднести законодавчі ініціативи, розробку, впровадження та підтримання іміджу дестинації;

— до тих, що повільно змінюються — підготовку спеціалізованих кадрів, якість обслуговування і культуру гостинності, рівень допоміжного і основного інфраструктурного оснащення, екологічну обстановку, систему господарських взаємозв'язків основних елементів дестинації;

— незмінними характеристиками дестинації залишаються географічне положення, кліматичні умови, культурно-історичний потенціал.

Таким чином, управління розвитком дестинації лежить в полі зору цілеспрямованого впливу органів місцевого самоврядування на фактори, які піддаються змінам, і впливають позитивним чином на її соціально-економічні характеристики. В аспекті загальної теорії управління регіональним розвитком сфера впливу охоплює планування, організацію, моніторинг, регулювання і контроль розвитку дестинації.

З позиції спеціальних управлінських функцій, сучасна теорія менеджменту дестинацій передбачає реалізацію оптимальної кадрової політики; управління якістю послуг; розробку інвестиційної та маркетингової стратегії в контексті єдиної політики підвищення інвестиційної привабливості дестинації та антикризових заходів; інформаційно-аналітичну підтримку розвитку дестинації на національному та міжнародному рівні. Перед регіональним менеджментом стоїть головна мета підтримки актуального середовища компетенції в регіоні — це той ресурс, який можна примножувати шляхом безперервного навчання персоналу, створення відповідних освітніх структур. Водночас це — мобільний ресурс, для утримання і примноження якого потрібне створення сприятливого середовища.

Формування регіональної політики комплексного розвитку території може ґрунтуватися на безлічі методів і підходів та їх поєднанні як у подоланні загроз, так і в реалізації основних можливостей розвитку дестинацій. Нині велику популярність у світі отримали кластерний, системний, маркетинговий підходи. Вибір органами місцевого самоврядування того чи іншого управлінського підходу до розвитку дестинації залежить від певного набору передумов, що характеризує дестинацію, серед яких необхідно виділити:

1) рівень стратегічної значущості та пріоритетності розвитку сфери туризму в порівнянні з іншими напрямками спеціалізації регіональної економіки;

2) рівень фінансування розвитку туризму;

3) етап розвитку сфери туризму в регіоні — вибір конкретних підходів і методів розвитку залежить від стадії життєвого циклу індустрії туризму. На етапі зростання в основному використовуються правовий, програмно-цільовий та галузевий підходи. На етапі зрілості індустрії туризму в регіоні можуть застосовуватися кластерний, просторовий і системний підходи;

4) наявність унікальних атрактивних властивостей територіального туристичного продукту, бренду, пізнаваності туристської дестинації;

5) інтенсивність і характер регіональної — один з найважливіших факторів макросередовища дестинації, що передбачає вибір різного інструментарію просування регіонального туристичного продукту на зовнішніх ринках, використання ефективних методів залучення інвесторів і туристів, приєднання до міжнародних нормативно-правових актів у сфері туризму, використання успішного досвіду туристичних регіонів розвинених країн світу тощо;

6) ступінь залучення територіальної громади, інституцій, комерційних організацій в процеси розвитку індустрії туризму — відображає ситуацію, що склалася і можливості використання потенціалу партнерства у сприянні комплексному розвитку туризму в регіоні;

7) екологічні обмеження — звуження кола використовуваних методів і підходів до управління розвитком індустрії туризму може бути пов'язано з промисловою спеціалізацією регіону, наявністю невирішених екологічних проблем, високою забрудненістю території, екологічними катастрофами з тривалим періодом відновлення екосистем та ін.;

8) рівень безпеки — обмеження у виборі методів і підходів до управління розвитком індустрії туризму в регіоні, пов'язане з макроекономічною та політичною нестабільністю в країні, недостатньою ефективністю діяльності правоохоронних органів та іншими факторами.

Для забезпечення цілей дослідження щодо формування механізму стратегічного управління розвитком дестинацій оснований на потенціалі цільових атракцій, пропонується теоретичний підхід, який передбачає досягнення таких цілей:

— використання системи сталого управління дестинацій;

— максимізація соціально-економічних переваг для приймаючих спільнот;

— максимізація пільг для спільнот, відвідувачів і культурної спадщини;

— максимізація вигоди для навколишнього середовища і мінімізація негативних наслідків функціонування туризму [11; 13].

Такий підхід базується на впровадженні глобальних критеріїв сталого туризму для дестинацій всіх типів з метою забезпечення вигод для спільноти, сприяння діловому процвітання, завоювання споживчої довіри. Результативність управління стратегічним розвитком дестинації рекомендується визначати рівнем якості співробітництва між всіма її елементами, що беруть участь у процесі соціально-економічного розвитку дестинації. Оцінку результатів роботи механізму управління формуванням та реалізацією потенціалу цільових атракцій дестинації пропонується здійснювати за допомогою інтегрованого показника привабливості дестинації, як функції від сукупності коефіцієнтів відвідуваності дестинації туристами, витрат туристів та витрат туристів в розрахунку на 1 мешканця. Аналіз динаміки даного індексу (вихідне значення/ цільове значення) дозволить дати об'єктивну оцінку розвитку дестинації в динаміці та визначити рейтингове місце дестинації серед конкурентів з метою своєчасного контролю ефективності регіональної політики розвитку туризму, корегувати її механізм.

За характером управлінського впливу розрізняють прямі і непрямі методи. Методи прямого впливу припускають прямий, а не опосередкований адміністративний вплив на суб'єкти дестинації за допомогою факторів і важелів, які перебувають у розпорядженні органів влади. Економічний і соціальний ефекти методів прямого впливу забезпечуються оперативністю дії і жорсткою правовою та організаційною регламентацією. Методи непрямого впливу впливають на соціально-економічні показники за допомогою створення умов для прийняття інвестиційних рішень, що відповідають меті регіональної політики. У разі суттєвих переваг, що виражаються в забезпеченні балансу приватних і громадських інтересів, ці методи мають недолік у вигляді певного часового лагу між вжитими зусиллями і кінцевим результатом.

Таким чином, базовим критерієм під час прийняття управлінських рішень повинен стати принцип соціальної віддачі залучених інвестицій, у тому числі на основі механізму державно-приватного партнерства, в створення туристської інфраструктури з урахуванням фактору атрактивності та конкурентоспроможності туристичних продуктів дестинації. Чіткий механізм відбору найбільш привабливих регіональних інвестиційних проєктів створення нових об'єктів інфраструктури, що мають унікальним набором атрактивних властивостей, здатний збільшити пропозицію конкурентного туристичного продукту дестинації та залучити нові приватні інвестиції в туристичну сферу і суміжні галузі за принципом мультиплікативного ефекту. У відповідь на збільшення потоків туристів економічні суб'єкти ринку мають створити допоміжну ринкову інфраструктуру, забезпечивши тим самим спільну економічну рівновагу на більш високому соціально-економічному рівні.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення перерахованих вище підходів і методів до управління розвитком дестинацій дозволяє зробити висновки, що всі методи, за винятком просторового і, опосередковано, маркетингового підходів, абстрагуються від фактору привабливості при прийнятті управлінських рішень.

Запропонований концептуальний підхід, оснований на потенціалі цільових атракцій носить міждисциплінарний та інтегральний характер, є визначальним фактором при прийнятті управлінських рішень в процесі планування розвитку території. Це дозволить мінімізувати негативний вплив циклічних коливань в економіці, суттєво знизити рівень управлінських ризиків, підвищити якість прогнозів розвитку.

Література:

1. Leiper N. Tourism management. 3rd edn. Sidney, Pearson Education Australia, 2004. 326 p.
2. Medlik S. Dictionary of travel, tourism and hospitality. 2nd edn. Oxford, ButterworthHeinmann, 1993. 273 p.
3. Davidson R., Maitland R. Tourism destinations. London, Hodder & Stoughton, 1997, pp. 4.
4. Framke W. The destination as a concept: a discussion of the business-related perspective versus the socio-cultural approach in tourism theory // Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 2002, no. 2 (2), pp. 92—108.
5. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм / Ф. Котлер, Дж. Боуэн, Дж. Мейкенз; пер. с англ. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Юнити-Дана, 2012. — 1071 с.
6. Buhalis D. Marketing the competitive destination of the future // Tourism Management, 2000, no. 21 (1). pp. 97—116
7. Ritchie B. The competitive destination: a sustainable tourism perspective / B. Ritchie, G. Crouch. — Cambridge: CAB International, 2003. — 291 p.
8. Gronroos C. Service Logic Revisited: Who Creates Value? And Who Co-creates? // European Business Review, 2008, no. 20 (4), pp. 298—314.
9. Bitner M.J. Servicescapes: the impact of physical surroundings on customers and employees // Journal of Marketing, 1992, no. 56 (2), pp. 57—71.

10. Горовиц Ж. Сервис-стратегия: управление, ориентированное на потребителя: пер. 2-го англ. изд. — М.: Дело и Сервис, no. 2007. — 288 с.

11. Mossberg L.A. Marketing approach to the tourist experience // Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 2007, no. (1), pp. 59—74.

12. O'Dell T. Experiencescapes: blurring borders and testing connections. Experiencescapes — Tourism, Culture, and Economy / edited by T. O'Dell and P. Billing. Copenhagen, Denmark, Copenhagen Business School Press, 2005, pp. 11—34.

13. Ткаченко Т.І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу [Текст] / Т.І. Ткаченко. — К.: КНТЕУ, 2006. — 536 с.

14. Макарычева Е. СМТН: экологические проблемы и их решение. URL: www.tourism-internet.ru

References:

1. Leiper, N. (2004), Tourism management, 3rd ed, Sidney, Pearson Education, Australia.
 2. Medlik, S. (1993), Dictionary of travel, tourism and hospitality, 2nd ed., Butterworth Heinmann, Oxford, UK.
 3. Davidson, R. and Maitland, R. (1997), Tourism destinations, Hodder & Stoughton, London, UK.
 4. Framke, W. (2002), "The destination as a concept: a discussion of the business-related perspective versus the socio-cultural approach in tourism theory", Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, vol. 2 (2), pp. 92—108.
 5. Kotler, F. (2012), Marketing. Gostepriimstvo. Turizm [Marketing for Hospitality and Tourism], Unity-Diana, Moscow, Russia.
 6. Buhalis D.(2000) "Marketing the competitive destination of the future", Tourism Management, vol. 21 (1), pp. 97—116
 7. Ritchie, B. and Crouch, G. (2003), The competitive destination: a sustainable tourism perspective, CAB International, Cambridge, UK.
 8. Gronroos, C. (2008), "Service Logic Revisited: Who Creates Value? And Who Co-creates", European Business Review, vol. 20 (4), pp. 298—314.
 9. Bitner, M.J. (1992), "Servicescapes: the impact of physical surroundings on customers and employees", Journal of Marketing, vol. 56 (2), pp. 57—71.
 10. Horovitz, J. (2007), "Service Strategy: management, consumer-oriented" [Service strategy: management moves for customer results], Delo i Servis, Moscow, Russia.
 11. Mossberg, L.A. (2007), "Marketing approach to the tourist experience", Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, vol. (1), pp. 59—74.
 12. O'Dell, T. (2005), "Experiencescapes: blurring borders and testing connections. Experiencescapes", Tourism, Culture, and Economy, Copenhagen Business School Press, pp.11—34.
 13. Tkachenko, T.I. (2006), Stalyj rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu [Sustainable tourism development: theory, methodology, business realities], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
 14. Makarycheva, E. (2003), "SMTN: environmental problems and their solutions", available at: www.tourism-internet.ru (Accessed 10 september 2019).
- Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

*В. Ю. Божанова,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, управління проектами і логістики,
ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури"
ORCID ID: 0000-0002-0595-9347
О. Є. Кононова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та маркетингу,
ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури"
ORCID ID: 0000-0002-7215-8574
О. А. Шпатакова,
аспірант кафедри фінансів, обліку та маркетингу,
ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури"
ORCID ID: 0000-0002-3059-9478*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.14

МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

*V. Bozhanova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management,
Project Management and Logistics, Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture
O. Kononova,
PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of finance,
accounting and marketing department, Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture
O. Shpatakova,
PhD student of finance, accounting and marketing department,
Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture*

METHODOLOGY OF FORMATION OF ENVIRONMENTAL STRATEGY OF CONSTRUCTION ENTERPRISE

У статті проведено аналіз основних наукових підходів до розробки екологічних стратегій будівельного підприємства. Встановлено, що в складі цих підходів на сучасному етапі можна виокремити такі, а саме: інтегрований нормативний підхід (екологічна стратегія є елементом загальної корпоративної стратегії) з пріоритетним орієнтиром на забезпечення економічних інтересів з урахуванням дотримання законодавчих екологічних вимог до промислового виробництва; підхід, пов'язаний з інтегрованим комплексним стратегічним управлінням екологізацією, орієнтованим на балансування економічних та екологічних інтересів суб'єкта господарської діяльності (промислового підприємства), інноваційні рішення в сфері управління екологічними параметрами; інтегрований комплексний підхід до стратегічного управління екологізацією; локальний підхід, націлений на вирішення пріоритетних природоохоронних завдань управління підприємством; локальний підхід, націлений на застосування нормативних підходів та часткове застосування інноваційних підходів у сфері екологізації. На підставі вивчення вказаних наукових підходів розроблено перелік оціночних характеристик, які дають можливість ідентифікувати рівень розробки екологічних стратегій будівельних підприємств. Вказаний перелік розширює теоретичне та методичне забезпечення за даним напрямком, дає змогу оцінити широкий спектр характеристик екологічної стратегії будівельного підприємства.

The article analyzes the basic scientific approaches to the development of environmental strategies of a construction company. It is established that the following approaches can be distinguished as a part of such approaches, namely: an integrated regulatory approach (environmental strategy is an element of the overall corporate strategy), with a priority focus on securing economic interests, while respecting regulatory environmental requirements for industrial production; an approach related to integrated environmental management, focused on balancing the economic and environmental interests of the business entity (industrial enterprise), innovative solutions in the field of environmental parameters management; integrated approach to strategic greening

management; a local approach aimed at addressing the environmental priorities of enterprise management; a local approach aimed at applying regulatory approaches and partly applying innovative approaches to greening. Based on the study of the above scientific approaches, a list of evaluation characteristics has been developed that enables to identify the level of development of environmental strategies of construction enterprises. The aforementioned list involves the use of the following evaluation directions (blocks), in particular: locality or integration of environmental elements of strategic management; nature of greening (normative, innovative, mixed approach); dependence on the definition in the environmental strategy of the priority of environmental problems related to the production of construction products, its operation; dependence on the justification for combining (integrating) environmental trends with production, organizational, financial and economic. Within the framework of the author's proposal, an approach is presented for the first time to assess the type of environmental strategy, its innovativeness, realism, reach or declarative nature, complexity, integration into the structure of the overall corporate strategy, and the orientation on the priority of assessment of crisis aspects of environmental management.

Ключові слова: екологічна стратегія, методологія формування, будівельне підприємство, оціночні характеристики, локальність, інтегрованість, нормативні вимоги, інноваційність.

Key words: environmental strategy, methodology of formation, construction company, evaluation characteristics, locality, integration, regulatory requirements, innovation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Управління екологізацією на рівні будівельних підприємств передбачає створення відповідних стратегій, їх обґрунтування в рамках відповідних внутрішньокорпоративних документів. Формулювання такої стратегії передбачає використання певного методичного забезпечення, яке уніфікує основні вимоги та параметри, що потребують врахування в процесі стратегічного планування, і будуть важливими для управління тощо. Вибір методики залежить від виду екологічної стратегії, зокрема, загального орієнтуру на локальність або комплексну інтегрованість екологічного управління в загальну систему стратегічного управління. Цільовий стратегічний орієнтир на локальну екологізацію передбачає створення методики автономного створення стратегічного механізму управління досягненням відповідних результативних параметрів, що стосуються виключно природоохоронних показників діяльності суб'єкта будівельної галузі. Комплексний інтегрований орієнтир дозволяє створити такий механізм стратегічного управління діяльністю, який передбачає врахування екологічних та економічних інтересів на різних рівнях функціонування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням питання методичного забезпечення формування екологічної стратегії підприємств займалися як українські (Ю. Білявська, В. Вахлакова, О. Попова, Т. Герасименко, Н. Хумарова), так і зарубіжні автори (Н. Ветрова, О. Поселянова) тощо. Незважаючи на існування наукових досліджень за цим напрямом, існує актуальна потреба систематизації основних поглядів вчених щодо вказаної проблематики.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є систематизація основних наукових підходів щодо розробки екологічних стратегій будівельного підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянемо основні наукові підходи авторів до питання методичного обґрунтування порядку створення екологічної стратегії будівельного підприємства.

У наукових дослідженнях С. Прокопенкова [12; 13] висвітлено методику формування зазначеної стратегії в рамках загального стратегічного управління, відповідно, використовується комплексний інтегрований підхід. Авторська методика створена з огляду на необхідність стратегічного впровадження екологізації на прикладі такого економічного суб'єкта, як промисловість регіону, але зважаючи на положення та характер методики, можна з упевненістю стверджувати про її адаптивність і для суб'єктів господарювання. Зокрема С. Прокопенков [12; 13] пропонує таку універсальну схему формування стратегії, яка може бути застосована для екологічного розвитку економічного об'єкта будь-якого рівня, а саме, як підприємства, так і окремої галузі, всієї промисловості регіону та промисловості країни. Вивчення положень методики формування, представлені автором, свідчить, що порядок формування екологічної стратегії в рамках загальної корпоративної стратегії підприємства (на прикладі виробничої сфери) передбачає п'ять основних етапів, зокрема [12; 13]:

1. Етап позиціонування. В рамках вказаної стадії автором пропонується встановити: цілі розвитку економічного об'єкта (стабілізація, розвиток або відновлення промислового потенціалу); місію стратегічного розвитку економічного об'єкта (чітко визначена причина розвитку); місце стратегічного розвитку економічного об'єкта в загальній системі стратегічного розвитку інших економічних об'єктів (місце підприємства в розвитку галузі території, в промисловості регіону, промисловості країни тощо). Слід відмітити, що дослідження змісту зазначеного етапу формування методики, визначеного автором [12; 13], показує, що на вказаному рівні дослідник не розглядає екологічну стратегію як окремий

визначальний елемент стратегічного управління. Це не визначається ні в стратегічному визначенні цілі, місії розвитку. За змістом зазначеного етапу не можна зробити висновок щодо формальності чи реальності екологізації, але потрібно констатувати, що економічні цілі в такому підході є пріоритетними. Відповідно, вивчення підходу автора до формування цього етапу дозволяє зрозуміти, що при дослідженні таких стратегій на прикладах функціонування підприємств галузі можна оцінити визначальний пріоритет суб'єкта розвитку, а саме, існування або відсутності вказівки на пріоритетність певного виду інтересів (економічних або екологічних).

2. Етап аналізу показників розвитку економічного об'єкта. В рамках вказаного етапу автором пропонується здійснити такі стадії оцінки, зокрема:

— стадію вивчення загального документального забезпечення стратегічного управління. На цій стадії визначаються документи, в яких буде визначатись досліджувана стратегія. На наш погляд, повномасштабна документація стратегічного розвитку дозволяє підприємству розвиватись відповідно до чітких, обґрунтованих засад, напрямів та параметрів. Важливим аспектом у рамках вказаної стадії є врахування механізму впровадження стратегії, моніторингу та реагування на відхилення прогнозних параметрів розвитку. Вивчення наукових матеріалів свідчить, що документальне забезпечення стратегічного управління підприємства може бути представлено як в положеннях стратегічних карт, що передбачають стратегічний розвиток на кожному рівні управління [4], так і в стратегічних планах для розвитку суб'єкта господарювання на загальному рівні, на рівні структурних підрозділів;

— стадію аналізу стану та розвитку досліджуваного економічного суб'єкта. В розрізі цієї стадії С. Прокопенков [12; 13] пропонує визначити 15 основних показників розвитку за чотирма ключовими напрямками, зокрема: соціально-економічним; виробничо-економічним; організаційно-економічним; еколого-економічним.

Відповідно до методики автора, здійснюється порівняння стану вказаних показників у часовому вимірі (порівняння звітних даних з попередніми за чотирма напрямками оцінки).

3. Етап розробки стратегії, що включає:

— стадію вибору екологічної стратегії. Згідно з підходом С. Прокопенкова [12; 13], на стратегічному рівні визначаються чотири варіативні прогнози стратегій за трьома напрямками (блоками), а саме: за соціально-економічним, виробничо-економічним, організаційно-економічним. Ці напрями є пріоритетними, при цьому показники еколого-економічного напрямку є такими, що відповідають нормативним значенням. Серед чотирьох прогнозних варіантів автор виділяє, зокрема, екологічну стратегію лідерства, екологічну стратегію росту, екологічну стратегію концентрації, екологічну стратегію виходу з кризи. Як вказує автор, керуючись результатами аналізу 15 оціночних показників здійснюється вибір оптимальної екологічної стратегії;

— стадію розробки цільових орієнтирів для кожного напрямку (блоку) екологічної стратегії економічного суб'єкта. Згідно з умовами методики автора [12; 13], ці орієнтири встановлюються як на весь період стратегічного планування, так і на кожен рік окремо. Це дає змо-

гу оцінювати оперативні досягнення за результатами фактичних показників впровадження стратегії, які визначаються за даними фінансової звітності;

— стадію документального оформлення прийнятого стратегічного плану для всіх економічного суб'єкта та його структур.

4. Етап реалізації екологічної стратегії. Відповідно до авторської методики, реалізація екологічної стратегії економічного об'єкта передбачає чітке виконання прогнозних показників, моніторинг їх досягнення, виявлення відхилень.

5. Етап оцінки ефективності реалізації екологічної стратегії, що передбачає оцінку 15 порівняльних звітних показників порівняно з показниками попереднього періоду. В методиці автора зазначається, що у разі необхідності, за умов впливу особливостей галузевого розвитку склад оціночних показників може змінюватись.

Вивчення представленого методичного обґрунтування [12; 13] дозволяє констатувати існування інтегрованого нормативного підходу (екологічна стратегія є елементом загальної корпоративної стратегії) з пріоритетним орієнтиром на забезпечення економічних інтересів з урахуванням дотримання законодавчих екологічних вимог до промислового виробництва. Отже, такий підхід не включає балансу екологічно-економічних інтересів, а націлений на пріоритетність економічних орієнтирів, і забезпечення нормативних вимог до екологічних параметрів розвитку. Також зазначений підхід не передбачає інноваційності екологізації суб'єкта виробничої діяльності. Якщо керуватись вищезазначеним підходом науковців до видів екологічних стратегій (О. Попової, Т. Герасименко [10, с. 41]), порядок формування такої екологічної стратегії характерний для країн з низьким економічним рівнем розвитку, зокрема, це стосується і підприємств будівельної галузі України.

Розглянемо основні засади методичного підходу до формулювання екологічної стратегії підприємства, визначені в рамках положень наукового дослідження Н. Хумарової [15], які передбачають інтегроване комплексне стратегічне управління екологізацією, орієнтоване на балансування економічних та екологічних інтересів суб'єкта господарської діяльності (промислового підприємства), інноваційні рішення в сфері управління екологічними параметрами. Відповідно до методичного підходу авторки, екологічні стратегії такого виду можна розробити в рамках наступних етапів, зокрема [15]:

1. Етап визначення стратегічного управління сировинно-матеріальною базою промислового підприємства. В рамках цього етапу передбачено: зміну основних сировинних матеріалів (орієнтир на якість, оновлення, токсичність тощо); зміну допоміжних матеріалів тощо. На нашу думку, такий підхід на етапі управління даною сферою передбачає інноваційні рішення в сфері матеріалозабезпечення з огляду на екологічні характеристики матеріалів, сировини, які передбачено використовувати в промисловому виробництві.

2. Етап визначення стратегічного управління організаційно-адміністративною діяльністю промислового підприємства. В рамках вказаного етапу передбачено здійснення: оптимізації адміністративного управління; екологізацію підготовки кадрів; екологізацію культури

виробництва. Можемо відмітити, що вказаний етап управління, як і попередній, створений із застосуванням інноваційного підходу.

3. Етап визначення стратегічного управління модернізацією технологій промислового підприємства. Згідно із авторською методикою, вказаний етап включає: скорочення використання енергетичних ресурсів, матеріалів, водних та земельних ресурсів, на яких здійснюється промислове виробництво досліджуваного суб'єкта господарювання. Слід відмітити, що враховуючи особливості будівельної галузі, забезпечення енергоефективності на сучасному етапі розвитку передбачено як на стадії будівництва, так і на стадії використання будівельної продукції. Вивчення наукових праць [9, с. 163—165] свідчить, що серед прийомів енергозбереження виділяють, зокрема: активні (розташування в будівлях обладнання для поновлювання енергії (сонячні батареї тощо), облаштування будинків обладнанням для геотермального опалення) та пасивні (використання містобудівних, конструктивно-просторових, формують-ворюючих прийомів). Зазначені стадії вказаного етапу розробки свідчать, що Н. Хумарова [15] є прихильницею впровадження інноваційних (ініціативних) екологічних стратегій різних видів в залежності від широкого спектру цільових орієнтирів.

4. Етап визначення стратегічного управління відходами промислового підприємства. Вказаний етап передбачає такі стадії, зокрема: скорочення кількості виробничих відходів; повторне використання матеріалів та запасів; зменшення рівня відходів та викидів забруднюючих речовин від промислового виробництва. Успішне прогнозування стратегічного плану та напрямків за вказаним етапом є дуже важливим аспектом розробки екологічної стратегії будівельних підприємств. Перехід на інноваційний екологічний напрямок управління відходами в цій галузі сприятиме зростанню конкурентних позицій підприємства на ринку будівництва.

5. Етап визначення стратегічного управління екологічними параметрами кінцевого продукту підприємства. В рамках вказаного етапу автором визначаються наступні стадії, зокрема: встановлення екологічних стандартів якості продукції (послуг) на рівні діючих нормативних стандартів та підприємства. Згідно з твердженням Н. Хумарової [15], прогнозні параметри кінцевого продукту підприємства в рамках екологічної стратегії повинні відповідати таким ознакам, зокрема: впровадження інноваційного обладнання та рішень; впровадження енергозберігаючих технологій та джерел енергії; впровадження технологій збереження водних ресурсів; впровадження ефективних технологій управління відходами, в тому числі застосування переробки та вторинного використання сміття, рециклінгу; орієнтир на економічні важелі та фактори, результати.

Проаналізуємо іншу методику розробки екологічних стратегій промислового підприємства, сформульовану в рамках інтегрованого комплексного стратегічного управління екологізацією. А саме, відповідно до підходу Н. Вєтрової [3, с. 15—16], екологічні напрями та параметри повинні бути системно інтегровані в загальну систему стратегічного управління, при цьому така інтеграція повинна передбачати наступні етапи, зокрема:

1. Етап всебічної оцінки та контролю екологічних наслідків від природокористування, що виникають у процесі виробництва продукції, іншій діяльності промислового підприємства щодо розташування обладнання, об'єктів, здійсненні основних, експлуатаційних, допоміжних робіт тощо. Цей етап є безумовно важливим для підприємств будівельної сфери, оскільки недостатньо професійний експертний аналіз місцевості будівництва може обумовити виникнення екологічних, техногенних катастроф, протести суспільства, подальші збитки забудовника, руйнування будівель та інженерної інфраструктури в процесі експлуатації. Оцінка зазначеної категорії в сфері будівельної галузі здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства [7], на рівні експертів. На наш погляд, керівництво будівельних компаній повинно мати достовірну оцінку за даним питанням, важливо уникати формального підходу, оскільки проблеми, які можуть виникнути в перспективі в процесі будівництва або експлуатації будівельної продукції, можуть створити кризовий стан та вплинути на закриття підприємства.

2. Етап розробки та впровадження інноваційних рішень екологічного характеру у виробничі процеси підприємницької структури. В сфері будівництва перелік вказаних рішень може стосуватися, наприклад, мінімізації знищення природного фонду (дерев, водних об'єктів, фауни), використання високоекологічного виробничого обладнання, інноваційних методів виробництва тощо. Обґрунтування таких підходів, особливо в розрізі збереження природного фонду існує в практиці західних країн [5].

3. Етап аналізу можливостей вдосконалення технологій виробництва в напрямку скорочення створення технологічних, енергетичних ризиків, виробничих ризиків аварійності, скорочення матеріаломісткості, кількості та рівня викидів у повітря, водні об'єкти. За справедливим твердженням В. Вахлакової [2], впровадження більшості заходів за вказаним етапом в промисловості України, в тому числі в будівельній галузі, переважно не застосовується. Суб'єкти промислового виробництва більшою мірою дотримуються пасивної моделі екологізації, тобто тільки намагаються виконувати граничні вимоги щодо негативного впливу на навколишнє природне середовище.

4. Етап оцінки можливостей та здійснення використання в технологічних рішеннях що сприятимуть збереженню природи. В цьому напрямі можуть бути використано впровадження технологій енергозбереження, збереження водних ресурсів як на рівні будівництва, так і на рівні експлуатації будівель та споруд. Як свідчить аналіз експлуатації будівельної продукції вітчизняних підприємств галузі, за даними наукових матеріалів [8; 14], на сьогоднішній день вказаний етап впроваджується крупними суб'єктами господарювання. Технології енергозбереження розробляються як для існуючих будівель, так і для нових будівельних споруд, будинків. Деякі провідні підприємства галузі створюють власні інноваційні технологічні рішення за цим напрямком, інші використовують існуючі та апробовані на практиці.

5. Етап систематизації результатів екологічного моніторингу з встановленням загроз, що виникають від виробничої діяльності підприємства, визначення та

прийняття відповідних рішень, орієнтованих на їх усунення та зниження збитків і рівня безпеки. Це підсумковий етап, на якому приймається рішення щодо комплексної оцінки екологічних загроз, заходів з їх усунення та недопущення.

6. Етап забезпечення інтеграції екологічних заходів із виробничою програмою підприємства промисловості, вивчення заходів із вторинного використання відходів виробничої діяльності. Оптимальна адаптація екологічної програми в загальну корпоративну стратегію підприємства сприятиме високій ефективності розвитку підприємства промисловості. На наш погляд, розробка програми стратегічного управління відходами повинна розроблятися окремо і передбачати відповідну програму дій, використання інноваційних рішень відповідно до характеру, виду відходів.

7. Етап вивчення та адаптації провідного зарубіжного досвіду в сфері забезпечення сумісності екологічних та інших складових управління промисловим підприємством. Вважаємо, що вказаний етап необхідно реалізувати на рівні попереднього етапу, на якому здійснюється суміщення екологічних аспектів з іншими управлінськими аспектами.

Розглянутий методичний підхід, на нашу думку, є цінним з точки зору акценту на інтеграцію і суміщення екологічних напрямків з іншими управлінськими аспектами загальної корпоративної стратегії промислового підприємства. Також слід відмітити, посилення авторки методики на потребу використання активних, інноваційних прийомів екологізації, які відповідають характеристикам виду інноваційних (ініціативних) екологічних стратегій, визначеного вище під час розкриття класифікації стратегій досліджуваної категорії.

Слід проаналізувати науковий підхід Ю. Білявської [1], в рамках якого наведено методику формування локальної екологічної стратегії, орієнтованої на вирішення пріоритетних природоохоронних завдань управління підприємством. Вивчення положень наукового підходу авторки свідчить, що така методика передбачає врахування напрямів за семи етапами, зокрема:

1. Етап визначення переліку пріоритетів, рівня їх вагомості та характеристика проблем екологічного характеру, з якими пов'язано функціонування досліджуваного суб'єкта промисловості. Дослідниця зауважує, що на цьому етапі можна запропонувати виділити чотири категорії екологічних пріоритетів, зокрема:

— першу, орієнтовану на першочергові проблеми. З цими проблемами, на наш погляд, пов'язане подальше функціонування підприємства промислового виробництва. Серед таких негативних впливів авторка виділяє такі, а саме: загрози життю та здоров'ю населення; загрози подальшій діяльності суб'єкта господарювання. Як бачимо, на першому місці загроз авторка визначає виробничі загрози, що можуть вплинути на населення (життя, здоров'я), і які в свою чергу забезпечать проблеми для подальшої діяльності підприємства. Водночас в складі першочергових екологічних проблем відсутні ті, які створюють загрози екосистемі внаслідок здійснення виробничої діяльності. На нашу думку, включення до складу першочергових екологічних проблем цієї категорії загроз є необхідним для деяких підприємств будівельної галузі (систематичне створення

таких загроз через неякісне обладнання, порушення нормативних вимог до екологічної безпеки виробництва тощо);

— другу, пов'язану з проблемами високого пріоритету, в складі яких Ю. Білявська [1] пропонує виокремлювати такі: проблему порушення підприємством вимог чинного законодавства щодо екологічності виробництва у відповідній галузі; проблему із забрудненням навколишнього природного середовища, заподіянням шкоди клієнтам, які є споживачами продукції. Слід відмітити, що визначення цієї категорії проблем є дуже важливим для підприємств будівельної галузі, особливо увагу, на нашу думку, слід приділити питанню шкоди споживачам (клієнтам) будівельної продукції в часовому вимірі, внаслідок впливу певних природних та надзвичайних явищ, процесів, задекларованих як передбачені. Зокрема це стосується екологічності місцезонашування будівель, вивченням якого повинно займатись підприємство-забудовник. Також до проблем високого пріоритету, за твердженням дослідників [6], відноситься екологічність будівельних матеріалів, що використовуються підприємством у виробництві;

— третю, що включає проблеми середнього пріоритету, до яких дослідниця відносить, зокрема: існування протиріч виробничо-технологічних процесів та положень екологічної політики досліджуваного підприємства. Вказані протиріччя негативно впливають на досягнення економічних та екологічних інтересів, погіршують розвиток суб'єкта промисловості. Встановлення переліку цих проблем та стратегічних напрямків, завдань щодо їх усунення може свідчити, на нашу думку, про успішне стратегічне управління в умовах існування таких негативних проявів виробничої діяльності;

— четверту, пов'язану з проблемами низького пріоритету. До складу таких проблем, за твердженням Ю. Білявської [1], відносяться такі, що не відповідають основним засадам екологічної стратегії. Судячи із положень методики авторки, вказані проблеми можуть бути враховані на стратегічному рівні, і їх вирішення також може бути визначено.

2. Етап визначення цільових орієнтирів екологічного розвитку промислового підприємства. В рамках цього етапу авторкою пропонується визначити основні екологічні цілі стратегічного управління суб'єктом промисловості з огляду на встановлені пріоритети. Відповідно, можемо констатувати, що представлений локальний підхід не враховує економічних цілей, що, на нашу думку, може стати причиною виникнення проблем перспективного розвитку суб'єкта промисловості. Отже, стратегічний орієнтир на локальні цілі екологізації, на нашу думку, не сприяє балансуванню економічних та екологічних інтересів. Вказаний підхід не може бути впроваджено в сучасних умовах функціонування підприємств будівельної галузі України.

3. Етап розробки стратегічних показників, за допомогою яких передбачено досягнення цілей суб'єкта господарювання. Згідно з вказаним методичним підходом, зазначені прогностичні результативні показники повинні враховувати різні рівні пріоритетності, встановлені в рамках зазначеної екологічної стратегії підприємства промисловості.

4. Етап встановлення прогностичного плану реалізації екологічної стратегії та строків її впровадження. Відповідно до методики Ю. Білявської [1] цей етап передбачає створення певної програми робіт, що включає: перелік заходів щодо вирішення екологічних проблем за визначеними пріоритетами; склад відповідальних виконавців, що відповідають за вирішення зазначених проблем; контрольні заходи щодо перевірки виконання програмних завдань та впровадження напрямків; склад та обсяги ресурсного забезпечення, необхідного для виконання вказаної програми (повинно бути затверджено використання зазначених ресурсів на рівні керівництва, відповідальних за екологічну програму осіб тощо); оцінку досягнення встановлених цілей щодо вирішення екологічних проблем, пов'язаних з виробничою діяльністю суб'єкта промисловості.

5. Етап оцінки прогнозу ресурсів, необхідних для реалізації екологічної стратегії підприємства. За твердженням авторки [1], цей етап передбачає аналіз кадрових, технічних та фінансових можливостей промислового підприємства щодо впровадження встановлених стратегічних заходів. Слід констатувати, що прогнозування ресурсної бази реалізації екологічної стратегії будівельного підприємства за своїми характеристиками може відрізнятися за певними особливостями діяльності. На нашу думку, будь-яка локальна екологічна стратегія промислового підприємства є елементом загальної стратегії, але не має такого високого рівня інтеграції порівняно з інтегрованою комплексною. Це стосується, зокрема, виділення необхідних ресурсів, потрібних для здійснення заходів екологічного характеру, які виділяються на рівні керівництва, певного структурного фінансового або фінансово-економічного відділу. Ці структурні підрозділи, як і керівництво підприємства, при вирішенні питання виділення коштів на впровадження екологічної стратегії, приймають рішення щодо повноцінного або фінансування таких заходів. Відповідно, здійснюється певна оцінка економічного обґрунтування показників екологічної стратегії. За умов повної інтеграції екологічних заходів у структуру загальної корпоративної стратегії діяльність із розробки цього напрямку здійснюється на рівні економічного, виробничого та екологічного підрозділів, що унеможливорює скорочення фінансування. Відповідно, використання комплексного інтегрованого підходу є більш оптимальним в розрізі ефективності розробки екологічних стратегій підприємства.

6. Прийняття кінцевого варіанту екологічної стратегії на рівні промислового підприємства, затвердження програми екологічних заходів та ресурсів, необхідних для її впровадження. Згідно з авторським методичним підходом [1], первинний варіант екологічної стратегії коригується на рівні економічного, господарського структурних підрозділів в розрізі встановлення граничних норм ресурсів (фінансових, людських, технічних тощо) та строків виконання визначених заходів.

Необхідно відмітити, що методичний підхід, наведений Ю. Білявською [1], хоча і обмежений локальністю екологічної стратегії, є дуже цінним інструментарієм, що передбачає визначення пріоритетності визначення проблем зазначеного напрямку, які потребують вирішення і пов'язані з подальшими перспективами розвитку під-

приємства. В цілому, вказана методика розробки екологічної стратегії є важливою в розрізі розуміння актуалізації вказаних проблем за рівнем їх безпеки для промислового підприємства та суб'єктів і об'єктів навколишнього природного середовища. Врахування положень цієї методики в процесі розробки комплексної інтегрованої стратегії може сприяти ефективному визначенню екологічних аспектів стратегічного управління на рівні суб'єкта промислового виробництва.

Заслуговує на увагу інший методичний підхід О. Поселянкової [11], в контексті якого визначено методику формування локальної екологічної стратегії, націленої на застосування нормативних підходів та часткове застосування інноваційних підходів. Поєднання нормативного та інноваційного підходу екологізації відповідає характеристиками змішаних екологічних стратегій. Відповідно до методики авторки, розробка екологічної стратегії передбачає три напрямки (блоки), а саме:

1. Етап розробки принципів та критеріїв формування екологічної безпеки суб'єкта промисловості відповідної галузі. В рамках вказаного етапу пропонується здійснити комплексну екологічну оцінку території підприємства (території виробництва в цілому, за певними об'єктами), територію, що знаходиться поряд із зонами відповідальності.

2. Етап встановлення пріоритетних напрямків формування екологічної безпеки суб'єкта промисловості відповідної галузі. На вказаному етапі методикою [11] передбачено: розробку механізму реалізації екологічних заходів, що можуть створити безпеку підприємства за даною сферою; встановлення окремого порядку раціонального природокористування відповідно до умов, особливостей виробництва, територіальних параметрів розташування об'єктів; визначення стратегічного обґрунтування заходів щодо попередження та ліквідації надзвичайних і аварійних ситуацій на виробництві суб'єкта господарювання (з урахуванням чинних вимог законодавства країни). Вказівка на розробку заходів щодо раціонального природокористування у виробництві дозволяє припустити, що можуть розроблятися управлінські рішення щодо енергозбереження, водозбереження, ефективного інноваційного управління відходами. Відповідно, передбачено інноваційні аспекти екологізації на досліджуваному підприємстві.

3. Етап визначення засобів реалізації забезпечення екологічних заходів розвитку суб'єкта господарювання. В рамках вказаного етапу авторка визначає перелік засобів та дій, які повинні бути визначені в положеннях цієї екологічної стратегії підприємства.

Вивчення положень методичний підхід О. Поселянкової [11] свідчить, що дослідниця приділила суттєву увагу обґрунтуванню механізму впровадження екологічної стратегії, охопленню основних оціночних показників екологізації. Відповідно, приходимо до висновку, що комплексність визначення оціночних показників екологічної стратегії як на рівні локального, так і інтегрованого комплексного підходу свідчить про ґрунтовність, системність розробки вказаного стратегічного документу.

Дослідження основних наукових підходів дозволило встановити перелік оціночних характеристик, які да-

Локальність або інтегрованість екологічних елементів стратегічного управління	→	За умов розробки локальної екологічної стратегії не враховується баланс економічних, ринкових та екологічних інтересів будівельних підприємств
		За умов розробки інтегрованої екологічної стратегії враховується баланс економічних, ринкових та екологічних інтересів будівельних підприємств
Характер екологізації (нормативний, інноваційний, змішаний підхід)	→	За умов розробки інноваційних (ініціативних) екологічних стратегій – в стратегічній програмі обґрунтовується на рівні напрямків та прогнозних показників, механізму реалізації використання обов'язкових нормативних вимог та норм, інноваційних екологічних рішень за основними сферами управління, в тому числі за основним виробництвом будівельної продукції
		За умов розробки нормативних екологічних стратегій – в стратегічній програмі обґрунтовується на рівні напрямків та прогнозних показників, механізму реалізації використання обов'язкових нормативних вимог та норм за основними сферами управління, в тому числі за виробництвом будівельної продукції
		За умов розробки змішаних екологічних стратегій – в стратегічній програмі обґрунтовується на рівні напрямків та прогнозних показників, механізму реалізації використання обов'язкових нормативних вимог та норм, інноваційних екологічних рішень за певними сферами управління, в тому числі за певними напрямками виробництва будівельної продукції
Залежно від визначення в екологічній стратегії пріоритетності екологічних проблем, пов'язаних з виробництвом будівельної продукції, її експлуатацією	→	За умов визначення, обґрунтування пріоритетності екологічних загроз – екологічна стратегія ідентифікується як комплексна, системна, антикризова
		За умов відсутності визначення, обґрунтування пріоритетності екологічних загроз – екологічна стратегія ідентифікується як нормативна, може мати ознаки декларативності (якщо не виконуються стратегічні прогнозні показники)
Залежно від обґрунтування суміщення (інтеграції) екологічних напрямків з виробничими, організаційними, фінансово-економічними	→	За умов обґрунтування суміщення (інтеграції) екологічних напрямків з виробничими, організаційними, фінансово-економічними за напрямками, прогнозними показниками, механізмом суміщення - екологічна стратегія ідентифікується як реалістична, досяжна, якісна
		За умов відсутності обґрунтування суміщення (інтеграції) екологічних напрямків з виробничими, організаційними, фінансово-економічними за напрямками, прогнозними показниками, механізмом суміщення - екологічна стратегія ідентифікується як декларативна

Рис. 1. Перелік оціночних характеристик, які дають можливість ідентифікувати рівень розробки екологічних стратегій будівельних підприємств

Джерело: авторська розробка.

ють можливість ідентифікувати рівень розробки екологічних стратегій будівельних підприємств (рис. 1).

Вказаний перелік передбачає використання таких оціночних напрямів (блоків), зокрема: локальності або інтегрованості екологічних елементів стратегічного управління; характер екологізації (нормативний, інноваційний, змішаний підхід); залежність від визначення в екологічній стратегії пріоритетності екологічних проблем, пов'язаних з виробництвом будівельної продукції, її експлуатацією; залежність від обґрунтування суміщення (інтеграції) екологічних напрямків з виробничими, організаційними, фінансово-економічними. Наукова новизна запропонованої розробки полягає в тому, що вперше викладено підхід, який дозволяє оцінити вид екологічної стратегії, її інноваційність, реалістичність, досяжність або декларативність, комплексність, інтегрованість у структуру загальної корпоративної стратегії, орієнтир на пріоритетність оцінки кризових аспектів екологічного управління. Для встановлення цих оціночних характеристик може бути використано інформацію корпоративної звітності, в якій викладено екологічну стратегію, звіт про її прогнозування, впровадження, екологічну стратегічну програму або саму екологічну стратегію (у разі наявності такого документу на будівельному підприємстві).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні проведено аналіз основних наукових підходів до розробки екологічних стратегій будівель-

ного підприємства. Встановлено, що в складі таких підходів на сучасному етапі можна виокремити такі, а саме: інтегрований нормативний підхід (екологічна стратегія є елементом загальної корпоративної стратегії) з пріоритетним орієнтиром на забезпечення економічних інтересів з урахуванням дотримання законодавчих екологічних вимог до промислового виробництва; підхід, пов'язаний з інтегрованим комплексним стратегічним управлінням екологізацією, орієнтованим на балансування економічних та екологічних інтересів суб'єкта господарської діяльності (промислового підприємства), інноваційні рішення в сфері управління екологічними параметрами; інтегрований комплексний підхід до стратегічного управління екологізацією; локальний підхід, націлений на вирішення пріоритетних природоохоронних завдань управління підприємством; локальний підхід, націлений на застосування нормативних підходів та часткове застосування інноваційних підходів у сфері екологізації. На підставі вивчення вказаних наукових підходів розроблено перелік оціночних характеристик, які дають можливість ідентифікувати рівень розробки екологічних стратегій будівельних підприємств. Вказаний перелік розширює теоретичне та методичне забезпечення за цим напрямом, дає змогу оцінити широкий спектр характеристик екологічної стратегії будівельного підприємства.

Література:

1. Білявська Ю.В. Формування та імплементації екологічної політики на підприємстві. Науковий вісник

Херсонського державного університету. 2015. Вип. 10. С. 73—77.

2. Вахлакова В.В. Інструменти управлінського супроводу екологізації діяльності промислового підприємства. Економіка і регіон. 2016. № 1 (56). С. 38—46.

3. Ветрова Н.М. Виды и особенности стратегий экологической направленности. Экономика и управление. 2006. № 5. С. 13—17.

4. Винокуров С.И. Стратегические карты как инструмент эффективной деятельности компании. Проблемы теории и практики управления. 2010. № 5. С. 176—179.

5. Гин А. Просто так не срубишь. Как в Европе закон защищает деревья. Дата оновлення: 02.08.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 02.08.2019).

6. Голубева Т.Г., Сажнев Н.П., Галкин С.Л., Сажнев Н.Н. Опыт производства и применения ячеистобетонных изделий автоклавного твердения в Республике Беларусь. Материалы 6-1 Международной научно-практической конференции. Минск, 2010. 146 с.

7. Закон України "Про оцінку впливу на довкілля" від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. Дата оновлення: 02.08.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 02.08.2019).

8. Климчук М.М., Шегда М.В. Соціально-відповідальний маркетинг будівельної індустрії: акцент на енергозбереження. Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. 2015. Вип. 34. С. 169—179.

9. Ковальська Г., Федорова С. Прийоми енергоефективності, які впливають на формоутворення фасадів житлових будинків. Актуальні проблеми сучасного дизайну. 2018. № 2. С. 162—165.

10. Попова О.Ю., Герасименко Т.В. Особливості екологічно ініціативної стратегії розвитку промислових підприємств. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. 2018. № 36. С. 37—42.

11. Поселянова Е.А. Управление формированием и развитием системы экологической безопасности. Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. 2010. № 9. С. 41—50.

12. Прокопенков С.В. Методология и методы формирования экологической стратегии развития промышленности региона: автореф. дис.... докт. э. н.: 08.00.05. СПб., 2012. 38 с.

13. Прокопенков С.В. Методика формирования экологической стратегии развития промышленности региона. Дата оновлення: 02.08.2019. <https://www.science-education.ru/pdf/2012/5/139.pdf> (дата звернення: 02.08.2019).

14. Савйовський А.В. Напрями ефективної термомодернізації існуючих будівель. Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. 2015. Вип. 34. С. 161—169.

15. Хумарова Н.И. Экологизация инновационных стратегий снижения отходов производства. Вісник економічної науки України. 2008. № 2. С. 155—160.

References:

1. Biliavska, Yu.V. (2015), "Formulation and implementation of environmental policy on business",

Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, vol. 10, pp. 73—77.

2. Vakhakova, V.V. (2016), "Instruments for managing the ecologic supervision of industrial production", Ekonomika i rehion, vol. 1 (56), pp. 38—46.

3. Vetrova, N.M. (2006), "Types and features of environmental strategies", Ekonomika i upravleniye, vol. 5, pp. 13—17.

4. Vinokurov, S.I. (2010), "Strategic cards as a tool for effective company operations", Problemy teorii i praktiki upravleniya, vol. 5, C. 176—179.

5. Gin, A. (2019), "You just can't cut it down. How in Europe the law protects trees", available at: <https://rubryka.com/ru/article/zakon-dereva/> (Accessed 02 august 2019).

6. Golubeva, T.G. Sazhnev, N.P. Galkin, S.L. and Sazhnev, N.N. (2010), "Experience in the production and use of cellular concrete autoclaved products in the Republic of Belarus", Materialy 6-1 Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii [International scientific and practical conference. Experience in the production and use of cellular concrete autoclaved products in the Republic of Belarus], Minsk, Republic of Belarus.

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On environmental impact assessment", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (Accessed 23 may 2017).

8. Klymchuk, M.M. and Shehda, M.V. (2015), "Socially responsible marketing of the construction industry: an emphasis on energy conservation", Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn, vol. 34, pp. 169—179.

9. Kovalska, H. and Fedorova, S. (2018), "Techniques of energy efficiency that affect the formation of facades of residential buildings", Aktualni problemy suchasnoho dyzainu, vol. 2, pp. 162—165.

10. Popova, O.Iu. and Herasymenko, T.V. (2018), "Peculiarities of ecologically initiative strategy of industrial enterprises development", Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu, vol. 36, pp. 37—42.

11. Poselyanova, E.A. (2010), "Management of the formation and development of the environmental safety system", Vestnik Volzhskogo universiteta im. V.N. Tatischeva, vol. 9, pp. 41—50.

12. Prokopenkov, S.V. (2012), "Methodology and methods of forming an environmental strategy for the development of industry in the region", Ph.D. Thesis, St. Petersburg, in Russia.

13. Prokopenkov, S.V. (2019), "Methodology of forming an environmental strategy for the development of industry in the region", available at: <https://www.science-education.ru/pdf/2012/5/139.pdf> (Accessed 02 august 2019).

14. Saviovskiy, A.V. (2015), "Areas of effective thermal modernization of existing buildings", Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn, vol. 34, pp. 161—169.

15. Khumarova, N.I. (2008). "The greening of innovative strategies to reduce the wastefulness of production", Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, vol. 2, pp. 155—160.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2019 р.

В. В. Мартиненко,
к. е. н., доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту обліку, аналізу
та аудиту, Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, Україна
ORCID ID: 0000-0001-9078-8345

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.22

ОПТИМІЗАЦІЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

V. Martynenko,
Candidate of Economics, Associate Professor, Deputy Director of the Educational and Scientific Institute
of Accounting, Analysis and Audit, University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine

COST OPTIMIZATION OF LOCAL BUDGETS AS AN INSTRUMENT OF FISCAL POLICY

У статті проведено дослідження тенденцій динаміки видаткової частини місцевих бюджетів на прикладі зведених обласних бюджетів України та міста Києва. Основна мета дослідження полягає у пошуку шляхів вирішення проблеми оптимізації державних видатків у ході реалізації фіскальної політики на регіональному рівні. Автором обґрунтовано доцільність формалізації впливу річних доходів населення на видатки місцевих бюджетів. Проведено економіко-математичне моделювання формалізації впливу середньорічних доходів населення областей та міста Києва на видатки зведених обласних бюджетів України. Одержано квадратичну залежність видатків місцевих бюджетів від обсягу річних доходів населення, на основі якої побудовано оптимізаційну задачу. В результаті розв'язання оптимізаційної задачі одержано обсяг доходів населення, який максимізує обсяг видатків місцевих бюджетів.

Among the areas of state regulation, which ensures the implementation of fiscal policy, the management of public spending is particularly acute. During the budget process, decisions are usually made about the scarcity of budgets at all levels, that is, the predominance of expenditures over revenues. In doing so, the sources of deficit coverage have a short-term effect, but ultimately lead to a further increase in the expenditure side of the budget. First of all, this applies to government borrowing, because after an agreed time they need to be returned. Therefore, the study of ways to optimize public spending, as a tool of fiscal policy, is relevant given the lack of balance of budgets at all levels and the growing need for financial resources from administrative and territorial units. The aim of the study is to find ways to solve the problem of optimizing public spending in the implementation of fiscal policy at the regional level. Several scientific methods used in the article. Comparative analysis was used to rank local budget expenditures by size and structure. Factor analysis was used to identify factors affecting local budget expenditures. The regression analysis was used to formalize the impact of regional population income on the dynamics of local budget expenditures in Ukraine. The author substantiates the feasibility of formalizing the impact of annual household income on local budget expenditures. The economic and mathematical modeling of formalization of the influence of the average annual incomes of the population of the regions on the expenditures of the consolidated regional budgets of Ukraine is conducted. The quadratic function of the dependence of local budget expenditures on the amount of annual population income was obtained. An optimization task is constructed based on the obtained function. As a result of solving the optimization task, the amount of income of the population is obtained, which maximizes the amount of expenditures of local budgets.

This optimization task does not claim to be exceptional in fiscal policy, but it is applied, which allows it to be applied to optimize expenses of both the state and the consolidated budget. These directions will concern the prospects for further research by the author.

Ключові слова: видатки, оптимізація, фіскальна політика, доходи населення, зведений обласний бюджет, місцевий бюджет.

Key words: expenditures, optimization, fiscal policy, income of the population, consolidated regional budget, local budget.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серед напрямів державного регулювання, які забезпечує реалізація фіскальної політики, управління державними видатками стоїть особливо гостро. У ході бюджетного процесу зазвичай приймаються рішення щодо дефіцитності бюджетів усіх рівнів, тобто переважання видатків над доходами. Джерела покриття дефіциту спричиняють короточасний ефект, але в кінцевому рахунку призводять до подальшого зростання видаткової частини бюджету. Найперше це стосується державних запозичень, оскільки через обумовлений час їх потрібно повертати. Саме тому дослідження шляхів оптимізації державних видатків як інструменту фіскальної політики є актуальним з огляду на відсутність збалансованості бюджетів усіх рівнів та зростаючу потребу у фінансових ресурсах з боку адміністративно-територіальних одиниць.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Базовим теоретико-методологічним засадам та прикладним аспектам місця державних видатків у фіскальній політиці присвячено праці таких іноземних учених-економістів: М. Кін та М. Марчанд (1997), які дослідили вплив фіскальної конкуренції на рівень державних видатків [1]; А. Філіппопулос, П. Варталіт і В. Василатос (2017), які побудували нову кейнсіанську модель DSGE, що складається з двох неоднорідних країн у грошовому союзі [2]; С. Гош і К. Неанідіс (2017), які оцінили вплив бюрократичної корупції на фіскальну політику та економічне зростання [3]; Е. Дженеба та М. Тодтенгаупт (2018), які провели теоретичний аналіз впливу змін початкового рівня державного боргу на фіскальну конкуренцію та місце розташування фірм [4]; П. Чіадес, Л. Греко, В. Менготто, Л. Моретті та П. Валбонесі (2019), які дослідили ефекти фіскальної консолідації у децентралізованих державних фінансах на прикладі італійських муніципалітетів [5]; а також вітчизняних — К. Павлюк і О. Шапоренко (2016), які розробили рекомендації щодо оптимізації структури видатків державного бюджету України [6]; А. Іванова (2017), яка дослідила дієвість податково-бюджетних інструментів фіскальної консолідації в процесі збалансування публічних фінансів [7], Р.О. Каліновський (2018), який розробив рекомендації щодо підвищення ефективності використання державних видатків як інструменту впливу держави на економіку [8] та інших. Дослідження оптимізації

державних видатків як інструмента фіскальної політики залишається маловивченою проблемою, вирішенню якої, розпочатому автором у працях [9; 10], присвячене це дослідження.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті полягає у вирішенні проблеми оптимізації державних видатків у ході реалізації фіскальної політики на регіональному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуючи особливості реалізації фіскальної політики України на регіональному рівні, проведемо аналіз динаміки та структури видатків місцевих бюджетів України в розрізі основних зведених обласних бюджетів. Слід зазначити, що видатки місцевих бюджетів є важливим інструментом фіскальної політики, оскільки направлені на реалізацію регіональних соціальних програм і розвитку громад. Також слід зазначити, що фінансування розвитку територіально-адміністративних одиниць — стратегічна ціль фіскальної політики, що реалізується на регіональному рівні. Вихідні дані для аналізу динаміки видаткової частини місцевих бюджетів у розрізі зведених обласних бюджетів України зведемо у таблиці 1.

З даних, наведених у таблиці 2, видно, що сукупний обсяг видатків зведених обласних бюджетів України упродовж 2014—2017 рр. збільшився у 2,2 рази. Найбільший приріст видатків характерний для Полтавської (+167,4%), Київської (+162,1%) та Запорізької (+147,6%) областей. Найменший приріст характерний для областей, частина території яких перебуває в тимчасовій окупації — +38,5% для Луганської області та +54,2% для Донецької. Лідерами за обсягами видатків виявилися зведені обласні бюджети Харківщини (21,3 млрд грн або 6,3% всіх видатків місцевих бюджетів у 2017 році), Дніпропетровщини (29,5 млрд грн або 8,7% всіх видатків місцевих бюджетів у 2017 році), і бюджет столиці (33,6 млрд грн або 9,9% всіх видатків місцевих бюджетів у 2017 році). Аутсайдерами за розподілом фінансових ресурсів у 2017 році були Херсонська область (8,0 млрд грн або 2,4% всіх видатків місцевих бюджетів), Чернівецька область (7,0 млрд грн або 2,1% всіх видатків місцевих бюджетів) та Луганська область (6,5 млрд грн або 1,9% всіх видатків місцевих бюджетів).

Таблиця 1. Видатки місцевих бюджетів у розрізі зведених обласних бюджетів України, млн грн

Назва області / обласний центр	Значення показника за роками				2017 р. у % до 2014 р.	Середнє за 2014-2017 рр.
	2014	2015	2016	2017		
Вінницька / Вінниця	8526,7	11082,1	13830,1	20084,2	235,5	13380,8
Волинська / Луцьк	6166,6	7673,4	9438,4	13139,9	213,1	9104,6
Дніпропетровська / Дніпро	17592,4	25081,8	32124,0	43050,8	244,7	29462,3
Донецька / Донецьк	16297,0	13901,2	16127,2	25136,2	154,2	17865,4
Житомирська / Житомир	7092,8	8784,4	11126,2	15283,2	215,5	10571,7
Закарпатська / Ужгород	6482,4	8487,7	10044,4	13530,6	208,7	9636,3
Запорізька / Запоріжжя	8964,1	12119,0	15869,5	22198,9	247,6	14787,9
Івано-Франківська / Івано-Франківськ	7505,4	9721,6	12162,0	16620,8	221,5	11502,5
Київська / Київ	9290,0	13008,1	16327,6	24345,4	262,1	15742,8
Кіровоградська / Кропивницький	5313,3	6970,1	8531,8	11919,4	224,3	8183,7
Луганська / Луганськ	6444,4	4484,9	6142,3	8923,7	138,5	6498,8
Львівська / Львів	12938,2	18049,6	22821,5	31212,6	241,2	21255,5

Джерело: сформовано та проведено розрахунки за даними Державної казначейської служби України [11], без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим (АРК), міста Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Найбільше на дохідну частину місцевих бюджетів впливають доходи фізичних осіб, тому що частка надходжень від податку на доходи фізичних осіб складає близько половини всіх податкових надходжень. Це дає підстави вважати, що доходи населення мають вплив і на видаткову частину бюджету. Обсяги доходів населення у розрізі областей України та міста Києва зведемо у таблиці 2.

Згідно з усередненими даними за 2014—2017 рр., наведених у таблиці 2, видно, що найбільш багатим регіоном України є столиця з 328,7 млрд грн, наступною стала Дніпропетровська область з 184,4 млрд грн, за-

микає трійку лідерів Харківська область з 131,1 млрд грн. Найбіднішими стали Волинська (39 млрд грн), Тернопільська (38,3 млрд грн) і Чернівецька (32,1 млрд грн) області. На місто Київ і 5 областей (24%), середні доходи населення яких за 2014—2017 рр. переважають 100 млрд грн, припадає половина всіх доходів населення України. Аналізуючи регіональну динаміку доходів, слід відзначити, що найбільший приріст у 2017 році, порівняно з 2014 роком, демонструють Львівська (+91,8%), Івано-Франківська (+94,1%) і Тернопільська (+94,1%). Одночасно зменшилися доходи населення в Донецькій області на 1% і в Луганській області —

Таблиця 2. Доходи населення України в регіональному розрізі впродовж 2014—2017 рр., млн грн

Область / обласний центр	Значення показника за роками				Середнє за 2014-2017 рр.
	2014	2015	2016	2017	
Вінницька / Вінниця	49418	60923	71888	94417	69162
Волинська / Луцьк	27986	34064	40792	53204	39012
Дніпропетровська / Дніпро	136810	166076	188816	245778	184370
Донецька / Донецьк	142745	117471	117735	141340	129823
Житомирська / Житомир	36814	45053	53684	70126	51419
Закарпатська / Ужгород	29988	37182	44137	56568	41969
Запорізька / Запоріжжя	68327	81737	96695	122759	92380
Івано-Франківська / Івано-Франківськ	37848	47152	56418	73474	53723
Київська / Київ	63342	76150	90505	117755	86938
Кіровоградська / Кропивницький	28901	35350	41875	54514	40160
Луганська / Луганськ	56233	44157	41267	49342	47750
Львівська / Львів	79378	97740	116285	152256	111415
Миколаївська / Миколаїв	36373	44275	52390	67558	50149
Одеська / Одеса	80438	101179	118472	153640	113432
Полтавська / Полтава	49928	60610	71926	92768	68808
Рівненська / Рівне	33314	40309	47356	61831	45703
Сумська / Суми	35375	44311	52551	67287	49881
Тернопільська / Тернопіль	26892	33851	40277	52196	38304
Харківська / Харків	95897	116880	135675	175850	131076
Херсонська / Херсон	30077	38233	44268	57144	42431
Хмельницька / Хмельницький	38853	48653	57367	73520	54598
Черкаська / Черкаси	36694	44708	53496	69399	51074
Чернівецька / Чернівці	22941	28316	33657	43542	32114
Чернігівська / Чернігів	31998	38780	45716	58255	43687
місто Київ	240198	288856	338083	447559	328674

Джерело: сформовано та проведено розрахунки за даними Державної служби статистики України [12], без урахування тимчасово окупованої території АРК, міста Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

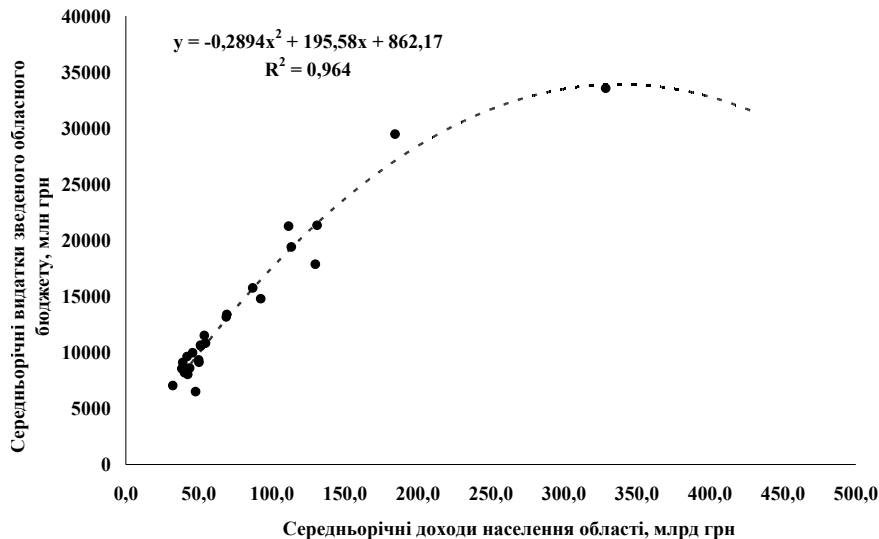

Рис. 1. Формалізація впливу середньорічних доходів населення областей на середньорічний обсяг видатків зведених обласних бюджетів України за 2014—2017 рр.

Джерело: сформовано та проведено розрахунки за даними Державної казначейської служби України [11] та Державної служби статистики України [12], без урахування тимчасово окупованої території АРК, міста Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

на 12,3% через тимчасову окупацію частини їх територій і активні військові дії.

Проведемо формалізацію впливу доходів населення області на видатки зведених обласних бюджетів. Для цього по осі абсцис відкладемо середні значення доходів населення областей України та міста Києва за 2014—2017 рр. у млрд грн, а по осі ординат — середні обсяги видатків зведених обласних бюджетів України у млн грн (див. табл. 1). У результаті одержуємо графік, що формалізує вплив середньорічних доходів населення областей на середньорічний обсяг видатків зведених обласних бюджетів України за 2014—2017 рр. (рис. 1).

Рівняння квадратичної функції, що формалізує вплив середньорічних доходів населення області на видаткову частину зведеного обласного бюджету, наведене на рисунку 1, є достовірним, оскільки коефіцієнт парної детермінації $R^2 = 0,964$. Це означає, що зростання видаткової частини зведених обласних бюджетів на 96,4% обумовлюється динамікою доходів населення області. Формула, наведена на рисунку 1, є параболою, екстремум якої — максимальне значення середньорічних видатків зведеного обласного бюджету. Для оптимізації державних видатків на регіональному рівні потрібно розв'язати цільову функцію:

$$B = -0,2894 \text{ ДН}^2 + 195,58 \text{ ДН} + 862,17 \rightarrow \max \quad (1),$$

де B — середньорічні видатки зведеного обласного бюджету, млн грн;

ДН — середньорічні доходи населення області, млрд грн.

Для знаходження середньорічного обсягу доходів населення області, за якого середньорічний обсяг видатків зведеного обласного бюджету буде максимальним, потрібно обчислити першу похідну формули (1) і прирівняти до 0:

$$(-0,2894 \text{ ДН}^2 + 195,58 \text{ ДН} + 862,17)' = -0,5788 \text{ ДН} + 195,58 = 0 \quad (2).$$

Тоді:

$$\text{ДН} = -195,58 / -0,5788 = 337,9 \text{ (млрд грн)} \quad (3).$$

$$B_{\max} = -0,2894 \cdot 337,9^2 + 195,58 \cdot 337,9 + 862,17 = 33906 \text{ (млн грн)} \quad (4).$$

ВИСНОВКИ

Отже, середньорічний обсяг видатків зведеного обласного бюджету буде максимальним за середньорічного обсягу доходів населення області, який складає 337,9 млрд грн (формула 3), що на 3% більший за найбільше фактичне значення показника. При цьому максимальний середньорічний обсяг видатків зведеного обласного бюджету складе 33,9 млрд грн (формула 4), що на 1% більший свого фактичного значення. Зростання або скорочення середньорічного обсягу доходів населення, відмінні від оптимального 337,9 млрд грн, призводитимуть до скорочення середньорічних видатків зведеного обласного бюджету. Хоча представлена оптимізаційна задача не претендує на виключність у фінансовій політиці, але вона є прикладною, що дозволяє застосувати її до оптимізації видатків як державного, так і зведеного бюджету. Саме цих напрямів стосуватимуться перспективи подальших розвідок автора.

Література:

1. Keen M., Marchand M. Fiscal competition and the pattern of public spending. *Journal of Public Economics*. 1997. Volume 66. Issue 1. P. 33—53. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(97\)00035-2](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(97)00035-2)
2. Philippopoulos A., Varthalitis P., Vassilatos V. Fiscal consolidation and its cross-country effects. *Journal of Economic Dynamics and Control*. 2017. Volume 83. P. 55—106. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2017.07.007>.
3. Ghosh S., Neanidis K. Corruption, fiscal policy, and growth: a unified approach. *The B.E. Journal of Macroeconomics*. 2017. Volume 17. Issue 2. P. 1—24. DOI: <https://doi.org/10.1515/bejm-2016-0010>.
4. Janeba E., Todtenhaupt M. Fiscal competition and public debt. *Journal of Public Economics*. 2018. Volume 168. P. 47—61. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2018.10.001>.
5. Chiades P., Greco L., Mengotto V., Moretti L., Valbonesi P. Fiscal consolidation by intergovernmental transfers cuts? The unpleasant effect on expenditure arrears.

Economic Modelling. 2019. Volume 77. P. 266—275. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2018.09.008>.

6. Павлюк К.В., Шапоренко О.О. Підвищення ефективності видатків державного бюджету в умовах реформ. Наукові праці НДФІ. 2016. № 4 (77). С. 15—33.

7. Іванова А. М. Дієвість інструментів фінансової консолідації у контексті збалансування публічних фінансів в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 14. С. 61—67.

8. Каліновський Р.О. Роль видатків державного бюджету у проведенні стабілізаційної політики в Україні. Вісник ХДУ. Серія Економічні науки. 2018. Том 3. № 30. С. 12—15.

9. Martynenko V.V. Study of international experience in the implementation of fiscal policy in the context of financial decentralization. International Journal of New Economics, Public Administration and Law. 2018. № 2 (2). P. 15—25. DOI: [https://doi.org/10.31264/2545-093X-2018-2\(2\)-15-25](https://doi.org/10.31264/2545-093X-2018-2(2)-15-25).

10. Мартиненко В.В. Макроекономічні фактори модернізації фінансової політики України. Фінансовий простір. 2019. № 1 (33). С. 147—157. DOI: [https://doi.org/10.18371/fp.1\(33\).2019.177113](https://doi.org/10.18371/fp.1(33).2019.177113).

11. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 24.08.2019).

12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.08.2019).

References:

1. Keen, M. and Marchand, M. (1997), "Fiscal competition and the pattern of public spending". Journal of Public Economics, vol. 66, no. 1, pp. 33—53, doi: [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(97\)00035-2](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(97)00035-2).

2. Philippopoulos, A., Varthalitis, P. and Vassilatos, V. (2017), "Fiscal consolidation and its cross-country effects". Journal of Economic Dynamics and Control, vol. 83, pp. 55—106, doi: <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2017.07.007>.

3. Ghosh, S. and Neanidis, K. (2017), "Corruption, fiscal policy, and growth: a unified approach". The B.E. Journal of Macroeconomics, vol. 17, no. 2, pp. 1—24, doi: <https://doi.org/10.1515/bejm-2016-0010>.

4. Janeba, E. and Todtenhaupt, M. (2018), "Fiscal competition and public debt". Journal of Public Economics, vol. 168, pp. 47—61, doi: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2018.10.001>.

5. Chiades, P. Greco, L. Mengotto, V. Moretti, L. and Valbonesi, P. (2019), "Fiscal consolidation by intergovernmental transfers cuts? The unpleasant effect on expenditure arrears". Economic Modelling, vol. 77, pp. 266—275, doi: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2018.09.008>.

6. Pavliuk, K. V. and Shaporenko, O. O. (2016), "Increasing the efficiency of fiscal expenditures under the reform", Naukovi pratsi NDFI, vol. 4 (77), pp. 15—33.

7. Ivanova, A. M. (2017), "Efficiency of instruments of fiscal consolidation in the context of balancing public finance in Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 14, pp. 61—67.

8. Kalinovskiy, R. O. (2018), "Role of state budget expenditures in the conduct of stabilization policy in Ukraine", Visnyk KhDU. Series: Economic sciences, vol. 3, no. 30, pp. 12—15.

9. Martynenko, V. V. (2018), "Study of international experience in the implementation of fiscal policy in the context of financial decentralization", International Journal of New Economics, Public Administration and Law, vol. 2 (2), pp. 15—25, doi: [https://doi.org/10.31264/2545-093X-2018-2\(2\)-15-25](https://doi.org/10.31264/2545-093X-2018-2(2)-15-25).

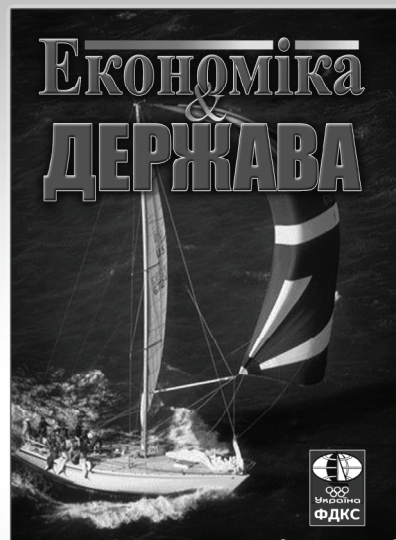
10. Martynenko, V. V. (2019), "Macroeconomic factors of modernization of the fiscal policy of Ukraine", Finansovyi prostir, vol. 1(33), pp. 147—157, doi: [https://doi.org/10.18371/fp.1\(33\).2019.177113](https://doi.org/10.18371/fp.1(33).2019.177113).

11. Official site of the State Treasury Service of Ukraine (2019), available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (Accessed 24 August 2019).

12. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 24 August 2019).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових

видань України з ЕКОНОМІКИ

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 331.446.4

М. І. Волобуєв,
к. м. н., доцент кафедри менеджменту,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7973-2922

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.27

САМООЦІНКА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ

М. Volobuiev,
PhD, Associate Professor of the Department of Management of Kyiv National Trade and Economic University, Kyiv

SELF-ESTEEM AND EFFICIENCY OF EMPLOYEES

У статті визначено сутність та роль особистісних характеристик в ефективності діяльності сучасного медичного закладу. Основна увага присвячена розгляду питання щодо сутності поняття "самооцінка". Визначено вплив самооцінки на ефективність діяльності працівників, у тому числі — медичного закладу. Розглянуто актуальність питання оцінювання людиною самого себе як регуляторна функція як для особистості, так і для підприємства в цілому. Підтверджено важливість урахування такої самооцінки у формуванні трудового колективу та розвитку людського потенціалу підприємства. Розглянуто результати наукових та практичних досліджень різних науковців та практиків менеджменту щодо місця самооцінки в структурі особистості. Досліджено самооцінку працівників медичного закладу. Визначено якості людини, що мають у працівників мінімальні та максимальні значення у практичному дослідженні. За результатами дослідження було виявлено якості, які є важливими для переважної більшості працівників — життєрадісність, чуйність, щирість, привітність, доброта. Серед негативних якостей більше всього уникають боязкості, заздрісності, жадібності, нерішучості. Проведено критичний аналіз отриманих результатів та визначено певні недоліки методики визначення самооцінки по Будассі, зауважено про необхідність удосконалення методики дослідження самооцінки людини.

The scientific article is devoted to the scientific study of the self-esteem of the employees of the medical institution. The place of self-esteem in the structure of those production factors of the environment, which in one way or another affect the efficiency of the modern worker's activity, is conducted. The relevance of the studied problem is confirmed not only by psychologists, but also by experts in management. The article defines the nature and role of personal characteristics in the effectiveness of the work of employees of a modern medical institution. The main focus is on considering the essence of the concept of "self-esteem". The influence of self-esteem on the efficiency of employees' activity and its orientation, including the medical institution, has been determined. The urgent relevance of the study of the issue of self-assessment by the person as a regulatory function for the individual and for the enterprise as a whole is considered. The importance of taking into account such self-esteem in the formation of the labor collective, the development of the human potential of the enterprise, the planning of the activity of an individual employee and the entire enterprise as a whole is confirmed. The difference between the results of scientific theoretical and practical researches of different scientists and management practitioners regarding the place of self-esteem in the structure of personality and activity of the enterprise is considered. The self-assessment of the staff of the medical institution by the method of Budassi was investigated. The qualities of the person having the minimum and maximum values at the practical research are determined. The results of the study revealed the qualities that are important for the vast majority of employees — cheerfulness, responsiveness, sincerity, friendliness, kindness. Among the negative

qualities most of all avoid cowardice, envy, greed, indecision. A critical analysis of the obtained results was carried out and certain shortcomings of the method of determination of self-esteem by Budassi were identified, the necessity of improvement of the method of research of self-esteem of a person was noted.

Ключові слова: персонал, самооцінка, якість особистості, адекватна самооцінка.
Key words: staff, self-esteem, personality quality, adequate self-esteem.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні ринкові умови вимагають від підприємців постійного пошуку на своєму підприємстві тих унікальних особливостей, що зможуть обумовити конкурентоздатність цього підприємства, надають йому можливості не лише утримувати свої ринкові позиції, але й покращувати їх. Досягнення науково-технічного прогресу стали досяжними та достатньо легкими до придбання та використання. Тому технічний та технологічний аспекти виробничого процесу надають все менше переваг та відмінностей від конкурентів. Одним з небагатьох чинників, що вже тривалий час виступає суттєвим конкурентним елементом неповторності підприємства, є персонал.

Хоча частково конкуренти можуть скопіювати та повторити такі характеристики персоналу, як освіта, кваліфікація, досвід, навички та вміння. Але залишається характеристика настільки унікальна та неповторна, що її практично неможливо ані повторити, ані скопіювати, ані відтворити. Це особливості особистості. До цих особливостей відносимо темперамент, характер, комунікабельність та багато інших. у тому числі до таких особливостей слід віднести й самооцінку особистості.

На сьогодні не так багато підприємців беруть до уваги саме характеристику самооцінки при пошуку та підборі кандидатів на вакансію, при висуванні рядового працівника на керівну посаду, складанні плану розвитку власного персоналу. Особливістю підходу виступає ще й той факт, що питаннями вивчення самооцінки переважно займаються психологи, а не менеджери.

Насправді, самооцінка є одним з важливих характеристик особистості, яка впливає не лише на продуктивність та якість діяльності самого працівника. Самооцінка за певних умов може впливати й на ефективність діяльності всього підприємств у цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед сучасних теоретиків та практиків менеджменту персоналу не так ще багато уваги приділяється вивченню впливу самооцінки на виробничий процес. Сутність самого поняття "самооцінка" вивчали ще такі відомі дослідники: У. Джеймс, К. Роджерс, І. Кон, Р. Бернс, Г. Гуменюк, А. Петровський, Е. Басина, А. Захарова. Серед сучасних вчених, що вбачають необхідність приділити увагу вивченню ролі самооцінки у виробничому процесі, слід відмітити таких: А. Реана, Є. Рогова, В. Сафіна, Ю. Козерук, Я. Євсейчик, О. Столярчук, В. Сметанка, О. Кащенко, О. Садкова та інші. Вчені присвячують свої дослідження як самій сутності самооцінки, так

і впливу самооцінки на становлення особистості. Але при цьому не так багато й глибоко вивчено вплив самооцінки саме на виробничий процес. Залишається малодослідженим вплив різних рівнів самооцінки на продуктивність діяльності працівника.

Сам термін "самооцінка" використав У. Джеймс. Він вважав, що самооцінка є одним з елементів структури особистості — складові елементи особистості, оцінка самим своїх складових елементів (самооцінка) та вчинки, обумовлені першими двома елементами [10]. К. Роджерс зосереджував свою увагу на визначенні важливого для становлення особистості елементу — узгодженості двох "Я" — ідеального та реального. Тут вже важливим виступає ще й те — що саме вважає особистість за ідеал та наскільки адекватно може оцінювати себе в актуальній реальності. Важливим є те, що саме визначається об'єктом самооцінки. Це може бути предметна діяльність працівника та її результати, поведінка працівника у виробничій діяльності, моральні, розумові та фізичні якості та здібності, риси характеру, зовнішність працівника або його місце в системі взаємин з навколишнім оточенням.

Параметром самооцінювання, який виступає головуючим, є ступінь адекватності, самокритичності. В своїх роботах І.М. Ващенко, О.М. Буланов, Ю.В. Козерук, Я.О. Євсейчик визначають, що самооцінка може бути адекватною та неадекватною. Водночас неадекватність може виступати у двох різних варіантах — заниження та завищення оцінки самого себе [3; 4].

Мусіяка В.І. за результатами власних досліджень та висновками Чеснокової І.І. зазначає, що самооцінка виступає як форма управління собою та містить у собі три складові: самопізнання, емоційна оцінка ставлення до самого себе та саморегуляцію [5].

На сьогодні важливим є місце самооцінки в ефективній діяльності працівника, вектор та сила впливу такої самооцінки не лише на саму діяльність, але й на оцінювання результатів такої діяльності.

За результатами власних досліджень А. Реан та В.В. Ракович визначають, що самооцінка професійна має два аспекти: операційно-діяльнісний та особистісний. Перший являє собою оцінку самого себе як елемента виробничого процесу з визначенням свого професійного рівня, компетентності та вміння. Другий визначає оцінку особистісних якостей у порівнянні із власним розумінням ідеалу [8].

Важливим для переважної більшості дослідників було та залишається завдання можливості визначення самооцінки таким чином, щоб можна було виражати її в абсолютних величинах. Проводяться спроби переведен-

Таблиця 1. Граничні результати самооцінки якостей працівників

Якість	Середнє значення		
	Ідеальне	Актуальне	Різниця
Життєрадісність	9,21	6,88	2,4
Боязкість	9,09	7,38	1,7
Чуйність	9,03	7,88	1,2
Щирість	8,92	7,74	1,2
Привітність	8,91	7,73	1,2
Доброта	8,82	7,89	1,0
Заздрісність	0,91	2,64	1,7
Злопам'ятність	1,05	3,38	2,3
Жадність	1,29	2,91	1,7
Нерішучість	1,68	5,79	4,1
Легковір'я	1,73	4,08	2,3
Грубість	1,74	4,03	2,3

ня самооцінки з описового варіанту в варіант оцінювання за допомогою певних показників у цифровому вираженні. Одним з таких методів є методика визначення самооцінки за С.А. Будассі, яку було використано у цьому дослідженні.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧ

Метою цього практичного дослідження було визначення рівня самооцінки працівників медичного закладу. Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання:

- Вивчення самооцінок працівників.
- Визначення граничних оцінок самого себе в актуальному стані.
- Визначення граничних оцінок самого себе в ідеалі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вивчення самооцінки проводилось з використанням методики С.А. Будассі. Сутність методики полягала в тому, що кожен працівник отримував бланк з переліком 36 людських якостей. За інструкцією методики, працівник повинен оцінити наявність у себе тієї чи іншої якості за десятибальною шкалою та ввести оцінку в правий стовпчик. Після цього слід затулити результати оцінювання та в лівому стовпчику оцінити кожну якість ідеальною оцінкою. Після цього слід по кожній якості знайти арифметичну різницю та вписати її в крайній правий стовпчик. Самооцінка працівника визначалась за знаком загальної суми всіх відхилень актуальної самооцінки від ідеального бачення працівника. Якщо значення було близьке до "0" — така самооцінка вважалась адекватною. У разі самооцінки зі знаком "-" таке значення вважалось завищеною самооцінкою. Якщо загальна сума відхилень була позитивною — така самооцінка вважалась заниженою. В дослідження прийняли участь 66 працівників обох статей віком від 21 до 34 років.

Проведене дослідження та узагальнення отриманих результатів дозволило згрупувати дані та звести їх у таблицю 1. З усього списку було обрано дванадцять якостей — по шість з максимальними та мінімальними значеннями (див. табл. 1).

З таблиці 1 видно, що найбільше значення якості в ідеальному стані має якість "життєрадісність" — 9,21 бали. Дещо більше від дев'яти балів отримали якості "боязкість" та "чуйність". Найбільше значення якості в актуальному стані мають якості "доброта" — 7,89 бали та "чуйність" — 7,88 балів.

Наочно можемо спостерігати й за якістю, за якою відбувається найбільший розрив між актуальним та ідеальним показником. Так, за якістю "нерішучість" різниця показників актуального та ідеального складала 4,1 бали. Так само, слід зауважити й ті якості, по яких спостерігається найменша різниця між актуальним та ідеальним показниками. Так, за якістю "принциповість" досліджена група працівників показала різницю між актуальним та ідеальним станами всього в 0,03 бали. Найближчими якостями за подібними значеннями виявилися такі якості, як "педантичність", "гордість", "мрійливість" та "поступливість". За цими якостями різниця складала всього 0,5 бали.

Цікавим та показовим визначилось те, якими балами оцінювали працівники ідеальний рівень тієї чи іншої якості. Теоретично передбачалось, що за позитивними якостями такий показник повинен бути близьким до максимуму — 10 балів, а за якостями негативними, небажаними ідеальна оцінка повинна була б прагнути до 0 балів. Практичне дослідження показало, що по якості яка отримала найбільшу оцінку — "життєрадісність" — 9,21 бали у окремих працівників спостерігався розкид значень від 6 балів до 10 балів. За якістю, яка отримала найменшу оцінку — "заздрісність" — 0,91 бали, спостерігався розкид значень від 0 балів до 6 балів.

Проведене дослідження показало, що працівники по-різному ставилися до оцінювання ідеального та актуального станів самооцінки. Так, у оцінюванні якостей в актуальному стані крайні значення ("0" та "10") на всю групу працівників склали лише 8,04%, то у оцінюванні якостей в ідеальному стані оцінки "0" та "10" становили вже 28,58%. Тобто таких оцінок було вже в 3,55 рази більше. Ця інформація підтверджується ще одним фактом. У оцінюванні якостей в актуальному стані, серед всіх працівників 40,9% з них не мають у своїх оцінках крайніх значень "0" та "10". У оцінюванні якостей в ідеальному стані таких працівників було лише 10,6%. Таким чином, переважна більшість працівників у оцінюванні якостей в ідеальному стані була достатньо категоричними.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє нам зробити такі висновки:

1. Врахування самооцінки в процесі управління персоналом підприємства на сьогодні практично не використовується. Переважна більшість досліджень проблем, пов'язаних з самооцінкою відбувається в площині психології, а не менеджменту.
2. Вивчення питань щодо самооцінки дозволяє вирішити проблеми, що стосуються не лише становлення та формування особистості, але й питань покращення продуктивності та якості роботи працівника, і, відповідно, покращення економічних показників діяльності сучасного підприємства.

3. Найбільшу самооцінку в ідеальному стані отримали такі якості, як "життєрадісність", "боязкість" та "чуйність", а в актуальному стані — "доброта", "чуйність" та "щирість".

4. Найменшу самооцінку в ідеальному стані отримали такі якості, як "заздрісність", "злопам'ятність" та "жадність", а в актуальному стані — ці ж самі якості.

5. У оцінюванні актуального стану своїх якостей працівники ставилися до цього менш категорично і оцінок "0" та "10" було в 3,55 разів менше, ніж у оцінюванні якостей в ідеальному стані.

6. Врахування самооцінки працівника, яке повинно відбуватися з моменту пошуку та підбору і протягом всієї діяльності працівника сприятиме покращенню його особистої ефективності та оптимізації діяльності всього закладу.

7. У проведенні досліджень з питань самооцінки узагальнюючі висновки можна робити лише по групових показниках. Оцінка окремого працівника відносна, оскільки він сам суб'єктивно встановлює ідеальну оцінку якостям особистості.

8. Дослідження менеджерів проблем щодо ролі самооцінки в діяльності закладу повинно бути не протиставлене дослідженням психологів, а відбуватися у тісній взаємодії з ними.

Література:

1. Андрущенко І. Г. Самооцінка особистості як компонент особистісно-орієнтованого розвитку в юнацькому віці / І. Г. Андрущенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. — К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. — № 4 (49). — С. 191—197.

2. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: [монографія] / М. Й. Боришевський. — Суми: Видавничий будинок "Еллада", 2012. — 608 с.

3. Ващенко І. М. Визначення і розуміння студентами понять "здоров'я" та "здоровий спосіб життя" / І. М. Ващенко, О. М. Буланов, Ю. В. Козерук та інші // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. — Чернівці: ЧНПУ, 2012. — Випуск 98. — Т. 3. — С. 80—84.

4. Козерук Ю. В. Самооцінка як фактор становлення особистості студента / Ю. В. Козерук, Я. О. Євсейчик // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. — 2015. — Вип. 124. — С. 163—165.

5. Мусіяка Н. І. До проблеми оцінкових ставлень у вітчизняній психологічній думці // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. — К.: Видавництво "Фенікс", 2013. — Т. XII. Психологія творчості. — Випуск 17. — С. 233—241.

6. Онуфрієва Л. А. Самооцінка як складова Я-концепції майбутніх фахівців соціально-економічних професій / Л. А. Онуфрієва // Проблеми сучасної психології. — 2013. — Вип. 22. — С. 396—412.

7. Пастухова М. В. Теоретические аспекты психологического изучения самооценки личности / М. В. Пастухова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Т. 12. — 2010. — № 5. — С. 460—462.

8. Ракович В. В. Самооцінка як детермінанта самореалізації фахівця // Збірник матеріалів наукових до-

повідей Всеукраїнської науково — практичної конференції "Сучасні проблеми виконавської підготовки викладачів мистецьких дисциплін". — 2016. — № 52. — С. 140—142.

9. Сидоренко О. Б. Самооцінка як фактор психічного здоров'я та емоційного благополуччя молодшого школяра / О. Б. Сидоренко // Актуальні проблеми збереження психологічного здоров'я підлітків покоління: матеріали Всеукраїнських психолого-педагогічних Демиденківських читань. — Бердянськ: БДПУ, 2013. — С. 43—45.

10. Смітанка В. Психологічний аналіз самооцінки у наукових дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених // 36. наукових праць Уманського державного педагогічного університету "Наука. Освіта. Молодь". — 2016. — Ч. 2. — С. 168—170.

References:

1. Andrushchenko, I. G. (2016), "Self-esteem of the personality as a component of personality-oriented development in adolescence", *Psychologichni nauky: zbirnyk naukovykh prats*, vol. 4 (49). pp. 191—197.

2. Boryshevskyi, M. I. (2012), *Osobystist u vymirakh samosvidomosti [Personality in the dimensions of self-awareness]*, Ellada, Sumy, Ukraine.

3. Vashchenko, I. M., Bulanov, O. M. and Kozeruk, Yu. V. (2012), "Defining and understanding students' concepts of health and healthy lifestyles", *Pedahohichni nauky. Fizychnye vykhovannia ta sport*, vol. 98, pp. 80—84.

4. Kozeruk, Yu. V. and Evseychik, Y. O. (2015), "Self-esteem as a factor of becoming a student", *Pedahohichni nauky*, vol. 124, pp. 163—165.

5. Musiaka, N. I. (2013), "On the Problem of Estimating Attitudes in Domestic Psychological Thought", *Psykhohiia tvorchosti*, vol. 17, pp. 233—241.

6. Onufrieva, L. A. (2013), "Self-esteem as a component of self-concept of future specialists of socio-economic professions", *Problemy suchasnoi psykholohii*, vol. 22, pp. 396—412.

7. Pastukhova, M. V. (2010), "Theoretical aspects of the psychological study of personality self-esteem", *Izvestiya Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj akademii nauk*, vol. 5, pp. 460—462.

8. Rakovich, V. V. (2016), "Self-esteem as a determinant of a specialist's self-realization", *Zbirnyk materialiv naukovykh dopovidej Vseukrains'koi nauково-praktychnoi konferentsii "Suchasni problemy vykonavs'koi pidhotovky vykladachiv mystets'kykh dystsyplin"* [Collection of Materials of Scientific Reports of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference "Modern Problems of Performing Training of Art Teachers"], Kyiv, Ukraine, pp. 140—142.

9. Sidorenko, O. B. (2013) "Self-esteem as a mental health factor and emotional well-being of a younger student", *Aktualni problemy zberezhenia psykholohichnoho zdorovia*, vol. 2, pp. 43—45.

10. Smitanka, V. (2016), "Psychological analysis of self-esteem in scientific researches of foreign and domestic scientists", *Nauka. Osvita. Molod*, vol. 2, pp. 168—170.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019 р.

Ю. О. Гернего,
к. е. н., доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-4929-0411

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.31

ТЕХНОЛОГІЇ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ ТА ГРАНТМЕЙКІНГ

Iu. Gernego,
PhD in Economics, Associate Professor of corporate finance and controlling department,
SHEE "Kyiv national economic university named after V. Hetmana"

TECHNOLOGIES OF SOCIAL PROJECTS FINANCING AND GRANTMAKING

Статтю присвячено дослідженню технологій фінансування соціальних проектів та ролі окремих стейкхолдерів під час реалізації цього процесу. Проаналізовано сутнісні характеристики соціального інвестиційного проекту. Зроблено порівняльний аналіз соціального, інвестиційного та соціального інвестиційного проектів на основі характеристики ключових ефектів, притаманних для кожного із них. Висунуто гіпотезу щодо рівнозначно важливої ролі соціального та економічного ефектів у процесі соціально-економічного розвитку сучасного суспільства. Проаналізовано потенціал застосування окремих технологій фінансування на кожному етапі реалізації соціального інвестиційного проекту. Наведено успішні приклади диверсифікації джерел фінансування соціальних інвестиційних проектів в Україні. На основі досліджень практик грантового фінансування визначено, що основною функцією грантодавця є грантмейкінг (grantmaking).

The article is devoted to the research of technologies of social projects financing and the role of individual stakeholders within such process implementation. The essential characteristics of the social investment project are analyzed. A comparative analysis of social, investment and social investment projects is provided based on the compartment of particular characteristics, which are appropriate for them. The hypothesis concerning the equally important role of social and economic effects in the process of social and economic development of modern society has been put forward. The potential of the application of particular financing technologies of social project financing at each stage of the social investment project realization is analyzed. In particular, alternative financial sources are attracted at pre-investment, investment and production stages of social investment project. The attraction of grant funding from both international, regional and national organizations is becoming more and more popular at all stages of the implementation of modern social innovative projects. In particular, USAID is concerned as one of the most powerful international donors operating in Ukraine. At the same time, the resources of philanthropists and private foundations are playing a significant role in the national grant funding market along with international funds. It is determined that globalization has caused the crowdfunding technologies widespread. Thereby, the potential of social investment project financing through crowdfunding technologies, including Big Idea and Na Starte platforms, in Ukraine is analyzed. Some successful examples of sources for social investment projects financial support diversification in Ukraine are given. In accordance of grant funding practices

research, it has been identified that the primary function of the grantor is to grantmaking, including the grant purpose determining; justification of the criteria to be met by the potential beneficiaries of the grant, maximum and minimum limits of a single grant, the deadline for application submission.

Ключові слова: соціальний проект, грантове фінансування, стейкхолдер, грантодавець, грантоотримувач.
Key words: social project, grant funding, stakeholder, grantor, grant recipient.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасність диктує низку нових вимог до способів досягнення пріоритетів розвитку суспільства на національному та глобальному рівнях. Зокрема традиційно, відповідальною за реалізацію соціальної політики та визначення соціальних пріоритетів залишалася держава. Проте наразі на глобальному ринку виникла необхідність прийняття узгоджених рішень соціальних питань та структурованого аналізу існуючих проблем у соціальному секторі за рахунок поєднання зусиль усіх ключових стейкхолдерів.

У вказаному контексті особливої актуальності набувають соціальні проекти успішна реалізація яких тісно пов'язана із поєднанням зусиль усіх зацікавлених суб'єктів (стейкхолдерів), зокрема урядів держав, регіональних та приватних соціальних ініціатив, міжнародних організацій різного профілю. Адже саме поєднання зусиль різних стейкхолдерів призводить до максимізації сукупної суспільної цінності, а в довгостроковій перспективі і вартісної оцінки соціального проекту. Проте на початковому етапі реалізації соціального проекту виникає нагальне питання щодо потенціалу поєднання фінансових ресурсів з різних джерел з метою реалізації суспільно-корисної ідеї. Так, поряд із ресурсами державного бюджету у світі формується все більше державних та приватних фондів соціального спрямування, продовжують активно діяти благодійні організації та індивідуальні благодійники. Актуалізується питання вибору та обґрунтування все більшої кількості альтернативних технологій фінансування соціальних проектів. Зокрема розповсюдження тенденцій фандрейзингу та усе більша популяризація практики грантрайтингу зумовлюють потребу глибокого дослідження природи грантмейкінгу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ

У зв'язку із посиленням ролі наведених вище питань в контексті соціально-економічного розвитку та трансформації сучасного суспільства на глобальному та національному рівнях, спостерігаємо поширення теоретико-методологічних та аналітичних досліджень наведеного напрямку у працях зарубіжних та вітчизняних фахівців. Зокрема окремі фундаментальні засади побудови соціально-орієнтованої економіки та дослідження принципів соціального проектування присутні у працях Ф. Хайєка, Й. Шумпетера, Ф. Махлупа, Д. Белла, М. Портера, М. Кастельса та інших [1—6]. Різні автори приділяють детальну увагу дослідженням окремих джерел фінансування соціальних проектів. Зокрема обґрунтування ролі краудфандингу в процесі фінансового забезпечення соціальних, культурних та інших проектів з метою досягнення чітко визначених цілей присутні у працях П. Беллефламме, А. Швієнбахера та Б. Ларралде

[7—9]. Новітні форми державної участі в процесі фінансування соціальних проектів та ідентифікація переваг державно-приватного партнерства знайшли своє відображення у працях Е. Бойєра [10]. Г. Мусамбіра, С. Колінз, Т. Браун та К. Воз звернули увагу на зростаючу роль грантів у розвитку вітчизняного суспільства [11].

Окремі аспекти розбудови (в т. ч. фінансування) соціально-орієнтованої економіки знайшли відображення у програмній документації та аналітичних звітах ООН (Трансформація нашого світу: Порядок денний стійкого розвитку 2030; Світовий інвестиційний звіт 2016); НАТО (Спільна перспектива світу в 2030 році і надалі: предтечі та драйвери; Множина сценаріїв майбутнього. Навігація до 2030); Всесвітньої ради підприємців зі сталого розвитку (WBCSD) (проект "Бачення-2050") [12—16]. Проте, незважаючи на існування достатньо широкого спектру теоретико-методологічних досліджень та аналітичних звітів стосовно даної тематики, вітчизняні практики усе ще спостерігають брак узагальнюючих робіт, які б дозволили звернути увагу на специфіку та переваги залучення фінансових ресурсів для реалізації соціальних проектів з різних джерел. Зокрема недостатньо дослідженою залишається природа грантів та специфіка грантового фінансування соціальних проектів.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою нашого дослідження є обґрунтування сутнісних характеристик соціального проекту та можливостей поєднання ключових технологій його фінансування, дослідження природи та прикладних аспектів грантмейкінгу.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В основі розвитку соціальної сфери лежить можливість отримати корисний суспільний ефект у майбутньому, що актуалізує підвищення уваги до соціального інвестування у якості цілеспрямованого вкладання ресурсів для цілей людського розвитку. В результаті реалізації пріоритетів соціального інвестування відбувається посилення соціальної орієнтації економічної системи, а також удосконаленні окремих аспектів соціально-економічного розвитку. Відбувається стимулювання економічного зростання, нагромадження людського капіталу, розвиток ринку праці, підтримка високого рівня життя, забезпечення державних соціальних гарантій та соціальних послуг, підтримка соціальної стабільності та екологічної безпеки в суспільстві. Актуальності набуває залучення фінансових ресурсів для цілей реалізації соціальних інвестиційних проектів, які стають об'єктом численних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців та практиків. Соціальний інвестиційний проект є досить специфічним різновидом проектів. Очевидним є те, що він містить ряд елементів соціального та інвестиційного проектів. Проте, для соціально-

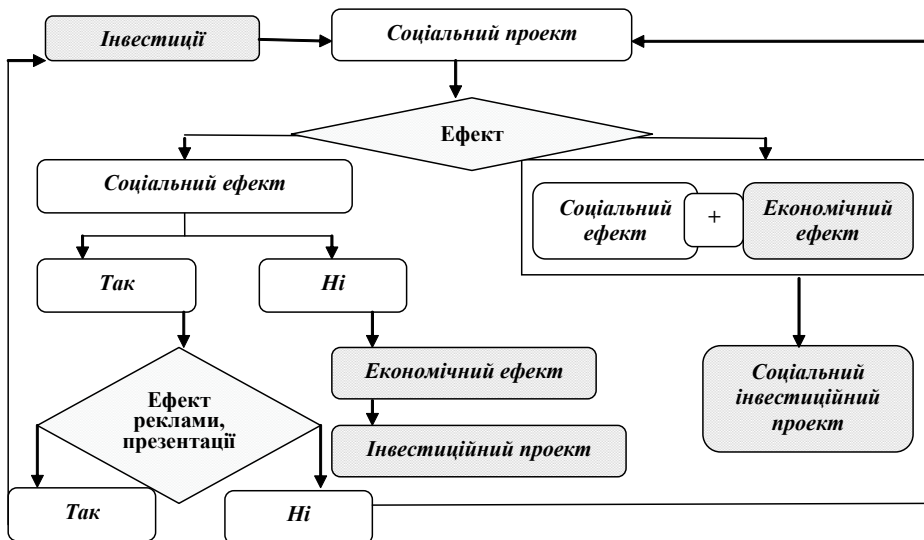

Рис. 1. Специфіка соціального інвестиційного проекту

Джерело: узагальнено автором за [17].

го інвестиційного проекту характерний ряд відмінностей від кожного із попередньо названих проектів (рис. 1).

Ключовою метою реалізації інвестиційних проектів на практиці є економічний ефект. Проте, Закон України "Про інвестиційну діяльність" визначає, що поряд із економічним ефектом результатом може також виступати соціальний ефект. Соціальний та економічний ефекти відображають вартісну оцінку результатів інвестування. Натомість, похідними від них є відносні індикатори: соціальної ефективності, економічної ефективності та соціально-економічної ефективності (рис. 2).

Отже, логічним є те, що для інвестиційного проекту притаманний економічний ефект, розраховується економічна ефективність. Натомість, для соціального проекту першопочатковим є соціальний ефект, розрахо-

вується соціальна ефективність.

Під час вибору соціального інвестиційного проекту доцільним є аналіз умов його реалізації. Етапи реалізації інвестиційного проекту за програмою організації ООН з промислового розвитку (UNIDO) складаються з передінвестиційного, інвестиційного та виробничого етапів. Проте у різних країнах світу також користуються національними класифікаціями фаз управління проектами. Наприклад, у Німеччині переважає підхід, що ґрунтується на: основній діяльності — аналізі проблеми, розробці концепції та детальному поданні проекту; використанні

результатів його реалізації; ліквідації об'єктів проекту. Проте, незважаючи на національні специфіки, класифікацію є необхідність залучення оптимальної структури фінансових ресурсів для реалізації кожного етапу соціального інвестиційного проекту із використанням широкого спектру технологій (рис. 3).

Специфіка соціальних проектів у частині пріоритетності у короткостроковому періоді соціального ефекту над економічним. Найбільш ризиковим для залучення фінансових ресурсів із традиційних джерел слугує передінвестиційний етап соціального інвестиційного проекту, коли лише формується його ідея та здійснюється аналіз потенційної цільової аудиторії. Тому у цьому випадку залучення фінансових ресурсів безпосередньо з державного бюджету здійснюється лише для реалізації стратегічно-важливих для держави масштабні інновац-

Рис. 2. Індикатори ефективності фінансового забезпечення соціальних проектів

Джерело: узагальнено автором за [18; 19].

ійних проектів. Наприклад, у контексті реалізації державної політики розвитку культури, у м. Львів уже вкотре проводиться "Форум видавців". Цей захід має стратегічне значення на державному та регіональному рівні, тому фінансування здійснюється як з державного, так і з місцевого бюджетів.

Проте популяризація соціальних проектів зумовила потребу розвитку додаткових можливостей для їх фінансування. Зокрема особливої популярності набуває практика створення спеціальних державних фондів, які дозволяють реалізувати відносно новітню технологію фінансування соціальних проектів. В Україні на базі Міністерства економічного розвитку діє Фонд державного стимулювання створення і використання винаходів (корисних моделей) та промислових зразків, ресурси якого націлені на підтримку винаходів та корисних моделей фізичних та юридичних осіб, націлених на розвиток суспільства. У 2019 році розмір фонду склав 100 млн грн.

На інвестиційному етапі реалізації соціального інвестиційного проекту альтернативу грантовому фінансуванню складає спонсорство. Ресурси спонсорів доречно залучати, коли існує потреба у терміновому залученні додаткового фінансування для реалізації соціального проекту. Зокрема в Україні за допомогою ресурсів спонсорів відбувається щорічний форум "Найкращі соціальні проекти України", де популяризуються практики реалізації соціальних проектів та стимулювання інновацій у соціальній сфері.

На виробничому етапі великі корпорації часто створюють внутрішні фонди для реалізації соціальних ініціатив. Зокрема у вказаному контексті частка ресурсів залучається для потреб стимулювання та матеріальної підтримки персоналу (практики тим білдингу, корпоративні заходи, корпоративні обіди, спільні заняття спортом, пільговий відпочинок та ін.). Це дає змогу стимулювати команду для подальшої продуктивної реалізації соціального проекту.

На усіх етапах реалізації сучасних соціальних проектів усе більше популяризується залучення грантового фінансування за рахунок ресурсів міжнародних організацій. Зокрема одним із найбільш потужних міжнародних грантодавців, які працюють в Україні, є USAID (Агентство США з міжнародного розвитку). У Стратегії співпраці з Україною з питань розвитку у 2019—2024 роках прописані, зокрема пріоритети поліпшення систем охорони здоров'я та енергетичної незалежності України. Починаючи з 1992 року, загальна вартість фінансової підтримки, наданої Україні за рахунок ресурсів USAID, перевищила 3 млрд. дол. США. Фінансова підтримка соціальних та культурних проектів є також одним із пріоритетів програм грантового фінан-

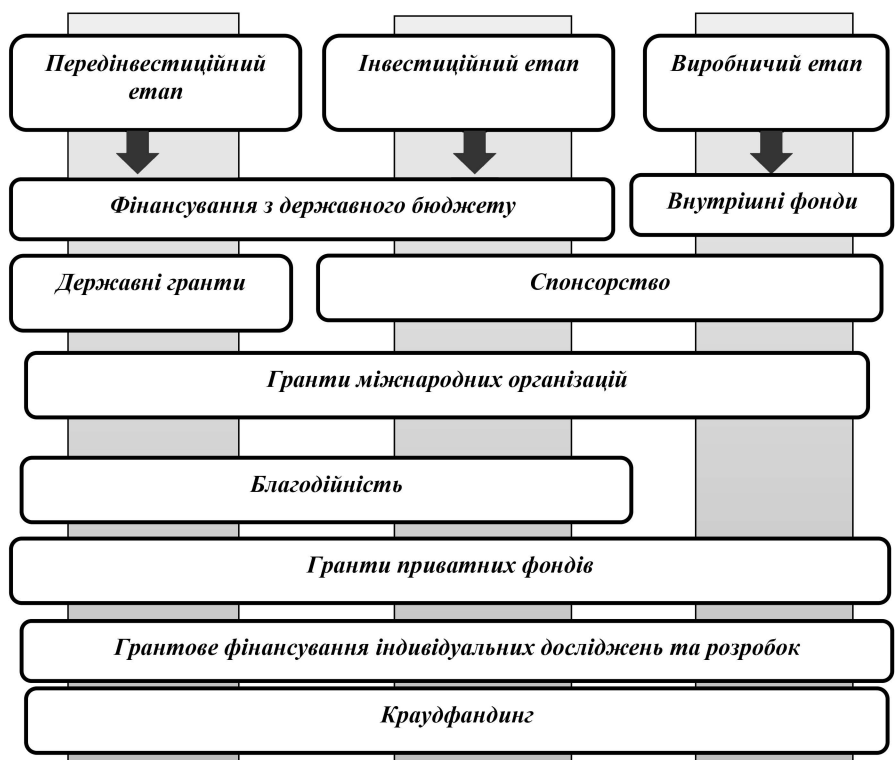

Рис. 3. Технології фінансування соціальних проектів

Джерело: узагальнено автором.

сування за рахунок ресурсів фондів ЄС. Зокрема у рамках програми Креативна Європа (Creative Europe — CREA) окремий проект має можливість одержати фінансування від 200 000 до 2 млн євро для підтримки проекту в культурному, креативному або аудіовізуальному секторі. Гаслом програми є "Imagine. Create. Share" (уявляй, створюй, обмінюй). Програма Еразмус+ реалізується відповідно до напрямів: мобільність, проекти співпраці, підтримка реформ, спорт та ін. Значна частка проектів Еразмус+ реалізується у сфері освіти, що має неабияке значення для соціального розвитку на національному рівні.

Одночасно, поряд із міжнародними фондами, на усіх етапах реалізації соціального проекту вагомими гравцями на вітчизняному ринку грантового фінансування відіграють ресурси благодійників та приватних фондів. Наприклад, цього року Українській біржі благодійників спільними зусиллями із компанією Kyivstar вдалося зібрати 1 млн грн у рамках благодійного проекту "Дитяча надія" для потреб дитячих лікарень та порятунку дітей з онкологічними захворюваннями та захворюваннями серця. Також в Україні досить плідно працює американська благодійна організація "Фонд імені Ч.С. Мотта", яка націлена на розвиток громадянського суспільства зміцнення місцевих громад, сприяння справедливому та рівноправному доступу до ресурсів, забезпечення поваги до прав та різних поглядів. Тобто, реалізація соціальних пріоритетів відбувається за рахунок ресурсів як вітчизняних, так і зарубіжних приватних грантодавців та благодійників.

Глобальне розповсюдження має також фінансування за рахунок технології краудфандингу. В Україні одними із найбільш масштабних залишаються краудфандингові платформи: "Велика Ідея" (biggggidea.com.) та

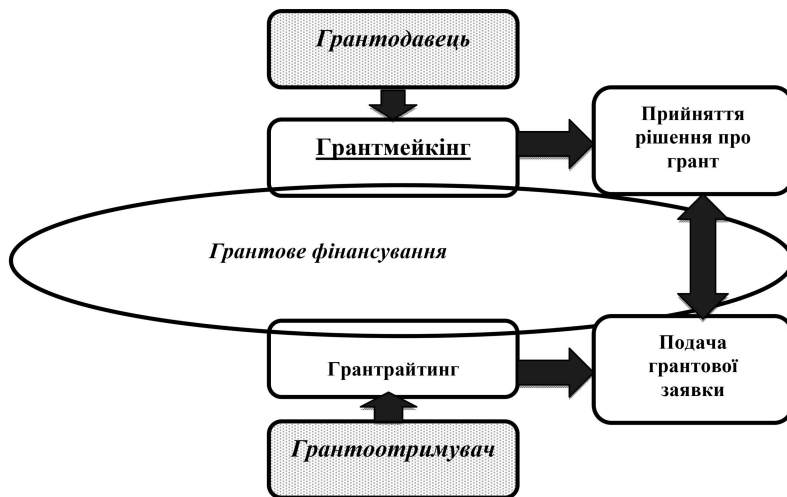

Рис. 4. Грантмейкінг в процесі грантового фінансування соціальних проектів

Джерело: узагальнено автором.

Na Starte. "Велика Ідея" була заснована безпосередньо за рахунок коштів, зібраних завдяки краудфандингу (38 260 грн замість потрібних 35 тис. грн). Наразі на платформі відбувається розміщення проектів та ініціатив у сферах освіти, охорони здоров'я, літератури, музики, журналістики та наукових досліджень.

Поряд із "Великою ідеєю" досить стрімкими темпами в Україні також розвивається краудфандингова платформа Na Starte. На платформі відбувається залучення ресурсів для потреб культури, розвитку видавничої справи, мистецтва та спорту. Пріоритетами фінансування за рахунок ресурсів платформи є реалізація інноваційних та креативних проектів. Потенціал розвитку платформи дозволяє забезпечити пошук фінансування з метою реалізації ідеї або проекту, від яких відмовилися інші можливі інвестори через високий рівень ризику та малу ймовірність отримання прибутку. Функціонування платформи заснована не тільки на принципах фінансової підтримки, але також на практиках консультування, формуванні спільних ініціатив соціальних інвесторів на краудфандинговій платформі. Команда Na Starte виконує також інформаційні функції для популяризації ідей соціальних проектів у вітчизняному суспільстві.

Отже, з огляду на визначенні найбільш розповсюджені технології фінансування соціальних проектів, на практиці спостерігаємо пріоритетність практик грантового фінансування. У вказаному контексті деталізуємо сутнісні характеристики та природу грантмейкінгу, як відправної точки грантового фінансування (рис. 4).

В основі процесу грантового фінансування лежить взаємодія між двома суб'єктами (грантодавець та грантоотримувач). Основною функцією грантодавця є грантмейкінг (grantmaking), зокрема визначення призначення гранту; обґрунтування критеріїв, яким мають відповідати потенційні вигодонадбувачі гранту, максимальної та мінімальної суми одного гранту, дедлайнів подання заявки. Тобто в основі грантмейкінгу лежить не просто процес надання гранту, а принципи його "побудови"; не лише призначення гранту, а ціннісні орієнтири, яким має відповідати потенційний грантоотримувач [20]. Натомість, грантоотримувач для того, щоб отримати грант, займається грантрайтингом (grant writing), а саме

написанням грантової заявки. В результаті поєднання процесів подачі грантової заявки та прийняття рішення про грант, формується основа для грантового фінансування.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у результаті дослідження можемо зробити наступні висновки стосовно технологій грантового фінансування:

- на глобальному рівні соціальні проекти є одним із пріоритетом розвитку сучасного суспільства, тому нагальною є потреба пошуку альтернативних джерел фінансування на кожному із етапів реалізації соціального інвестиційного проекту;

- поширення практик фінансування соціальних проектів в Україні характеризується розширенням спектру залучених із різних джерел грантів, зокрема формування відповідних фондів відбувається за рахунок ресурсів міжнародних організацій, держави, бізнесу та приватних осіб;

- з огляду на актуалізацію процесу грантового фінансування, відбувається активізація ділової активності грантодавців та грантоотримувачів. У відповідь на посилення процесів грантрайтингу виникає потреба формування чітких ціннісних орієнтирів та критеріїв вибору вигодонадбувачів у рамках грантового конкурсу, що характеризує природу грантмейкінгу.

Література:

1. Hayek F.A. The Use of Knowledge in Society / F.A. Hayek // The American Economic Review, Volume 35, Issue 4 (Sep., 1945), p. 519—530.
2. Schumpeter J. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. In: Backhaus J. (eds) Joseph Alois Schumpeter. The European Heritage in Economics and the Social Sciences, 2003. — Vol 1. Springer, Boston, MA. — 59 s.
3. Machlup F. Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance, Volume I: Knowledge and Knowledge Production. Princeton University Press, 2014. — 304 p.
4. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. Harper Colophon Books, 2001. — 616 p.
5. Porter M. Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. / M. Porter, M. Kramer // Harvard business review. — 2006. — Vol. 12. — № 84. — P. 42—56.
6. Castells M. 2010. The Information Age: Economy, Society and Culture Volume 1: The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell. 406 p.
7. Belleflamme P., Lambert T., Schwienbacher A. Crowdfunding: Tapping the right crowd. Journal of Business Venturing. — 2014. — Vol. 29. — P. 585—609.
8. Schwienbacher A., Larralde B. Crowdfunding of small entrepreneurial ventures. SSRN Electronic Journal. 2010. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1699183_code301672.pdf (дата звернення: 18.02.2018).
9. Діба О.М., Гернего Ю.О. Краудфандинг: теорія та можливості використання в Україні. Банківська справа. Київ: Знання, 2015. № 1—2. С. 53—62.

10. Boyer, E. J. Identifying a knowledge management approach for public-private partnerships. *Public Performance & Management Review*, 2016. 40, 158—180.
 11. Musambira G. From "Publish or Perish" to "Grant or Perish": Examining Grantmanship in Communication and the Pressures on Communication Faculty to Procure Funding for Research Journalism and Mass Communication Educator / G. Musambira, S. Collins, T. Brown, K. Voss. — 2012. — Vol. 67. — № 3. — P. 234—251.
 12. Трансформація нашого світу: Порядок денний стійкого розвитку 2030: Програма ООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitia/tsili-staloho-rozvytku>
 13. Світовий інвестиційний звіт 2016. Звіт ООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1555>
 14. Спільна перспектива світу в 2030 році і надалі: предтечі та драйвери. Стратегічний Форсайт-аналіз. НАТО [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>
 15. Множина сценаріїв майбутнього. Навігація до 2030. НАТО [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.act.nato.int/images/stories/events/2009/mfp/20090503_MFP_finalrep.pdf
 16. Бачення-2050. Проект Всесвітньої ради підприємців зі сталого розвитку (WBCSD) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ciba.org.ua/ua/news/61384/61396/?lang=ua>
 17. Майорова Т.В. Проектне фінансування: підручник / Т.В. Майорова, О.О. Ляхова та ін.; за заг. та наук. ред. проф., д.е.н. Т. В. Майорової. — 2-ге вид., перероб. і доп. — Київ: КНЕУ, 2017. — 434, [6] с.
 18. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 року № 1560— XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
 19. Моторнюк У.І. Аналіз сутності та необхідності розвитку залучення інвестицій у соціальну сферу / У.І. Моторнюк // Інфраструктура ринку. — 2017. — Вип. 5. — С. 178—181.
 20. New Rules for Grantmakers and Donors. An Overview for Private Foundations, Organizations Sponsoring. Donor-Advised Funds, and Donors. GuideStar USA, Inc. — Режим доступу: <https://www2.guidestar.org/ViewCmsFile.aspx?ContentID=3776>
- References:
1. Hayek, F. A. (1945), "The Use of Knowledge in Society", *The American Economic Review*, vol. 35, no. 4, pp. 519—530.
 2. Schumpeter, J. (2003), "Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung", *The European Heritage in Economics and the Social Sciences*, Vol 1. Springer, Boston, MA.
 3. Machlup, F. (2014), "Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance", Volume I, *Knowledge and Knowledge Production*, Princeton University Press, Princeton, USA.
 4. Bell, D. (2001), *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, Harper Colophon Books, New York, USA.
 5. Porter, M. (2006), "Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility", *Harvard business review*, vol. 12, no. 84, pp. 42—56.
 6. Castells, M. (2010), *The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1: The Rise of the Network Society*, 2nd ed., Wiley Blackwell, Oxford, UK.
 7. Belleflamme, P. Lambert, T. and Schwienbacher, A. (2014), "Crowdfunding: Tapping the right crowd", *Journal of Business Venturing*, vol. 29, pp. 585—609.
 8. Schwienbacher, A. and Larraide, B. (2010), "Crowdfunding of small entrepreneurial ventures", *SSRN Electronic Journal*, [Online], available at: http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1699-183_code301672.pdf (Accessed 10 Sept 2019).
 9. Dyba, O. M. and Herneho, Yu. O. (2015), "Crowdfunding: theory and possibility to implement in Ukraine", *Bankivska sprava*, vol. 1—2, pp. 53—62.
 10. Boyer, E. J. (2016), "Identifying a knowledge management approach for public-private partnerships", *Public Performance & Management Review*, vol. 40, pp. 158—180.
 11. Musambira, G. (2012), "From "Publish or Perish" to "Grant or Perish" Examining Grantmanship in Communication and the Pressures on Communication Faculty to Procure Funding for Research", *Journalism and Mass Communication Educator*, vol. 67, no. 3, pp. 234—251.
 12. UN House in Ukraine (2017), "The transformation of our world: sustainable development agenda in 2030: The United Nations program", [Online], available at: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitia/tsili-staloho-rozvytku> (Accessed 10 Sept 2019).
 13. UNCTAD (2016), "World Investment Report 2016. UN Report", [Online], available at: <http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1555> (Accessed 10 Sept 2019).
 14. National Intelligence Council (2012), "A common perspective on the world in 2030 and beyond: forerunners and drivers. Strategic Foresight Analysis. NATO", [Online], available at: <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november-2012.pdf> (Accessed 10 Sept 2019).
 15. NATO (2009), "The set of future scenarios. Navigation to 2030", [Online], available at: http://www.act.nato.int/images/stories/events/2009/mfp/20090503_MFP_finalrep.pdf (Accessed 10 Sept 2019).
 16. CIBA (2012), "Vision 2050. Project of the World Council of Entrepreneurs for Sustainable Development (WBCSD)", [Online], available at: <http://ciba.org.ua/ua/news/61384/61396/?lang=ua> (Accessed 10 Sept 2019).
 17. Maiorova, T. V. (2017), *Proektne finansuvannia [Project financing]*, 2-d ed., KNEU, Kyiv, Ukraine.
 18. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), *Law of Ukraine "On investment activity"*, [Online], available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 10 Sept 2019).
 19. Motorniuk, U. I. (2017), "Analyze of essence and need of investment in social area", *Infrastruktura rynku*, vol. 5, pp. 178—181.
 20. GuideStar USA Inc. (2011), "New Rules for Grantmakers and Donors. An Overview for Private Foundations, Organizations Sponsoring. Donor-Advised Funds, and Donors", [Online], available at: <https://www2.guidestar.org/ViewCmsFile.aspx?ContentID=3776> (Accessed 10 Sept 2019).

Стаття надійшла до редакції 16.09.2019 р.

М. В. Бодрецький,
к. е. н. докторант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-0297-0708

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.37

СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

М. Bodretskiy,
PhD in Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv

SYSTEM PROBLEMS OF CRISIS MANAGEMENT OF BANKING INSTITUTIONS OF UKRAINE

У статті подано результати дослідження системних проблем антикризового менеджменту банківських установ України, які полягають передусім у відсутності впевненості у результатах діяльності українських банківських установ, що обумовлено значною мінливістю зовнішнього середовища, та існуванні на українському банківському ринку установ, що мають фактично монопольне становище. Особливо гостро проблема невпевненості в результатах діяльності банківських установ, що часто неможливо виправити за рахунок управлінського впливу на внутрішньобанківські фактори, постає у несприятливих умовах кризи. З 2014 року Міжнародним валютним фондом в Україні зафіксовано банківську кризу, яка, за результатами останніх звітів, продовжується. В сучасних умовах підвищується роль менеджменту банків України та стає актуальним застосування методів антикризового управління.

The article presents the results of the study of systemic problems of crisis management of banking institutions of Ukraine, which are first of all lack of confidence in the results of the activities of Ukrainian banking institutions, due to the considerable variability of the external environment, and the existence in the Ukrainian banking market of institutions having virtually monopoly position. Particularly acute is the problem of uncertainty in the performance of banking institutions, which often cannot be remedied by managerial influence on internal banking factors, in adverse crisis conditions. Since 2014, the International Monetary Fund in Ukraine has recorded a banking crisis, which, according to the latest reports, is continuing. Crisis factors include the fact that Ukrainian banks currently lack clear development strategies. Those banks' strategies that have been analyzed are not sufficiently elaborated and perfect. There is a problem of insufficient management of banking institutions. Banks are in a state where there is a lack of high liquidity reserves that can be used in a crisis. With the potential for accumulation of profits, banks, in some cases, did not accumulate it. In the event of crisis, Ukrainian banking institutions almost instantly transformed from a useful economic structure into an ordinary "black hole" in which the financial resources of enterprises and organizations, public funds and household savings disappear. Another problem is the lack of quality indicators of the crisis state of the banking institution. The National Bank of Ukraine conducts audits of banks, obtains their reports, applies measures of influence, but this does not lead to confidence that banks will not lose liquidity and terminate their work. An alarming trend is that the share of state-owned banks in the market. The share of state-owned banks has increased by 4–5 times over the

last decade. Even in the last year, the share of state-owned banks has increased by a number of points by 1–2%. In times of crisis, the role of the management of Ukrainian banks increases and the use of anti-crisis management methods becomes relevant.

Ключові слова: менеджмент, управління, банк, якість управління, ефективність менеджменту, проблеми управління.

Key words: management, management, bank, quality of management, effectiveness of management, problems of management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Банківські установи України потребують сучасного інструментарію для прийняття якісних та оперативних управлінських рішень. Проведення аналізу системних проблем антикризового менеджменту банківських установ України та їх доведення до фахівців-практиків допоможе менеджменту українських банків у прийнятті науково-обґрунтованих управлінських рішень

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями питань, пов'язаних з пошуком та аналізом системних проблем антикризового менеджменту банківських установ України займалися такі провідні вчені: Версаль Н.І., Гонтар Д.Д., Корнєєв В.В., Кульпінський С.В., Прасолова С.П., Сініцин Р.С. та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Статтю спрямовано на донесення до спеціалістів-практиків результатів дослідження системних проблем антикризового менеджменту банківських установ України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасних умовах в Україні, коли рухливі трансформаційні процеси світового і вітчизняного економічного простору створюють значні коливання кон'юнктури і невпевненість у майбутніх результатах будь-якої діяльності, банківські установи опиняються перед вибором шляхів та механізмів перерозподілу наявних ресурсів (власного капіталу та залучених тимчасово вільних коштів) між різними напрямками їх вкладення (інвестування).

Для підвищення впевненості у результатах своєї діяльності навіть у несприятливих умовах банківські установи застосовують методи антикризового управління. Суттєвою особливістю такого управління є наявність чіткої стратегії та науково обґрунтованої методики нарощування та розподілу наявних ресурсів між різними напрямками їх використання. Однак, як виявляється на практиці це постає нагальною проблемою.

З одного боку, менеджмент банківських установ розуміє, що працює на ринку обмежених ресурсів, які самі по собі є неоднорідними, їх акумулювання та подальше розміщення в активи з найбільшим економічним ефектом є запорукою життєздатності банківської установи в майбутньому [1] і у разі неефективного використання наявних ресурсів будь-яка банківська установа на-

ражається в подальшому на ризики недостатності джерел забезпечення її життєдіяльності.

Однак все ж таки цікавим фактом є те, що українські банки сьогодні здебільш не мають чітких стратегій нарощування свого антикризового потенціалу як організації, що ведуть свою діяльність на всіх горизонтах економічної діяльності [2].

Виходячи з викладеного, можливо сформулювати першу системну проблему антикризового управління банківськими установами в Україні — відсутність реально діючих та життєздатних стратегій існування у значної кількості банківських установ.

Керівниками фінансових установ часто є люди обмежено компетентні. Вони не розуміють, що діяти необхідно виходячи з обраної чіткої стратегії розвитку конкретної установи в конкретних умовах та постійно підтримуючи високий рівень привабливості наявних активів, забезпечуючи можливість маневрування ними та тверезо розуміти їх поточну ліквідність та вартість. Більш того, безпідставна відмова від створення високоліквідних резервів з метою їх використання в кризові періоди є більш ніж недбалістю сучасного керівництва багатьох банків.

Відповідно до системних проблем антикризового управління банківськими установами в Україні можливо віднести такі: недостатня кваліфікація існуючого менеджменту банківських установ та відсутність достатніх обсягів високоліквідних резервів (активів), що можуть бути використані у кризовій ситуації.

Висунутим тезам можливо заперечити спираючись на такі аргументи, як наявність у Національному банку України кураторів для кожного банку, здійснення постійного моніторингу інформації, що надходить, стрес-тестування тощо. Дійсно, Національний банк України здійснює ряд заходів, що підвищують його розуміння ситуації в кожному окремому банку. Куратори банків взаємодіють із закріпленими банками, інформація від банків аналізується, стрес-тестування проводилось і проводиться, але хотілось би звернути увагу, що відзвітувавши про успішно пройдене стрес-тестування, ряд банківських установ все одно через досить короткий час втратили можливості відповідати по своїх зобов'язаннях і були передані під управління тимчасових адміністраторів і, в подальшому, виведені з ринку. Прикладів того, як під пильним контролем регулятора банківського ринку банківські установи практично миттєво з корисної економічної структури перетворювались у звичайну "чорну діру", в якій зникають грошові ресурси підприємств і організацій, державні кошти, заощадження домогосподарств та інші активи вдоволь.

**Таблиця 1. Розподіл кредитів між групами українських банків
(станом на 01.08.2019 р.) (у тис. грн)**

	Кредити та заборгованість клієнтів	%	у т. ч. юр. особи	%	у т. ч. фіз. осіб	%
Банки з державною часткою	228 946 296	40,2	175 367 290	39,9	53 579 005	41,2
Банки іноземних банківських груп	224 066 343	39,4	174 597 372	39,7	49 468 971	38,1
Банки з приватним капіталом	116 197 899	20,4	89 304 989	20,3	26 892 909	20,7
Всього (платоспроможні банки)	569 210 539		439 269 652		129 940 885	

Джерело: сформовано автором за даними сайту bank.gov.ua [6].

З останніх подібних випадків найбільш показовим є ситуація з ПАТ "Банк Михайлівський". На перший погляд, це була дуже динамічно діюча на ринку банківська установа, керована амбітним менеджментом, з дивовижними показниками росту [3, 4]. Однак вже при більш уважному вивченні питання, завдяки яким ресурсам установа в кризовій для країни ситуації так стрімко росте ставало зрозумілим, що ПАТ "Банк Михайлівський" вкладав у маркетинг (нарощування мережі продажів, рекламу тощо) кошти, отримані як депозити, залучав клієнтів за рахунок продажу їм фінансових послуг по демпінговим цінам (в тому числі й нижче їх собівартості), вводив в оману вкладників укладаючи в офісах банку угоди про розміщення коштів в іншу фінансову устанovu. Все це здійснювалось з одною метою — витягти на себе якомога більше ресурсів. І після накопичення критичної маси коштів банк припинив виконувати свої зобов'язання, створивши все можливе для знищення інформації про свої зобов'язання. І це непоодиноким випадок. Схожим способом закінчилась діяльність банку "Таврика" [4], який також "в один день" був покинутий власниками та частково менеджментом.

Щодо якості наявного менеджменту банківських установ України слід визнати, що Національним банком України ведеться політика сприяння підвищенню його якості. В принципі проблема поступово вирішується. На сьогодні менеджмент банківських установ значно підвищив свої компетенції у співставленні з менеджментом, що займався управлінням банківськими установами у 90-х роках двадцятого сторіччя. Однак існує наявний потенціал для розвитку управлінських навичок у банківського менеджменту України.

Ще одною системною проблемою антикризового управління банківськими установами в Україні можливо визнати проблемність виявлення причин (відсутність якісних предикторів) кризового стану банківської установи. Очевидно, що маючи якісну систему сповіщення про загострення проблем у банківській установі легше підготувати дієві механізми якісного підвищення її життєздатності. Однак це є нетривіальною науковою задачею. На думку автора, важливим кроком для запобігання неочікуваних виходів з ринку банківських установ є впровадження в банківських установах систем антикризового менеджменту та відстеження їх ефективності. І хоча Національним банком України відстеження ефективності роботи банківських установ здійснюється тут є потенціал для пошуку альтернативних методик та нових підходів для покращення якості такого відстеження.

На практиці всі банківські установи ведуть роботу по боротьбі з кризовими явищами, накопичують резерви, диверсифікують грошові потоки та джерела прибутку. Якщо така робота ведеться якісно, то така банківська установа буде мати досить високі показники життєздатності. Однак на скільки якісною є ця робота банківської установи об'єктивно визначити досить складно.

Тому актуальним є створення чіткої методології співставлення результатів інвестування в антикризові механізми банківських установ. Загальна мета створення таких механізмів та відстеження їх ефективності — зниження рівня невизначеності цілей та результатів діяльності банківської установи в цілому та крім того запобігання втрати зв'язку між діями в попередніх періодах та результатами в наступних періодах.

На сьогодні накопичено значний досвід роботи фінансових установ в кризових умовах. Спираючись на історію українських банківських криз, розглянуту раніше, можливо навіть припустити, що українські банки мають одну з найширших у світі практик управління в кризових умовах і відповідно найбільший досвід з цього питання. Якщо поглянути з дещо вищого горизонту, можливо констатувати, що на всьому пострадянському просторі сформовано багато різних банківських систем, кожна з яких має особливості реагування на кризові явища. Однак зауважимо, що саме в Україні сформований самобутній та не схожий на інші український банківський ринок і українське нормативно-законодавче поле для управління банківською діяльністю, в тому числі і в кризових умовах.

Менеджмент банківських установ має гостру потребу в науково-обґрунтованих методиках прийняття рішень з врахуванням необхідності підготовки банківської установи до роботи в кризових умовах.

Методика, що забезпечуватиме більшу стійкість банківської установи в кризових ситуаціях, може стати в нагоді і на рівні окремої установи і при управлінні банківським сектором на рівні країни.

Виходячи з викладеного дослідження питань антикризового управління банківськими установами, є актуальним, а його результати будуть затребуваними менеджментом банківських установ і фахівцями регуляторів фінансових ринків як України, так і інших країн.

Банківський ринок України перебуває під значним тиском з боку об'єктивних кризових явищ. Відповіддю на це стало звуження учасників ринку та нарощування присутності держави на банківському ринку країни.

Як вже було виявлено у попередніх дослідженнях канали продажів банківських продуктів на сьогодні вже на 60 % належать державним банкам [5]. Розглянемо

Таблиця 2. Розподіл залучених коштів між групами українських банків (станом на 01.08.2019 р.) (у тис. грн)

	Кошти клієнтів	%	у т. ч. юр. осіб	%	у т. ч. фіз. осіб	%	Усього зобов'язань	%
Банки з державною часткою	559 177 987	55,4	211 191 906	45,5	319 400 291	62,0	677 915 231	56,6
Банки іноземних банківських груп	295 856 016	29,3	175 831 645	37,9	119 741 712	23,2	348 290 550	29,1
Банки з приватним капіталом	153 719 066	15,2	77 334 986	16,7	76 379 363	14,8	172 191 719	14,4
Всього (платоспроможні банки)	1 008 753 069	100	464 358 537	100	515 521 366	100	1 198 397 499	100

Джерело: сформовано автором за даними сайту bank.gov.ua [6].

Таблиця 3. Деякі фінансові показники станом на 01.01.2008 р. (у тис. грн)

	УКРЕКСІМБАНК	ОЩАДБАНК	Всього по державним банкам	Всього по банківській системі	Частка державних банків
Кредити та заборгованість клієнтів	22 350 078	8 864 137	31 214 215	430 052 037	7,26%
у т. ч. юр. осіб	21 339 796	3 663 818	25 003 614	276 419 378	9,05%
у т. ч. фіз. осіб	1 010 283	5 200 318	6 210 601	153 632 659	4,04%
Усього активи	28 609 925	19 290 906	47 900 831	599 396 103	7,99%
Статутний капітал	1 486 000	922 000	2 408 000	42 872 630	5,62%
Кошти юр. осіб (зобов'язання)	6 727 467	2 940 787	9 668 254	152 402 483	6,34%
Кошти фіз. осіб (зобов'язання)	5 240 355	10 966 069	16 206 424	165 986 680	9,76%
Усього зобов'язання	26 047 107	17 092 487	43 139 594	529 817 828	8,14%
Процентний дохід	2 444 225	1 350 288	3 794 513	50 842 164	7,46%

Джерело: сформовано автором за даними сайту bank.gov.ua [6].

фактичну ситуацію з розподілом банківського ринку серед груп його учасників за рядом показників. Банки згруповано за ознакою власності: банки з державною часткою, банки що відносяться до іноземних банківських груп, банки з приватним капіталом.

З таблиці 1 видно, що частка у кредитуванні клієнтів банків з державною часткою досягла 40,2 % від загальних об'ємів кредитування в країні (на час останнього дослідження цей показник перебував на рівні 38,5 %, тобто частка зросла) [7]. І хоча українське законодавство не відносить банки з державною часткою до групи пов'язаних осіб, фактично вони є такими: часто мають спільні цілі, керовані з одного центру (державна у всіх них представлена Кабінетом міністрів України), та користуються рядом преференцій. Під час визнання припущення про пов'язаність банків з державною часткою і розглядаючи їх як одного гравця на банківському ринку можливо констатувати, що група державних банків досягла монопольного (домінуючого) становища, тому що їх частка на ринку перевищила 35 відсотків [8].

На ринку цінних паперів державні банки займають більше 70 % ринку, обліковуючи цінні папери на суму 193,7 млрд грн з 268,6 млрд грн загальної вартості цінних паперів, що обліковуються банками України.

Загальні активи банків з державною часткою складають 63,2 % від загальних активів банківської системи (725,6 млрд грн з 1 148,9 млрд грн). Статутний капітал банків з державною часткою становить 65,7 % від статутного капіталу всіх українських банків (відповідно 307,8 млрд грн з 468,3 млрд грн). І знову ж таки показ-

ники присутності на ринку банків з часткою держави зросли навіть за останній рік. [7]

У таблиці 2 згрупована інформація про розподіл залучених коштів клієнтів між групами українських банків та розподілення всіх зобов'язань. Рівень концентрації коштів у банків з державною часткою в загальній сумі залучених коштів клієнтів складає 55,4 %, а клієнтів фізичних осіб 62,0 %. Такі концентрації свідчать про те, що ринок трансформується під впливом зовнішніх кризових явищ і стає більш монополізованим, і монополізується насамперед державним сектором. Особливо чітко можливо це усвідомити при ознайомленні з деякими показниками діяльності банківської системи станом на 01.01.2018 і розрахунком рівня присутності на ринку державних банків. На той час не було поняття "банки з державною часткою", а весь сектор був представлений фактично двома банками, що належали державі на 100% (див. табл. 3).

Як видно з таблиці 3, у до кризовий період жодний з показників рівня присутності державних банків (або банків з державною часткою, хоча на той момент таких не було) не перевищував 10%. Зростання присутності на ринку державних банків (та банків з державною часткою) до 40—70 відсотків від загальної ємності ринку свідчить про перекидання ризиків банківської системи на державу та монополізацію банківського ринку.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Є перспективним подальше дослідження системних проблем антикризового менеджменту банківських уста-

нов України, особливої уваги потребує подальше зростання концентрацій та монополізації на банківському ринку України. Отримання відповідей на питання щодо підґрунтя процесів концентрацій та монополізації надасть менеджменту банків та національному банку України не допустити зростання штучних антиконкурентних тенденцій на банківському ринку.

Література:

1. Корнєєв В.В., Кульпінський С.В. Подолання дефіциту інвестиційних ресурсів за допомогою інструментарію банку розвитку. Фінанси України. 2016. № 5. С. 82—96.
2. Прасолова С.П., Сініцин Р.С. Реорганізація банків як один із напрямів підтримки стабільності банківської системи та нарощування її потенціалу. Збірка наукових статей VIII науково-практичної конференції по питаннях банківської економіки. 2017. С. 133—136.
3. Гонтар Д.Д. Оцінка впливу фінансових та нефінансових факторів на вартість банків України. Економічний вісник Донбасу. 2014. С. 90—97.
4. Версаль Н.І. Проблемні банки в Україні: причини виникнення та особливості функціонування в 2008—2014 рр. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. — 2014. № 10. С. 10—17.
5. Бодрецький М.В. Вплив розвитку мереж продажів на стійкість банківської установи. Modern Economics. 2017. № 8. С. 15—28.
6. Показники банківської системи. Сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (дата звернення: 10.08.2019).
7. Бодрецький М.В. Монопольне становище державних банків України. International scientific conference The Formation of a Modern Competitive Environment: Integration and Globalization, May 25, 2018. Greenwich, UK: Baltija Publishing. Part II, pp. 108—110.
8. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 10.08.2019).

References:

1. Korniyev, V. V. and Kul'pins'ky, S. V. (2016), "Overcoming investment resources shortages with the help of development bank tools", Finansy Ukrayiny, vol. 5, pp. 82—96.
2. Prasolova, S. P. and Sinitsyn, R. S. (2017), "Reorganization of banks as one of the ways of maintaining the stability of the banking system and increasing its potential", Zbirka naukovykh statey VIII naukovo-praktychnoyi konferentsiyi po pytanniyakh bankiv'skoyi ekonomiky [Bank reorganization as one of the ways to support the stability of the banking system and increase its potential], Poleskiy gosudarstvennyy universitet, Pinsk, Belarus, pp. 133—136.
3. Hontar, D. D. (2014), "Assessment of the influence of financial and non-financial factors on the value of Ukrainian banks", Ekonomichnyy visnyk Donbasu, pp. 90—97.
4. Versal', N. I. (2014), "Problem banks in Ukraine: causes and peculiarities of functioning in 2008—2014",

Visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Seriya: Ekonomika, vol. 10, pp. 10—17.

5. Bodrets'ky, M. V. (2017), "Influence of development of sales networks on stability of banking institution", Modern Economics, vol. 8, pp. 15—28.

6. National Bank of Ukraine (2019), "Banking system indicators", available at: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (Accessed 10 Aug 2019).

7. Bodrets'ky, M. V. (2018), "Monopoly position of state banks of Ukraine", International scientific conference The Formation of a Modern Competitive Environment: Integration and Globalization, Baltija Publishing, Greenwich, UK, May 25, vol. II, pp. 108—110.

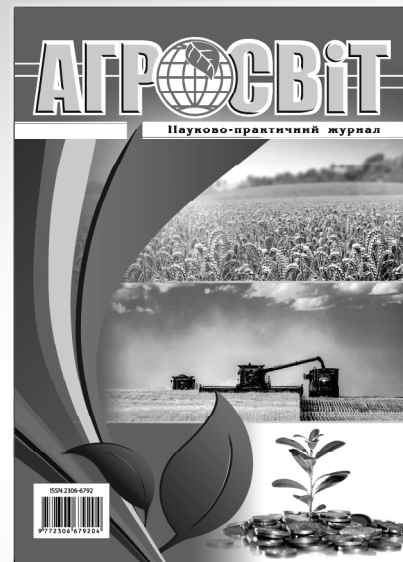
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On Protection of Economic Competition", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (Accessed 10 Aug 2019).

Стаття надійшла до редакції 17.09.2019 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІКИ**

Т. І. Олійник,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0003-1224-3790

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.42

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ: СУТНІСТЬ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Т. Oliynyk,
PhD in Economics, associate professor of economics, entrepreneurship and enterprise management,
National University Oles Honchar, Dnipro

ECONOMIC SECURITY OF THE ENTITY: THE NATURE AND APPROACHES TO DETERMINATION

Економічна безпека суб'єктів господарювання є складним і багатовекторним поняттям, про що свідчить розмаїття наукових підходів до його сутності і класифікації загроз, які на неї безпосередньо впливають.

Забезпечення економічної безпеки підприємства — безперервний процес покликаний до зниження ризиків та виниклих різноманітних загроз для його ефективного функціонування, сталого розвитку та досягнення поставлених перед ним цілей на різних стадіях економічного циклу.

До основних задач, покликаних нейтралізувати загрози і попередити зниження рівня економічної безпеки підприємства, необхідно віднести створення дієвої системи економічної безпеки, метою якої є розробка способів запобігання можливим загрозам та визначення напрямів мінімізації негативних впливів на діяльність підприємства.

Дієвість системи економічної безпеки підприємства створить умови для ефективного його функціонування, досягнення максимальних результатів окреслених бізнес-цілями в умовах жорсткої конкуренції і значних господарських ризиків шляхом своєчасного виявлення і нейтралізації різних загроз і небезпек економічній стійкості господарюючого суб'єкта.

The economic security of business entities is a complex and multi-vector concept, as evidenced by the diversity of scientific approaches to its nature and the classification of threats that directly affect it. The variety of scientific approaches to understanding the concept of "economic security", makes it possible to systematize all directions along the lines of two main, it is a philosophical and organizational approach in order to systematize a system of measures to prevent various threats aimed at ensuring the normal functioning of the enterprise in achieving its goals. It is essential to identify such threats, examine them, and evaluate the consequences that they may cause.

The need for the development of theoretical foundations and practical proposals for the organization of the economic security of enterprises is determined by a number of significant factors both at the overall economic scale and at the enterprise level.

Ensuring the economic security of the enterprise is a continuous process designed to reduce the risks and various threats to its efficient functioning, sustainable development and achievement of its goals at different stages of the economic cycle. The main tasks aimed at neutralizing threats and preventing the reduction of the level of economic security of the enterprise should include the creation of an effective system of economic security, the purpose of which is to develop ways of preventing possible threats and determining the directions of minimizing the negative impacts on the activity of the enterprise.

The efficiency of the enterprise economic security system will create conditions for its effective functioning, achievement of maximum results outlined by business goals in the conditions of fierce competition and significant economic risks by timely identification and neutralization of various threats and dangers of economic stability of the business entity. The economic security system must provide risk mitigation in many areas, including the loss of credibility, efficiency and legality of the use of the resource potential involved in economic processes. The creation of an economic security system is unique for every enterprise, the functioning of which depends on the type of economic activity, production potential and characteristics of its activity.

Ключові слова: економічна безпека, діяльність підприємства, внутрішнє та зовнішнє економічне середовище, система економічної безпеки.

Key words: economic security, activity of the enterprise, internal and external economic environment, system of economic security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з умов сталого розвитку суб'єктів господарювання, є наявність ефективної системи забезпечення їх економічної безпеки, що набуває особливого об'єкту управління як на макро-, так і на мікрорівні. Проте на сьогодні питання економічної безпеки виявились найменш розробленими в теоретичному і практичному аспектах. Переважна більшість вітчизняних підприємств досі не розуміють або недооцінюють важливість цього питання, не мають чітких понять про те, що повинно стати об'єктом і предметом діяльності служб економічної безпеки. Більш того, часто і самі служби не цілком розуміють, які саме сфери повинна охоплювати їх діяльність. На практиці діяльність служби економічної безпеки в основному зводиться до захисту від конкурентів, недружніх елементів і злочинних угруповань.

Водночас не можна забувати про те, що окремо взятий економічний суб'єкт є важливою частиною суспільства і держави, і розглядати безпеку на макрорівні, не зачіпаючи взаємопов'язаних підсистем, було б нелогічно. Безпечний стан кожного конкретного підприємства входить у сферу інтересів громадян, суспільства і держави. Це очевидно хоча б тому, що суб'єкти господарських відносин є важливими ланками в проведенні державою соціальної та фінансової політики щодо створення інституту зайнятості населення та поповнення державного бюджету. Тому за відсутності цілісної і єдиної системи з організації безпеки, недоскопальності законодавчої бази, неопрацьованих і не уніфікованих механізмів захисту економічних інтересів суб'єктів господарювання від зовнішніх і внутрішніх загроз, проблема їх економічної безпеки набуває особливої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Поточний стан національної економіки і регулярно виникаючі економічні кризи свідчать про те, що економічна безпека суб'єктів господарювання набуває особливої актуальності у розробці прийомів оцінки загроз та механізмів підвищення економічної безпеки бізнесу. В цьому проблемному аспекті, аспекті теоретико-практичних підходів до побудови ефективної системи забезпечення економічної безпеки на макро- і мікрорівні, визначенні її сутності, виявленні загроз і ризиків в умовах

ринкової економіки, досліджувались у працях цілої плеяди вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: І. Бінько, І. Голіков, С. Васильчак, Т. Васильців, Г. Дем'яненко, А. Жидяк, І. Зайцева, В. Кириленко, Н. Стручок, Л. Пашнюк, Т. Ткачук, С. Цевух та багато інших. Проте в більшості своїх наукових дослідженнях, акценти розставлені на формуванні економічної безпеки держави, а не окремих суб'єктів господарювання. Тому, не принижуючи роль проведених авторами наукових досліджень, їх наукові публікації свідчать про відсутність загального підходу до трактування поняття "економічна безпека", а сама проблема формування системи забезпечення економічної безпеки підприємства висвітлена більш фрагментарно. Отже для ефективної діяльності вітчизняних підприємств, залученими в процеси нестабільної сучасної економіки, важлива наявність науково-методологічних підходів до організації їх власної економічної безпеки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування поняття "економічна безпека" суб'єкта господарювання з точки зору філософсько-організаційного підходу щодо створення системи захисту від зовнішніх та внутрішніх загроз і ризиків у його діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Попередньо проведені дослідження категорії "економічна безпека" показали, що вона стала використовуватися порівняно недавно у вітчизняній економічній літературі та практичному намаганні її застосування. До початку 1990-х рр. дослідження проблем економічної безпеки не знайшли достатнього відображення. Теоретичне обґрунтування шляхів забезпечення економічної безпеки стало актуальним в період переходу на ринкові відносини, коли економіка суб'єктів господарювання, і відповідно їх умови, стали найбільш вразливими, що спонукало появу перших вітчизняних публікацій на рубежі 1993—1994 рр. Після чого питання економічної безпеки зайняли особливе місце у нормативних документах та стало широким полем для політичних і економічних дискусій серед науковців і практиків.

Трактування сутності економічної безпеки серед наукових кіл досить неоднозначне, внаслідок парамет-

ральних змін під впливом невизначеності економічного середовища, що спонукало сприйняття науковим середком необхідності забезпечення понятійного простору для економічної безпеки суб'єктів господарювання. Так світові тенденції з цього питання свідчать про формування самостійних наукових напрямів реагування на загрози економічній безпеці суб'єктів господарювання у світлі "екосистейта" — економічна безпека держави і "екосекента" — економічна безпека підприємства [1].

За такого підходу можна спостерігати різні вітчизняні наукові трактування "економічна безпека", а саме: "...динамічна складова економіки, адаптована до вимог свого часу" [3], — авторська думка схиляється до врахування специфічних (адресних) особливостей об'єкта дослідження в умовах невизначеності та ризику. Економічна безпека це "...комплекс заходів щодо забезпечення стабільного розвитку підприємства через створення сприятливих умов, а також нейтралізацію та ліквідацію зовнішніх і внутрішніх загроз" [9], тут економічну безпеку підприємства необхідно розглядати з точки зору необхідності системного підходу до обґрунтування її змісту. Крім того, ряд авторів представляють розширену сутнісну характеристику економічної безпеки як стан захищеності інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз (джерел небезпеки), що "...сформувався шляхом реалізації компетенцій правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного і соціально-психологічного характеру" [2; 6] та як "...процес досягнення рівноваги системи, при якому відсутні фактори руйнівного впливу на неї" [4; 7].

Аналіз різних підходів до розуміння поняття "економічна безпека" надає можливість систематизувати всі напрями в руслі двох основних, це філософський та організаційний підхід.

У рамках філософського підходу, який має безліч модифікацій, найбільш загальним виглядає наступним чином: економічна безпека системи — це стан, за якому забезпечується захищеність від внутрішніх і зовнішніх несприятливих впливів, з метою зміни. Нескладно помітити, що цей підхід ґрунтується на визначенні стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Прикладом такого поняття безпеки може служити визначення безпеки як "...стан, при якому не загрожує небезпека, є захист від небезпеки" [8].

Автори, які дають визначення економічної безпеки в рамках цього підходу, пов'язують економічну безпеку зі станом економіки держави, що дозволяє захищати її життєво важливі інтереси. Проте у разі переходу від макроекономічних до мікроекономічних уявлень, поняття "небезпека" і "безпека" мають сенс тільки в разі застосування щодо конкретної функції, об'єкта чи процесу. Тому якщо говорити про економічну безпеку підприємства, то необхідно мати на увазі не стан захищеності, а ступінь впливу різних внутрішніх і зовнішніх несприятливих чинників і середовища на його економіку. Інакше неможливо пояснити специфічну відмінність економічної безпеки від інших її видів: екологічної, інформаційної, технологічної та ін. Крім того, даючи визначення за цього підходу, "підміняється" поняття економічної безпеки поняттям "захищеність", яке теж не пояснюється однозначно, крім того, створює масу

питань: як його виміряти, як оцінювати ефективність цього стану, як визначити гранично допустимі значення і т.д.

З точки зору організаційного підходу, безпека не є станом захищеності інтересів суб'єкта, а являє собою сукупність умов створених в економічному суб'єкті, за яких забезпечується захист від внутрішніх і зовнішніх загроз, виконання цілей його функціонування [10]. Водночас стан безпеки повинен контролювати сам господарюючий суб'єкт, де результатом забезпечення економічної безпеки є стабільність його функціонування і можливість ефективної фінансово-економічної діяльності.

Таким чином, серед найважливіших умов існування господарюючого суб'єкта в рамках забезпечення його економічної безпеки необхідно виділити:

- достатню потребу ресурсів для ведення економічної діяльності (матеріальних, фінансових, трудових, техніко-технологічних та ін.);

- раціональну організацію системи управління господарюючим суб'єктом;

- відповідність суспільним цілям функціонування суб'єкта господарювання, що виражається в готовності суспільства скористатися виробленою продукцією або наданою послугою суб'єктом господарювання;

- наявність системи ефективного захисту економічної діяльності суб'єкта господарювання від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також забезпечення безпеки його персоналу, матеріальних, фінансових, інформаційних та інших ресурсів;

- дієвість законодавчих і нормативно-правових актів, які регламентують право господарюючого суб'єкта на ведення економічної діяльності.

Згідно з перерахованими вище підходами можна розглянути економічну безпеку і визначення її сутності під іншим кутом. Підприємство як об'єкт економічних відносин, створюється власником не для боротьби із загрозами, а для досягнення поставлених цілей, які носять економічний характер. Проте для аналізу і практичної діяльності щодо забезпечення безпеки зручніше спочатку припускати теоретичне наявність можливої загрози, а вже потім шукати способи протидії. Однак наслідком з цього є те, що поняття економічної безпеки вторинне по відношенню до поняття загрози.

Наше бачення економічної безпеки підприємства є система заходів з попередження різноманітних загроз, спрямованих на забезпечення нормального функціонування підприємства в досягненні поставлених цілей. Забезпечення економічної безпеки підприємства можна визначити ще й як безперервний процес зниження ризиків і виниклих різних загроз для його ефективного функціонування, сталого розвитку та досягнення поставлених перед ним цілей на різних стадіях економічного циклу. Це визначення, на наш погляд, дещо звучує перше, оскільки зниження ризиків загроз — це попереджувальний процес, а загрози можуть виникнути раптово, поза передбачених ризиків. Стосовно ризиків, то можна відзначити, що система економічної безпеки повинна забезпечувати зниження ризику в багатьох областях, у тому числі втрати достовірності, ефективності і законності використання ресурсного потенціалу залученого до процесів господарювання.

Загальновідомо, економічна безпека складається під впливом внутрішніх і зовнішніх умов, які тісно взаємопов'язані між собою. Зовнішня складова — здатність підприємства організовувати взаємини із зовнішнім середовищем, максимально забезпечуючи свою економічну безпеку. Внутрішні умови складаються під впливом внутрішньої структури і взаємовідносин всередині підприємства таким чином, щоб максимально забезпечити свою економічну безпеку [5]. Отже, поняття внутрішньої економічної безпеки характеризує ступінь того, наскільки внутрішній устрій підприємства сприяє забезпеченню економічної безпеки в цілому.

Однією з найважливіших рис сучасного бізнесу є вміння працювати в умовах діючих ризиків і загроз економічній безпеці. Завжди діють фактори, які однозначно визначаються як загрози економічній безпеці підприємства. У зв'язку з цим можна розглянути класифікацію загроз:

1. За сферою виникнення: внутрішні — пов'язані з господарською діяльністю підприємства та його персоналу, вони обумовлені тими процесами, які виникають у ході виконання бізнес-процесів і можуть надати свій вплив на результати бізнесу; зовнішні — виникають за межами підприємства, вони не пов'язані з його життєдіяльністю, це така зміна навколишнього середовища, яка може завдати підприємству збитків.

2. За можливістю прогнозування: передбачувані — заздалегідь відомі не тільки джерела таких загроз, а й характер їх впливу на господарські процеси, умови їх появи, час і період дії, методи й інструменти для мінімізації негативного впливу таких загроз на результати бізнесу; непередбачувані — виникають раптово, несподівано, джерело їх породження і напрям першочергового впливу невідомі.

3. У залежності від джерела виникнення: об'єктивні (форс-мажорні) — виникають без участі і mimo волі господарюючого суб'єкта, це обставини непереборної сили (війна, локальні збройні конфлікти, природні катастрофи, наукові відкриття і т.п.); суб'єктивні (не форс-мажорні) — породжуються умисною або ненавмисною дією фізичних осіб (сторонніми, персоналом підприємства) чи контрагентами підприємства. Якщо для мінімізації об'єктивних загроз важливо обґрунтовано і об'єктивно визначити умови виходу з таких обставин, прописавши їх в угодах (страхування ресурсів, майна і т.п.), то для мінімізації суб'єктивних загроз необхідні вміння впливати на суб'єкти економічних відносин своєчасними і грамотними діями керівництвом підприємства.

4. За вірогідністю настання: явні — носять прояв імовірного характеру, мають цілком зрозумілу природу і реальну вагу, тому можуть бути враховані під час розроблення бізнес-плану господарської діяльності; приховані — для бізнесу становлять серйозну небезпеку. В даному випадку найбільш характерними є дії недобросовісних конкурентів, неправомірні дії органів влади або окремих керівників цих органів, а також кримінальні операції злочинних угруповань, власного персоналу і т.п.

5. За метою впливу: пов'язані з працівниками та видами ресурсів, які використовуються у господарській діяльності підприємства (матеріальні, фінансові та ін.).

6. За обсягом збитку: незначні, значні, катастрофічні.

7. За часом виникнення: безпосередня та віддалена загроза.

Серед вищезазначених класифікаційних ознак загроз, найбільшого поширення набувають загрози в залежності від сфери їх виникнення (зовнішні, внутрішні), які несуть значну їх кількість. Це обумовлено різноманітністю економічних зв'язків підприємства та їх відносин, в яких підприємство обов'язково приймає участь. Звичайно, для кожного підприємства "зовнішні" і "внутрішні" загрози суто індивідуальні, проте основні елементи таких загроз прийнятні для будь-якого суб'єкта господарської діяльності.

Так, під впливом різного роду факторів навколишнього середовища до них можна віднести:

— загрози, пов'язані з державою: несприятлива зміна політичної ситуації; зміна законодавства, що впливає на умови господарської діяльності (податкового, відносин власності, договірної та ін.);

— макроекономічна нестабільність: економічні потрясіння (кризи, порушення виробничих зв'язків, інфляція, втрата ринків сировини, матеріалів, енергоносіїв, товарів і т.п.);

— протиправні дії кримінальних структур;

— протиправні дії конкурентів: використання недобросовісної конкуренції, несанкціонований доступ конкурентів до конфіденційної інформації, промислово-економічне шпигунство;

— надзвичайні ситуації природного і технічного характеру та ін.

Внутрішні ризики і загрози економічній безпеці бізнес-процесам виникають безпосередньо у сфері господарської діяльності підприємства. Так, до основних загроз можна віднести:

— загрози системи управління: недостатній рівень дисципліни; вибір ненадійних партнерів і інвесторів; істотні упущення як у тактичному, так і в стратегічному бізнес-плануванні, які пов'язані з неправильним вибором мети, невірною оцінкою можливостей підприємства, помилками в прогнозуванні змін зовнішнього середовища;

— фізична безпека: загроза безпеки підприємства як майнового комплексу, збереження матеріальних цінностей; пошкодження будівель, приміщень; загроза протипожежної, екологічної, радіаційно-хімічної безпеки;

— загроза витоку комерційної таємниці та конфіденційної інформації: порушення режиму збереження конфіденційної інформації;

— загроза інформаційній безпеці: зараження програм ЕОМ різного роду комп'ютерними вірусами; протизаконні фінансові операції; порушення безпеки зв'язку;

— загрози, пов'язані з персоналом: протиправні дії кадрових працівників; відтік кваліфікованих кадрів, неправильна оцінка кваліфікаційної складової кадрів, їх низька компетентність; дії або бездіяльності (в т.ч. навмисні і ненавмисні) співробітників підприємства, що суперечать інтересам його бізнес діяльності, наслідком яких можуть бути нанесення економічних збитків, витік або втрата інформаційних ресурсів (в т.ч. відомостей комерційної таємниці чи конфіденційної інформації), підлив ділового іміджу підприємства в бізнес-колах і т.п.

Вищенаведений перелік внутрішніх та зовнішніх загроз підприємства тісно переплітається один з одним. Це призводить до певних ускладнень в їх ідентифікації під час побудови загальної системи економічної безпеки із визначення суб'єктів і об'єктів економічної безпеки. Створення дієвої системи економічної безпеки підприємства надасть можливість ефективного функціонування його бізнес-процесів в умовах жорсткої ринкової конкуренції шляхом своєчасного виявлення і нейтралізації певних загроз. Крім того, необхідно зазначити, створення системи економічної безпеки є унікальною для кожного підприємства, функціонування якої залежить від виду господарської діяльності, виробничого потенціалу та особливостей його діяльності.

ВИСНОВКИ

Сучасний етап економічного становлення та розвитку суб'єктів господарювання характеризується радикальними потрясіннями у економічній, політичній та соціальній сфері суспільних відносин та відносин власності. Від настання та протікання кризових явищ не безпечено ні одне підприємство будь-якої форми власності, що потребує вирішення питання створення власної системи економічної безпеки, яка б мала змогу своєчасно виявляти та ліквідувати можливі загрози його статутної діяльності. В цьому випадку нагальним є саме ідентифікація таких загроз, їх вивчення та оцінка тих наслідків які вони можуть спричинити. Це можна досягти на основі філософського та організаційного підходів у плані систематизації системи заходів з попередження різноманітних загроз, спрямованих на забезпечення нормального функціонування підприємства в досягненні поставлених цілей. Але щоб систематизувати ці напрями, необхідне підґрунтя у визначенні сутнісного значення "економічна безпека", яка на сьогодні не набуває сталої категорії, за якої чітко не визначена наукова точка зору, що вимагає подальшого вивчення її понятійного апарату та розробки принципів системної будови заснованої на ідентифікації елементів загроз і ризиків економічній безпеці суб'єктів господарювання.

Література:

1. Бінко І. Як забезпечити економічну безпеку України / І. Бінко, В. Шлемко // Всеукраїнські відомості. — 1997. — № 138 (810). — С. 3—8.
2. Васильчак С.В. Механізм забезпечення корпоративної безпеки суб'єктів господарювання / С.В. Васильчак, А.Г. Жидяк, Н.М. Стручок // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2011. — № 2. — С. 278—285.
3. Голиков І.В. Сутність і еволюція поняття економічна безпека / І.В. Голиков // Проблеми економіки. — 2014. — № 1. — С. 309—314.
4. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: монографія / В.І. Кириленко. — К.: КНЕУ, 2005. — 232 с.
5. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [монографія] / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. — К.: Лібра, 2003. — 280 с.
6. Кравчук О.Я. Діагностика та механізм забезпечення корпоративної безпеки підприємства: [моногра-

фія] / О.Я. Кравчук, П.Я. Кравчук. — Луцьк: Надстир'я, 2008. — 256 с.

7. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: [монографія] / О.М. Ляшенко. — Луганськ: СЛУ ім. В.Даля, 2011. — 400 с.

8. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка // С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — М.: Азбуковник, 2000. — 2314 с.

9. Пашнюк Л. Загрози економічній безпеці підприємства і засоби їх нейтралізації / Л. Пашнюк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка. — 2013. — № 10 (151). — С. 93—96.

10. Франчук В.І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: [монографія] / В.І. Франчук. — Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. — 440 с.

References:

1. Bin'ko, I. and Shlemko, V. (1997), "How to ensure the economic security of Ukraine", *Vseukrains'ki vido-mosti*, vol. 138 (810), pp. 3—8.
2. Vasylychak, S.V. Zhydiak, A.H. and Struchok, N.M. (2011), "Corporate security mechanism for business entities", *Naukovyj visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 2, pp. 278—285.
3. Holikov, I.V. (2014), "Essence and evolution of the concept of economic security", *Problemy ekonomiky*, vol. 1, pp. 309—314.
4. Kyrylenko, V.I. (2005), *Investytsijna skladova ekonomichnoi bezpeky* [Investment component of economic security], KNEU, Kyiv, Ukraine.
5. Kozachenko, H.V. Ponomar'ov, V.P. and Liashenko, O.M. (2008), *Ekonomichna bezpeka pidpryemstva: sutnist' ta mekhanizm zabezpechennia* [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of providing], Libra, Kyiv, Ukraine.
6. Kravchuk, O.Ya. Kravchuk, P.Ya. (2008), *Diahnastyka ta mekhanizm zabezpechennia korporatyvnoi bezpeky pidpryemstva* [Diagnosis and mechanism of corporate security], Nadstir'ia, Luts'k, Ukraine.
7. Liashenko, O.M. (2011), *Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryemstva* [Conceptualization of economic security management], SNU im. V. Dalia, Luhans'k, Ukraine.
8. Ozhegov, S.I. Shvedova N.Ju. (2000) *Tolkovyy slovar' russkogo jazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language], Azbukovnik, Moscow, Russia.
9. Pashniuk, L. (2013), "Threats to the economic security of the enterprise and the means of their neutralization", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu im. T. Shevchenko. Ekonomika*, vol. 10, pp. 93—96.
10. Franchuk, V.I. (2010), *Osoblyvosti orhanizatsii systemy ekonomichnoi bezpeky vitchyznanykh aktsionernykh tovarystv v umovakh transformatsijnoi ekonomiky* [Features of organization of the system of economic security of domestic joint-stock companies in the conditions of transformation economy], L'vivs'kyj derzhavnyj universytet vnutrishnikh sprav, L'viv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2019 р.

С. М. Ганзюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та обліку,
Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське
ORCID ID: 0000-0001-7859-4708
Ю. О. Вишнякова,
магістр кафедри фінансів та обліку,
Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське
ORCID ID: 0000-0003-1571-8907

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.47

КРЕДИТУВАННЯ СПОЖИВЧИХ ПОТРЕБ В УКРАЇНІ

S. Hanzjuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance and Accounting,
Dniprovsky State Technical University, Kamenskoe
Yu. Vyshniakova,
Master of Finance and Accounting Department, Dniprovsky State Technical University, Kamenskoe

LENDING CONSUMER NEEDS IN UKRAINE

Статтю присвячено дослідженню теоретичних та практичних аспектів споживчого кредитування в Україні. Визначено соціальну роль споживчого кредиту та економічний зміст кредитування домогосподарств. Проаналізовано зміну частки простроченої заборгованості за кредитами в Україні та з'ясовано причини її виникнення. Встановлено, що в структурі кредитування вітчизняної економіки банки з іноземним капіталом мають домінуючу частку. Розглянуто структуру наданих банківських кредитів населенню за строками надання та цільовим призначенням. Встановлено, що на відміну від кредитів корпоративному сектору, кредити домогосподарствам України мали тенденцію до зменшення протягом 2008–2018 рр. на 26,1%. Найбільші суми кредитів домогосподарств отримано на споживчі потреби. В структурі наданих банками споживчих кредитів довгострокові кредити поступилися короткостроковим. Визначено чинники, що стримують розвиток кредитування населення в Україні. Запропоновано застосування портфельного підходу до кредитних операцій та визначено їх переваги.

The article is devoted to the study of theoretical and practical bases of consumer lending in Ukraine. The importance and social role of consumer credit as well as the economic content of household lending have been determined. It is emphasized that the increase in the portion of banks' loan portfolios of the share of bad debts led to a loss of financial result and a decrease in the level of capitalization of banking institutions. The change in the overdue debt ratio in Ukraine is analyzed and the causes of its occurrence are determined. The changes of financial results of activity of the banking sector of Ukraine over the last ten years are investigated. It is established that in the structure of lending to the domestic economy, banks with foreign capital have a dominant share. The structure of bank loans to the population by terms of granting and purpose is considered. The leading banks in Ukraine in the field of consumer lending have been identified. It was found that, unlike loans to the corporate sector, loans to households in Ukraine tended to decrease by 26.1% during 2008-2018. The largest sums of household loans were received for consumer needs. In the structure of consumer

loans provided by banks, long-term loans gave way to short-term ones. The factors that impede the development of retail lending in Ukraine are identified, including: a decrease in confidence in banks, a decrease in solvent demand of the population, a high interest rate, an increase in inflation and devaluation expectations, etc. The application of the portfolio approach to credit operations is proposed and their main directions are defined. The revival in the market of domestic lending to consumers for consumer needs gradually leads to an increase in the confidence of the population in its capacity as consumers and the confidence in financial companies and banks. It is suggested that banks apply the principle of "responsible lending" — not the desire to earn at any cost, but, above all, careful attention to the client's goal, finding the best solution and even a warning if there is a high probability of timely repayment of the loan.

Ключові слова: споживчий кредит, банківське кредитування, кредитування домогосподарств, проблемні кредити, споживчі потреби, кредитний портфель.

Key words: consumer credit, bank lending, household lending, bad loans, consumer needs, loan portfolio.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Банківська система України, як відомо, протягом останніх років знаходилася під впливом значних шоків, що перманентно діяли з трьох джерел: зовнішнього воєнно-політичного; внутрішнього структурно-економічного; а також шоків з боку макрорегулювання [1]. На жаль, більшість вітчизняних домогосподарств сьогодні не спроможні купувати товари тривалого використання за рахунок власних доходів, а вітчизняні банки опинилися в умовах жорсткої конкуренції як з боку іноземних, так і вітчизняних банків. Тому у сучасних умовах актуальною є проблема дослідження ролі, стану кредитування населення в Україні та перспектив його розвитку, адже саме від стану й достатності фінансових ресурсів населення залежить не тільки їх життєдіяльність, а й соціальна стабільність суспільства, оскільки вони є одним з важливих джерел поповнення державних цільових фондів та бюджетів, а також інвестицій у розвиток національної економіки, які забезпечують можливості економічного зростання країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Банківському кредитуванню в цілому та кредитуванню населення зокрема присвячено праці багатьох вітчизняних авторів, зокрема: М. Савлука, С. Ілляшенка, В. Лагутіна, О. Стойко, В. Ходаківської, О. Лаврушина, В. Шило, А. Гальчинського, О. Васюренка, С. Юдіної та інших. У наукових працях вище згаданих вчених представлена сучасна організація кредитування населення в економіці, а також проблеми в його здійсненні. Віддаючи належне науковим напрацюванням вчених з цієї проблематики слід зауважити, що існує потреба в її подальшо-

му опрацюванні. Це обумовлено рядом окремих питань, оскільки стан банківського кредитування населення з кожним роком змінюється і постають нові проблеми, які потребують вирішення та дослідження.

ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Завданням дослідження є визначення ролі, стану та проблем розвитку кредитування споживчих потреб в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Кредитування домогосподарств є найпоширенішим видом сучасних банківських операцій у розвинених країнах світу. Воно, як вже зазначалося, задовольняє потреби населення, підвищує життєвий рівень домогосподарств, а також частково згладжує соціальну нерівновагу суспільства. Кредитування населення впливає і на розвиток національної економіки, а саме сприяє формуванню платоспроможного попиту, що полегшує процес реалізації продукції, прискорює отримання прибутку і надходження доходів до Державного бюджету. Саме цей вид кредиту є визначальним стимулюючим чинником інтенсифікації розвитку економіки [2, с. 148].

В умовах ринкової економіки роль кредиту проявляється у багатьох сферах. Кредит бере участь у регулюванні суспільного відтворення, впливає на структуру та формування співвідношень економічної системи, забезпечує науково-технічний прогрес та обслуговування інноваційного процесу, а також виступає джерелом фінансування капіталовкладень [3]. Представники різних течій економічної думки, користуючись власною системою уявлень і прийомами дослідження, трактують по-різному одні ідентичні за своєю сутністю економічні явища, вкладаючи в одні і ті ж поняття різний

Таблиця 1. Зміна обсягу наданих кредитів в Україні та частки простроченої заборгованості за кредитами впродовж 2012–2018 рр.

Назва показника	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	Зміна, %
Кредити надані, млн грн	815 327	911 402	1 006 358	965 093	1 016 697	1 090 914	1 193 558	+ 31,6%
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі (непрацюючі кредити), %	8,9	7,7	13,5	22,1	53,7	54,54	52,85	+ 43,95%

Джерело: [4].

зміст. Під банківським кредитуванням населення розуміємо форму економічних відносин між банками і домогосподарствами з приводу отримання додаткових коштів для задоволення особистих споживчих чи колективних потреб домогосподарств на засадах зворотності, платності, добровільності. Кредитування домогосподарств — це вагома складова частина економіки та фінансового сектору України. Протягом останніх десяти років кредитування домогосподарств набуло значного поширення. На сьогодні до банків — лідерів у сфері кредитування домогосподарств за останні роки належать "ПриватБанк", "Ощадбанк", "УниКредит банк", "Райффайзен Банк Аваль" [4].

Внаслідок кризових явищ в економіці країни в останні роки змінилися умови надання кредитів. Це стосується всіх видів кредитування домогосподарств. Умови надання кредитів стали значно жорсткішими. Банки підняли початкові внески, підвищили строк розгляду заявок, а суми наданих кредитів були знижені. На цьому етапі розвитку банківського законодавства в Україні не прийнято як універсальний комплексний нормативний правовий акт у сфері кредитування, так і спеціальний — у сфері кредитування фізичних осіб. І це при тому, що положення, передбачені нормами чинних нормативних правових актів, не здатні врегулювати відносини між кредиторами та позичальниками — фізичними особами чітко та вичерпно [5]. Необхідність та важливість

споживчого кредиту зумовлена тим, що в процесі кругообігу індивідуальних капіталів одні суб'єкти господарювання нагромаджують тимчасово вільні кошти, а інші потребують їх. Кінцевим призначенням споживчого кредиту є задоволення споживчих потреб широких верств населення.

Починаючи з 3 січня 2017 року банки в обов'язковому порядку здійснюють розрахунок розміру кредитного ризику згідно з вимогами Положення, затвердженого постановою №351 [6]. Нове положення сумісне із стандартом МСФЗ 9 (Фінансові інструменти), який також вимагає оцінки очікуваних збитків за фінансовими інструментами та впроваджений на міжнародному рівні із 01.01.2018.

Для розрахунку величини очікуваних збитків положенням передбачено застосування рекомендованої Базельським комітетом з банківського нагляду формули, яка використовує три компоненти:

- 1) ймовірність дефолту боржника (PD — probability of default);
- 2) рівень втрат у разі дефолту (LGD — loss given default);
- 3) борг за активом (EAD — exposure at default) [6].

Кредитоспроможність є основним критерієм, який забезпечує ефективність кредитних відносин. Процедура визначення кредитоспроможності позичальника є обов'язковою, її результати впливають як на окремі

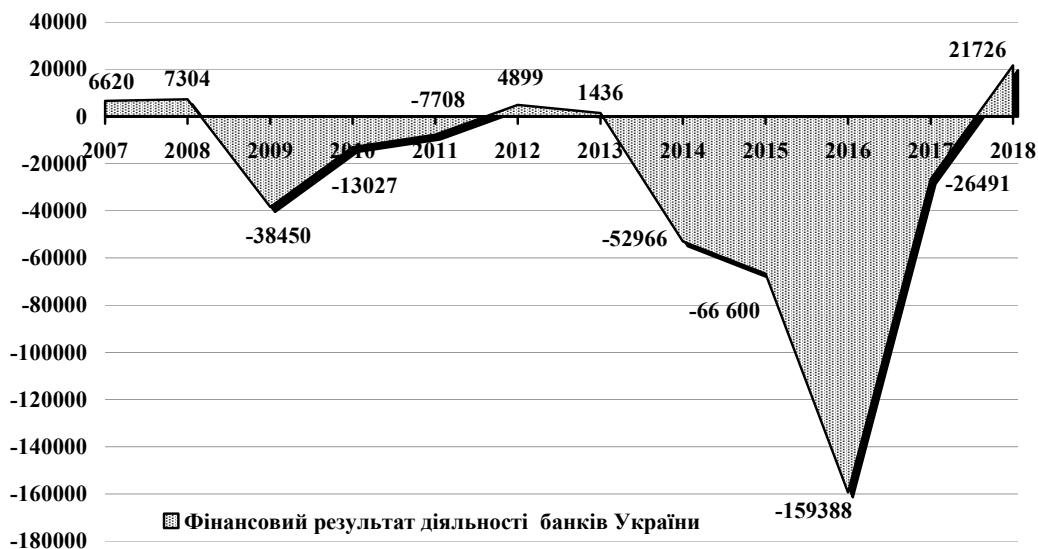

Рис. 1. Фінансові результати діяльності банків України за період 2007–2018 рр., млн грн

Джерело: складено на основі [4].

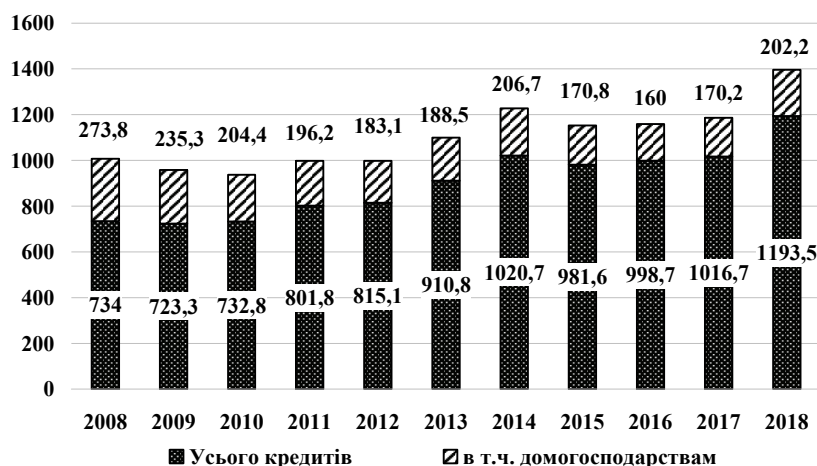

Рис. 2. Структура банківських кредитів домогосподарствам за 2008–2018 рр., млрд грн

Джерело: складено на основі [4].

кредитні угоди, так й на ефективність кредитної діяльності банку.

В умовах негативного впливу на діяльність вітчизняних банків, наслідків подій, спричинених військовими діями на Сході країни та анексією АР Крим, особливу увагу привертає тенденція погіршення структури та якості їх кредитних портфелів. Збільшення в структурі кредитних портфелів банків частки проблемної заборгованості призводить до збиткового фінансового результату та зниження рівня капіталізації банківських установ. Кредитування домогосподарств та юридичних осіб є пріоритетною економічною функцією банків. Від того, наскільки ефективно банки реалізують свої кредитні функції, багато в чому залежить економічна ситуація в країні, рівень розвитку всіх сфер економічної діяльності [7].

Розглянемо зміну за останні сім років частку простроченої заборгованості за кредитами (табл. 1).

Виходячи з даних таблиці 1, можна зробити висновки, що частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі постійно зростала з 2013 року до початку 2018 р.: з 7,7% до 54,54% у 2018 році — найбільшого показника за останні сім років. Загалом на фоні зростання на 31,6% загального обсягу наданих кредитів, частка непрацюючих збільшилася за 2012–2018 рр. на 43,95%.

Станом на 01.01.2019 р. кількість діючих банків становила 77 од., з яких 37 — з іноземним капіталом (48,0%), у тому числі 23 (або 29,8%) зі 100% іноземним капіталом [4]. У структурі кредитування економіки банки з іноземним капіталом мають домінуючу частку 67% (включаючи частку 19% банків з російським капіталом); державні банки — 19%; банки з приватним українським капіталом — 14% [8].

Незважаючи на призупинення багатьма банками операцій кредитування впродовж 2014–2017 рр., питома вага проблемної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи продовжувала зростати до 01.01.2018 р. Така ситуація негативно позначається на результатах фінансової діяльності банків. Зростання проблемної заборгованості передусім спричинює збільшення обсягу втрат, пов'язаних із неповерненням суми основного боргу та процентів за кредитом. По-друге, призводить до появи додаткових операційних витрат, пов'язаних із поверненням проблемного кредиту, замороженням коштів у неприбуткових активах, що зумовлює зменшення прибутковості банку, погіршення стану ліквідності та зниження якості його активів [9].

Загальний фінансовий результат (прибуток/збиток) діяльності банків України за останні дев'ять років представлено на рисунку 1.

Таблиця 2. Структура кредитів домогосподарствам за 2008–2018 рр. в розрізі строків надання, млрд. грн

Роки	Усього кредитів домогосподарствам	В тому числі споживчі кредити			
		Усього	В тому числі		
			до 1 року	від 1 до 5 років	більше 5 років
2008	273,8	186,1	25,1	61,9	99,1
2009	235,3	137,1	19,2	40,6	77,3
2010	204,4	123,0	23,1	32,3	67,5
2011	196,2	126,2	32,3	37,3	56,5
2012	183,1	125,0	35,9	41,7	47,5
2013	188,5	137,4	50,9	47,6	39,0
2014	206,7	135,1	51,8	40,9	42,4
2015	170,8	104,9	33,3	29,5	42,1
2016	160,0	101,5	34,3	27,9	39,4
2017	170,2	122,1	42,6	45,3	34,2
2018	202,2	136,8	61,2	40,5	35,1

Джерело: [10].

Рис. 3. Структура банківських кредитів населенню за цільовим призначенням за період 2008—2018 рр., млрд грн

Джерело: [10].

Так, за 2014—2016 рр. банківський сектор України зазнав збитків на суму майже 281,8 млрд грн. Три роки поспіль банківська система зазнавала значних збитків через, насамперед, необхідність формувати резерви під різко погіршений кредитний портфель. Станом на 01.01.2017 р. загальний збиток банків був критичним — 159,38 млрд грн.

На рисунку 2 продемонстровано структуру кредитів наданих банками України корпоративному сектору та домогосподарствам.

Дані рисунку 2 показують, що кредити корпораціям в Україні за 2005—2018 роки складали в середньому 62% — 83%.

Найвищий рівень кредитування корпорацій припадає на 2018 р. — 959,6 млн грн або 83,1 % від загальної суми кредитів. Впродовж одинадцяти років (2008—2018 рр.) питома вага кредитів корпоративному сектору постійно зростала, незважаючи на кризові роки функціонування економіки країни.

На відміну від кредитів корпоративному сектору, кредити домогосподарствам України мали явну тенденцію до зменшення протягом всього періоду аналізу. Так, у 2008 році обсяг кредитів населенню становив 273,8 млн грн або 37,3% від загальної суми кредитів, а станом на 01.01.2019 р. 202,2 млн грн або 16,9%. Найбільший обсяг кредитів населенню було надано у 2008 р. — 273,8 млрд грн, що склало 37,3% загальних кредитів. Протягом 2008—2018 рр. обсяг кредитів населенню зменшився на 26,1%. Домогосподарства одержують кредити від банків на різні потреби. За даними НБУ найбільші суми кредитів домогосподарства отримали на споживчі потреби [10].

У таблиці 2 наведено динаміку та структуру споживчих кредитів населенню за строками в динаміці за 2005—2018 рр.

Як видно із показників, представлених у таблиці 2, виникнення несприятливої економічної ситуації зумовило зниження кредитної активності вітчизняних домогосподарств та зміну в структурі наданих споживчих кредитів. Так, у структурі наданих банками споживчих кредитів домогосподарствам поступово довгострокові кредити (більше 5 років) поступилися короткостроковим (до 1 року): у 2008 році частка довгострокових кредитів становила 53,2% (99,1 млн грн), а короткострокових 13,4% (25,1 млн грн), то у 2018 році на долю довгострокових припадало 25,6% (35,1 млн грн), кредитів до

одного року — 44,7% (61,2 млн грн). На середньострокові споживчі кредити припадає в середньому 30—35% від загального обсягу споживчих кредитів домогосподарствам. Це підтверджує те, що у зв'язку із нестабільною політичною та економічною ситуацією в країні, і банки обережні і домогосподарства побоюються на тривалий термін залучати кошти на свої потреби [10]. У процесі дослідження встановлено, що населення переважно отримує споживчі кредити для придбання товарів (побутової чи комп'ютерної техніки, меблів, тощо). Споживчі кредити протягом останніх 10 років, складали 56,8% — 71% (табл. 2). Їх переважання можна пояснити процедурою оформлення, яка є доступною, простою та зрозумілою для клієнтів.

На рисунку 3 наведено структуру кредитів, наданих населенню за цільовим спрямуванням за останні роки.

Так, у 2018 році із загальної суми кредитів, наданих банками домогосподарствам, 74,3% припадало на споживчі кредити. Водночас частка кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості домогосподарств зменшилася до 25,7 %, також зменшилася частка іпотечних кредитів до 24% [10].

За даними фінансових аналітиків, українці беруть кредити з таких причин: ремонт квартири або будинку — 42 % кредитів; оплати послуг — 12 %; для покупки техніки — 10%; для покриття кредитів в іншому банку та для повернення інших боргів — 7 %; на розвиток бізнесу — 5 %; оформляється 4 % кредитів, коли не вистачає грошей до зарплати; решта 20% відносяться до інших витрат (сюди часто входять витрати на важливі події в житті: весілля, народження дитини, похорони, подорож за кордон та ін.) [10]. На ці дані сильно впливають і інші фактори, а саме сезонність, вік та стать позичальників, кваліфікація та галузь, де працюють позичальники тощо.

До чинників, які сьогодні стримують розвиток кредитування населення в Україні, можна віднести: зменшення довіри до банків, зниження платоспроможного попиту населення, високу відсоткову ставку, що збільшує вартість кредиту для позичальника, зростання інфляційних та девальваційних очікувань, відсутність дієвих правових механізмів захисту прав позичальника.

Надзвичайно важливим стає питання щодо застосування дієвої системи управління процесом формування кредитного портфеля вітчизняних банків, що дозволить передбачити і мінімізувати кредитні ризики і, відповід-

но, збільшити прибутковість позичкових операцій. Портфельний підхід до кредитних операцій дозволить:

- по-перше, на підставі розроблених параметрів кредитної політики встановити межі кредитного портфеля, визначаючи при цьому долю ресурсів банку, яку можна використовувати для надання кредиту, типи кредитів, які можна надавати і яку частину кредитного портфеля вони повинні займати, допустиму концентрацію кредитів окремим позичальникам, галузям тощо;
- по-друге, надавати позики тільки тим клієнтам, що підпадають під допустимі параметри ризику, які зазначені кредитною політикою;
- по-третє, формувати портфель позик, класифікувати їх на групи, в залежності від фінансового стану клієнтів та параметрів їх розвитку, оцінки погашення боргу, що дає можливість для кожної групи встановлювати і розробляти конкретні заходи щодо мінімізації та запобігання кредитних ризиків.

ВИСНОВКИ

Незначне поживлення на ринку вітчизняного кредитування населення на споживчі потреби — це, насамперед, зростання впевненості населення у своїх можливостях як споживачів та зміцнення довіри до фінансових компаній і банків. Банки, в свою чергу, повинні застосовувати принцип "відповідального кредитування" — не прагнення заробити за будь-яку ціну, а передусім пильна увага до мети клієнта, пошук оптимального рішення і навіть застереження, якщо існує висока ймовірність вчасного непогашення кредиту. Банки, які прагнуть до довгострокових кредитних відносин зі своїми клієнтами, повинні пропонувати найкращий сервіс, ціни та ефективність роботи зі скаргами, приймаючи їх до уваги в розвитку своїх продуктів та процесів.

Література:

1. Глущенко В.В., Соловйов Д.М. Сучасна банківська система України і головні проблеми її розвитку // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. — 2016. — № 91. — С. 33—44.
2. Вовчак О.Д. Споживче кредитування в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку в умовах фінансово-економічної нестабільності // Європейські перспективи. — 2016. — №2. — С. 148—157.
3. Сорокіна Л.В. Гроші та кредит / Л.В. Сорокіна, Л.М. Устинова, Н.В. Зарубеєва. — Донецьк: ДонНТУ, 2011. — 110 с.
4. Основні показники банківської діяльності: дані офіційного сайту Національного банку України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
5. Литвинцева Г.С. Проблеми кредитування населення в умовах економічної нестабільності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/336/1/Литвинцева%20Г.%20С.%20Проблеми%20кредитування%20населення%20в%20умовах%20економічної%20нестабільності.pdf>
6. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова НБУ № 351 від 30.06.2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим до-

ступу: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v035-1500-16>

7. Неізнана О.В., Ткачук К.В. Дослідження сучасного стану кредитування економіки України з боку банківського сектору // Ефективна економіка. — 2018. — № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/67.pdf
8. Луцишин З., Фролова Т. Інваріанти розвитку банківського сектору економіки України // Вісник Тернопільського національного економічного університету. — 2016. — № 4. — С. 46—61.
9. Олійник А.В., Воловник І.В. Проблемні кредити та їх вплив на платоспроможність банків в Україні // Економіка та суспільство. — 2016. — №6. — С. 300—307.
10. Юдіна С.В., Гуржий Т.Г. Аналіз тенденцій кредитних послуг комерційних банків домогосподарствам в Україні // Інвестиції: практика та досвід. — 2018. — № 21. — С. 34—38.

References:

1. Hlushchenko, V.V. Soloviov, D.M. (2016), "The modern banking system of Ukraine and the main problems of its development", Journal of Bulletin of the Kharkiv National University named after V. Karazin, vol. 91, pp. 34—44.
 2. Vovchak, O. D. (2016), "Consumer lending in Ukraine: current state and tendencies of development in conditions of financial and economic instability", Journal of European perspectives, vol. 2, pp. 148—157.
 3. Sorokina, L.V. (2011), Hroshi Ta Kredyt [Money and credit], NV-Donetsk: DonNTU, Ukraine.
 4. NBU (2019), Banking performance indicators, [Online], available at: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (Accessed 25 July 2019).
 5. Lytvynytseva, H.S. (2016), "Problems of retail lending in conditions of economic instability", [Online], available at: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/336/1/Литвинцева%20Г.%20С.%20Проблеми%20кредитування%20населення%20в%20умовах%20економічної%20нестабільності.pdf> (Accessed 26 July 2019).
 6. Legislation of Ukraine (2019), On Approval of the Regulation on the Determination of Credit Risk by Banks of Ukraine for Active Banking Transactions: NBU Resolution № 351 of June 30, [Online], available at: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/> (Accessed 25 July 2019).
 7. Niezviestna, O.V. Tkachuk, K.V. (2018), "Research on the current state of lending to the Ukrainian economy by the banking sector", Journal of An efficient economy, vol. 3.
 8. Lutsyshyn, Z. Frolova, T. (2016), "Development invariants of the banking sector of the Ukrainian economy", Journal of Bulletin of the Ternopil National Economic University, vol. 4, pp. 46—51.
 9. Oliynyk, A.V. Volovnik, I.V. (2016), "Problem loans and their impact on banks' solvency in Ukraine", Journal of Economy and society, vol. 6, pp. 300—307.
 10. Yudina, S.V. Hurzhyi, T.H. (2018), "Analysis of tendencies of commercial bank lending services to households in Ukraine", Journal of Investment: practice and experience, vol. 21, pp. 34—38.
- Стаття надійшла до редакції 13.09.2019 р.*

УДК 334.01

*В. Ю. Халіна,**к. е. н., доцент кафедри економіки,**Харківський національний університет будівництва та архітектури, м. Харків**ORCID ID: 0000-0001-6753-6414**Т. С. Васильєва,**аспірант, Харківський національний університет будівництва та архітектури, м. Харків**ORCID ID: 0000-0003-0635-7978*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.53

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ГОЛОВНА КОМПОНЕНТА КЛІЄНТООРІЄНТОВАНOSTІ ПІДПРИЄМСТВА

V. Khalina,

PhD in Economics, associate professor of the department of Economics,

Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Kharkiv

ORCID: 0000-0001-6753-6414

T. Vasil'eva,

postgraduate student, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Kharkiv

ORCID: 0000-0003-0635-7978

SOCIAL RESPONSIBILITY AS THE MAIN COMPONENT OF ENTERPRISE CUSTOMER ORIENTATION

Сьогодні організаціям стає все важче відповідати гіперболізованим вимогам клієнтів. Очікування сучасного споживача від компанії не обмежується тільки задоволеністю його товаром або послугою. Клієнт став розважливий, у своєму виборі враховує репутацію, соціальний вплив та цінності, що сповідує організація. Тому запит споживачів на соціально-відповідальну поведінку бізнесу стає все більш актуальним в умовах насиченості ринків. Наскільки компанія соціально відповідальна і стає основним чинником, що визначає їх подальші дії. З огляду на це, для компаній така поведінка є драйвером для збільшення задоволеності клієнтів та високої споживчої активності. В статті було проаналізовано різні підходи науковців до визначення "соціальної відповідальності". Проведено статистичний аналіз ситуації стосовно сприйняття українським бізнесом поняття соціальної відповідальності, його підходів до споживача в умовах соціально-відповідальної поведінки. Було досліджено фактори, що впливають на вибір споживача і встановлено тісний взаємозв'язок між соціальною відповідальністю та симбіозом стратегії розвитку та клієнтоорієнтованого підходу.

It is becoming increasingly difficult for organizations to meet the hyperbolic demands of clients nowadays. The expectation of the modern consumer from the company is not limited only by satisfaction with its product or service. The client has become considerate, taking into account the reputation, social impact and values professed by the organization. Therefore, consumer demand for socially responsible business behavior is becoming increasingly relevant in the context of market saturation. The company's future actions are majorly determined by the extent of social responsibility of the company. With this in mind, this behavior is a driver for companies to increase customer satisfaction and high consumer engagement. Different approaches of scientists to the definition of "social responsibility" have been analyzed in this article. A statistical analysis of the situation regarding the perception of social responsibility of Ukrainian business, its approaches to the consumer in terms of socially responsible behavior

is conducted. Factors that influence consumer choice were explored and a close relationship was established between social responsibility and the symbiosis of a development strategy and a customer-centric approach. The socially responsible behavior of the company in modern conditions is the foundation for the creation of a client oriented company. We are all users of different services and we can confidently say to whom we will prefer when choosing a service provider, namely: who will be responsible for our actions, actions, decisions; to those who are transparent in the market; to who will solve your problem if necessary; one who is ethical; to one who acts according to the rules of laws and standards; to those who care about customer reliability, safety and health. Therefore, organizations should focus on the core value — customers, without whom it is impossible to achieve sustainable development, to obtain market leadership in a turbulent state of the economic system. Winning customer trust is one of the criteria for business success, because if it happens from the first time, then the opportunity(possibility) of a second chance is very low. Therefore, the company's socially responsible behavior enables customers to feel that they are being cared for and act on their behalf, which enables them to come back again.

Ключові слова: соціальна відповідальність, споживач, клієнтоорієнтованість, стратегія розвитку.
Key words: social responsibility, consumer, customer orientation, development strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Взаємозв'язок соціальної відповідальності бізнесу і споживачів сьогодні є однією з тем, що найбільше обговорюється та досліджується у ділових та наукових колах. Її інтегрованість у стратегію розвитку підприємства є системоутворюючим принципом клієнтоорієнтованого підходу. Отримання максимального результату від соціальної відповідальності для організації пов'язано з виконанням ряду умов, а саме [16; 30; 32]:

- здібність організації самостійно приймати рішення;
- здатність сприймати наслідки прийнятих рішень, слідства і результату, причому як мають пряме відношення, так і непряме;
- здатність розуміти цілі і філософію розвитку бізнесу в рамках розвитку суспільства;
- інтерес, що полягає в бажанні приймати рішення, які тягнуть за собою розвиток суспільства;
- вибір наряду соціально-відповідальної діяльності повинен відповідати специфіці та загальній стратегічній лінії поведінки на ринку, не вступаючи у протиріччя з її місією, цінностями та стилем ведення бізнесу;
- керівництво компанії повинно бути готовим до ресурсного забезпечення соціально-відповідальної поведінки своєї організації, у тому числі матеріального, часового, інтелектуального;
- соціально-відповідальна компанія повинна володіти досконалим маркетинговим інструментарієм стосовно виміру ефективності відповідних заходів, просування у цільові аудиторії та суспільне середовище їх результатів, формуючи тим самим ділову репутацію.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження проблем, пов'язаних з розвитком соціальної відповідальності присвячені праці таких зарубіжних вчених і практиків, як Г. Боуена, Ф. Котлера, Н. Лі, М. Фрідмана, Дж. Статчера, Гордон Х. Фітча та ін. Серед найбільш відомих вітчизняних дослідників — Р. Курінько, Н. Шандова, В. Філіпенко, С. Іванова, М. Черниш.

МЕТА Й ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є аналіз підходів до визначення дефініції "соціальна відповідальність", дослідження соціальної відповідальності за типами стосовно клієнтоорієнтованої стратегії розвитку, статистичний аналіз щодо ставлення до соціальної відповідальності українського бізнесу та їх підходи до споживача, дослідження факторів, що впливають на вибір споживача та обґрунтування взаємозв'язку соціально відповідального клієнтоорієнтованого підприємства зі споживачем.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В науковій літературі існує дуже багато різноманітних підходів до визначення терміну "соціальна відповідальність", аналіз яких наведено у таблиці 1.

Аналізуючи багатогранні дефініції таблиці, можна виділити основні принципи соціальної відповідальності: підзвітності, відкритості, ієрархії, динамічності, інноваційності, багаторівневості, адресності, системності, комплексності, інтегрованості, кооперації, результативності, недопущення конфліктів [31].

Таблиця 1. Підходи до визначення "соціальної відповідальності"

Автор	Підхід до визначення
Соціальна відповідальність як філантропія	
М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі [1]	Соціальна відповідальність передбачає певний рівень добровільного відгуку на соціальні проблеми з боку організації. Організація повинна спрямовувати частину своїх ресурсів і зусиль на користь місцевих громад, в яких функціонують підприємство і його підрозділи, суспільство в цілому
Соціальна відповідальність як приватна ініціатива	
Соціальне управління: словник [2]	Добровільний відгук організації на соціальні проблеми своїх працівників, жителів міста, краю, країни, світу
Г. Боуен [3]	Реалізація такої політики, прийняття таких рішень або дотримання такої лінії поведінки, які були б бажаними для цілей і цінностей суспільства
Соціальна відповідальність як інструмент управління ризиками	
Б. Шпотов [4]	Максимальне використання переваг компанії і зведення до мінімуму недоліків, які зачіпають як учасників бізнесу, так і суспільство в цілому
Л. Фігліні [5]	Здатність організації або підприємства оцінити наслідки своєї діяльності для сталого соціального розвитку суспільства
Гордон Х. Фітч [6]	Інструмент, за допомогою якого можливо впливати на суспільство, забезпечуючи сталий розвиток
М. Фрідман	Існує одна і тільки одна соціальна відповідальність бізнесу – використовувати свої ресурси та залучати до активності, спрямованої на підвищення свого прибутку, настільки довго, наскільки компанія зможе долучитися до відкритої та вільної конкуренції, без обману і махінацій
Соціальна відповідальність як елемент стратегічного управління	
Міжнародний форум лідерів бізнесу під егідою Принца Уельського [7]	Концепція, згідно з якою бізнес, крім дотримання законів і виробництва якісного продукту / послуги, добровільно бере на себе додаткові зобов'язання перед суспільством
М. Палацци, Дж. Статчер [8]	Відображає в своїй основі філософію або образ відносин між підприємницькими колами і суспільством, причому для їх реалізації і стійкості протягом тривалого періоду часу ці відносини вимагають керівництва
Інститут досліджень Світового банку [9]	1. Комплекс напрямків політики і дій, пов'язаних з ключовими стейкхолдерами, цінностями і виконують вимоги законності, а також враховують інтереси людей, спільнот і навколишнього середовища. 2. Націленість бізнесу на сталий розвиток
Т. Китчин [10]	Специфічні зобов'язання компанії і виникаючи з них, дії комерційних організацій щодо своїх нужденних спільнот, що визначаються та розміщуються поза основного операційного середовища бізнесу
П. Стівен, М. Коултер [11]	Зобов'язання фірми переслідувати довгострокові суспільно корисні цілі, прийняте нею понад вимагаючого від неї відповідно до законодавства та економічних умов
А. Керролл [12]	Відповідність економічним, правовим, етичним і дискреційним очікуванням, що пред'являються суспільством організації тепер
А. Плахотний [13]	Соціальний механізм контролю, користуючись яким суспільство забезпечує узгодження особистих та суспільних інтересів, спрямовує поведінку людей до необхідного, суспільно корисного русла. Виділяє: 1) відповідальність як реакція суспільства на поведінку суб'єкта (громадська відповідальність); 2) відповідальність як система відповідей суб'єкта на вимоги суспільства (особиста відповідальність)
Всесвітня рада з питань сталого розвитку [14]	Це постійне зобов'язання бізнесу сприяти стійкому економічному розвитку, прагнучи з робітниками, їхніми сім'ями, місцевим співтовариством і суспільством в цілому для поліпшення якості їхнього життя
Європейська Комісія [15]	Концепція, що дозволяє інтегрувати в повсякденну діяльність комерційних підприємств соціальні та екологічні аспекти, а також враховувати їх у процесі добровільної взаємодії із зацікавленими сторонами
Ф. Котлер, Н. Лі [16]	Вільний вибір компанії на користь підвищення рівня добробуту місцевої громади за допомогою відповідного підходу до ведення бізнесу і надання корпоративних ресурсів
Г. Жосан, С. Кавун, Л. Гур'янова [17]	Стратегія, за якої діяльність підприємства направлена на задоволення інтересів учасників внутрішніх і зовнішніх бізнес-процесів задля досягнення цілей підприємства. Результативність діяльності підприємства за такої стратегії підвищується мінімум через рік. Це пов'язано з тим, що будь-яка соціально відповідальна діяльність – переважно вкладання коштів у соціальні ініціативи, задля задоволення інтересів учасників внутрішніх і зовнішніх бізнес-процесів. Результат від такої діяльності – це підвищення довіри до підприємства, як наслідок, підвищення лояльності з боку постачальників, акціонерів, зростання продажів, покращення продуктивності праці працівників, залучення нових інвестицій, стабільність фінансових результатів і т.д. Все це не миттєвий результат, а середньострокова перспектива
Соціальна відповідальність як корпоративна цінність та частина культури компанії	
Соціальна відповідальність бізнесу [18]	Добровільний внесок бізнесу в розвиток суспільства в соціальній, економічній та екологічній сферах, пов'язаний безпосередньо з основною діяльністю компанії і виходить за рамки визначеного законом мінімуму
Р. Курінько [19]	Це відповідна специфіці і рівню розвитку компанії, що регулярно переглядається і динамічно змінюється сукупність зобов'язань, добровільно і погоджено вироблених за участю ключових зацікавлених сторін, які приймаються керівництвом компанії, з особливим урахуванням думок персоналу і акціонерів, які в основному виконуються за рахунок коштів компанії і націлена на реалізацію значущих внутрішніх і зовнішніх соціальних програм, результати яких сприяють розвитку компанії, поліпшенню репутації та іміджу, становленню корпоративної ідентичності, розвитку корпоративних брендів, а також розширенню конструктивних партнерських зв'язків з державою, діловими партнерами, місцевими громадами та громадськими організаціями
С. Сеті [20]	Передбачає виведення корпоративної поведінки на рівень, відповідний переважаючим соціальним нормам, цінностям і очікуванням
Документ «Меморандум про соціальну відповідальність бізнесу в Україні» [21]	Відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, споживачів, працівників, партнерів, активну соціальну позицію компанії, яка полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні гострих соціальних проблем
Керівництво з соціальної відповідальності [22]	Відповідальність організації за вплив своїх рішень та діяльності на суспільство і навколишнє середовище через прозору та етичну поведінку, яка узгоджується зі стійким розвитком і процвітанням суспільства; враховує очікування всіх зацікавлених сторін, відповідає законодавству конкретної країни, узгоджується з міжнародними нормами поведінки і впроваджена в усі організації

Джерело: складено автором.

До основних переваг соціальної відповідальності організації зокрема відносять:

- поліпшення практики організації з управління ризиками;
- поліпшення репутації організації, корпоративного іміджу і забезпечення більшої довіри суспільства;
- запровадження інновацій, знання потреб зацікавлених сторін дозволяє бізнесу пропонувати затребувані суспільством продукти і послуги, а також освоювати нові ринки;
- підвищення обсягів продажу;
- поліпшення конкурентоспроможності організації;
- поліпшення відносин організації з зацікавленими сторонами, що відкриває організації доступ до нових перспектив і контакту з широким спектром різноманітних зацікавлених сторін;
- підвищення лояльності, прихильності зацікавлених сторін;
- підвищення безпеки та здоров'я;
- позитивний вплив на можливість організації залучати, мотивувати і утримувати працівників;
- запобігання або ослаблення потенційних конфліктів зі споживачами щодо продуктів або послуг;
- формує норми моралі в організації.

Вважаємо доцільним запропонувати свій підхід до визначення "соціальної відповідальності", а саме — це стратегія, дії якої невід'ємно пов'язані з економічною, етичною, екологічною, правовою політикою підприємства, які направлені на підтримку та захист суспільних інтересів зацікавлених сторін, щодо соціальних норм,

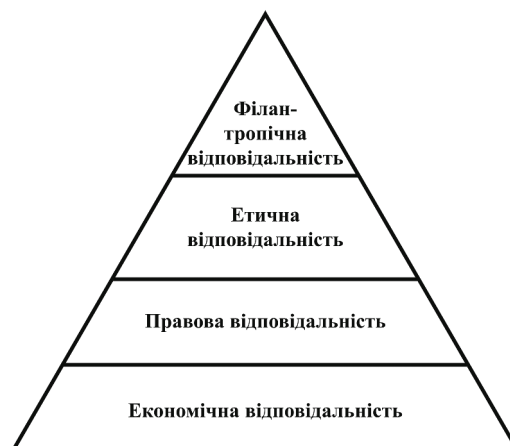

Рис. 1. Піраміда КСВ

цінностей, очікувань і забезпечує сталий розвиток у довгостроковій перспективі.

Своєрідною вершиною розвитку сучасного підходу до усвідомлення сутності соціальної відповідальності організації, заснованої на визнанні визначальної ролі суспільного договору, є модель А. Керролла, яка до остаточного свого оформлення пройшла кілька етапів трансформації [25].

Модель КСВ, що була удосконалена Керроллом у 1990 році має вид піраміди (рис. 1), де в основі лягає економічна відповідальність, обов'язкова для бізнесу, що визначається базовою функцією компанії на ринку товарів та послуг. Ця функція направлена на задоволення потреб споживачів і отримання економічних вигод.

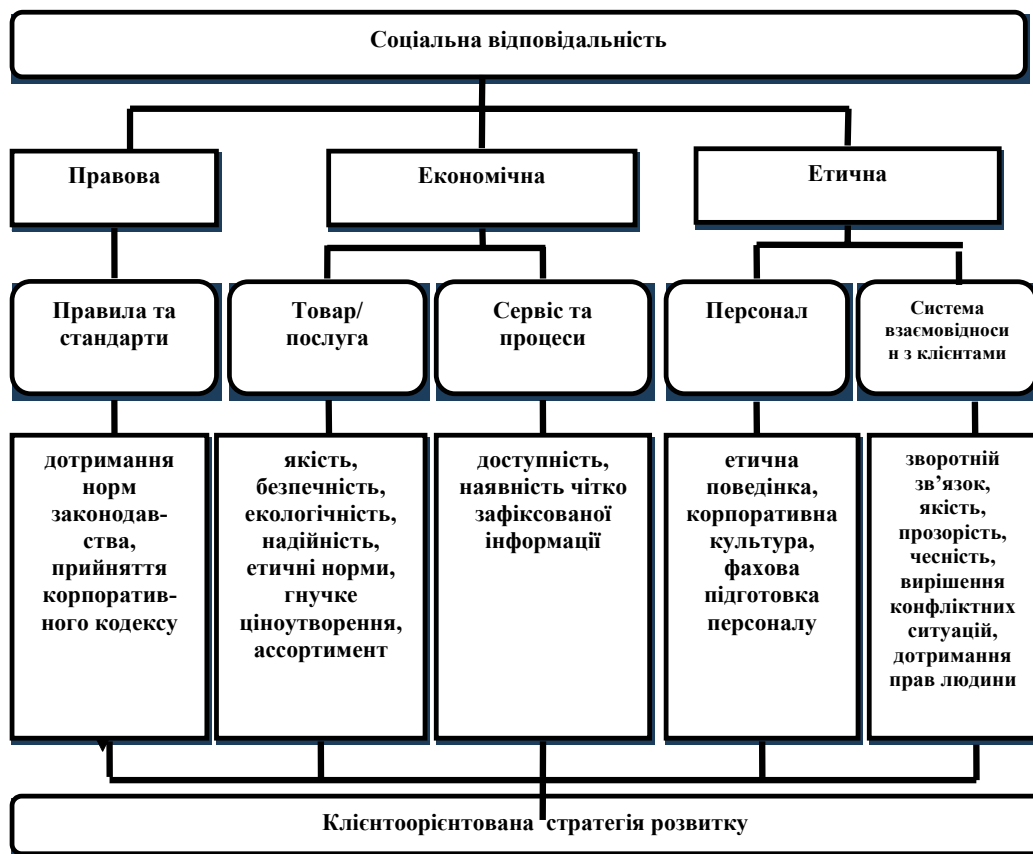

Рис. 2. Клієнтоорієнтована соціальна відповідальність

Джерело: розроблено автором.

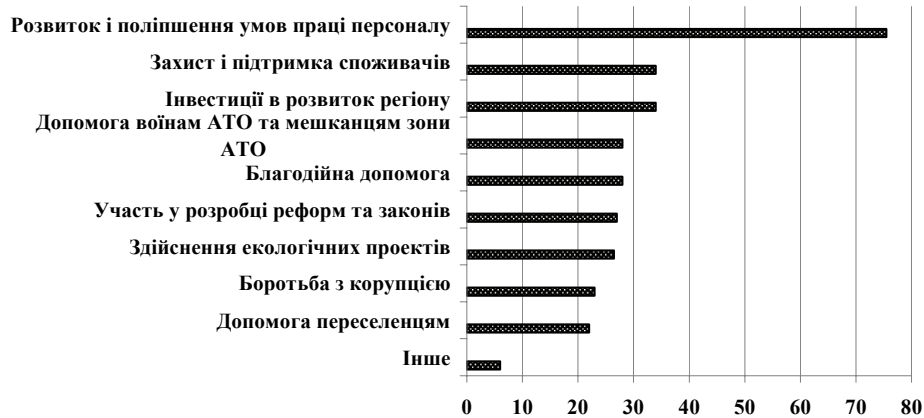

Рис. 3. Сприйняття терміну "соціальної відповідальності" респондентами

Джерело: [29].

Далі йде правова відповідальність, діями якої є дотримання вимог та норм, що містяться в чинних нормативно-правових актах. Третьою складовою піраміди виступає етична відповідальність, що вимагає від ділової практики таких соціальних дій, які узгоджуються з очікуваннями суспільства. Вершиною піраміди є філантропічна відповідальність, що спонукає компанію до соціально корисних дій, формування нової якості життєдіяльності суспільства. За А. Керролом компанія, що сповідує КСО, повинна прагнути отримувати прибуток, поважати закони, бути моральним, а також гарним корпоративним громадянином [24].

У подальшому А. Керролл у співавторстві з М. Шварцем у 2003 році запропонували замінити піраміду на діаграму Венна, яка дозволяє певним чином відслідковувати взаємодію економічної, правової та етичної відповідальності. На думку науковців, нова інтерпретація моделі соціальної відповідальності бізнесу більш повно описує реальність, а саме те, що лише деякі компанії одночасно реалізують всі типи соціальної активності та відповідальності, а більшість обмежується різними варіантами їх поєднання:

- I. Суто економічна відповідальність.
- II. Суто правова відповідальність.
- III. Суто етична відповідальність.
- IV. Економічна та етична відповідальність.
- V. Економічна та правова відповідальність.
- VI. Правова та етична відповідальність.
- VII. Сукупність правової, економічної та етичної відповідальності — центральний сегмент, повинен стати в перспективі тим, де повинні виявитися всі компанії.

Категорію філантропічної відповідальності автори не виділяють в окремий сектор, пояснюючи тим, що вона може бути описана як приватний випадок етичної чи економічної відповідальності [23].

Водночас цей підхід залишає без уваги соціальну складову відповідальності бізнесу в реалізації інтересів різних соціальних груп. Проте модель соціальної відповідальності організації у вигляді діаграми, на нашу думку, є універсальною, тому застосуємо її до однієї із зацікавлених сторін — споживачів, як однієї з найпоширеніших тем досліджень (рис. 2). У розрізі типів соціальної відповідальності сформовані клієнтоорієнтовані

Рис. 4. Мотиви поширеності КСВ за даними респондентів

Джерело: [29].

Рис. 5. Споживчі переваги товарів локального виробника

Джерело: [26].

процеси, стосовно яких повинні бути прийняті або переглянуті стратегічні рішення, які будуть направлені на поліпшення та удосконалення усіх бізнес-процесів організації. Ми вважаємо, якщо розглядати діаграму Венна стосовно відносин організації, яка прагне досягнути конкурентоспроможності і забезпечити сталий розвиток в довгостроковій перспективі, а це є головною метою кожної організації, до споживачів, то різне поєднання варіантів типів соціальної відповідальності не є альтернативним рішенням. Треба досягати саме центральної точки діаграми, інтегрувати правову, економічну і етичну соціальну відповідальність у клієнтоорієнтовану стратегію розвитку підприємства, щоб отримати ефективний результат від співпраці.

Розвиток соціальної відповідальності в Україні почав поширюватися в XXI ст. і зараз перебуває на стадії становлення. Суспільний запит на такі принципи соціальної відповідальності, як підзвітність і прозорість, відповідність правовим нормам, у т.ч. нормам міжнарод-

ного права, дотримання прав людини та врахування інтересів зацікавлених осіб, сьогодні високий як ніколи. У 2018 році центром "Розвиток КСВ" у рамках проекту "Розбудова потенціалу Національного контактного пункту з відповідальної бізнес-поведінки" було проведено дослідження, що охопило 400 респондентів (юридичні особи та громадські організації). На рисунку 3 відображено, як саме сприймається ними вислів "соціальна відповідальність бізнесу"? Якщо порівнювати з дослідженням, яке було проведено у 2010 р., під "соціальною відповідальністю" компанії переважно розуміли надання благодійної допомоги громаді (59%) та розвиток власного персоналу (58%). За даними діаграми ми можемо спостерігати, що відбулося переосмислення головних цінностей компанії і більшість респондентів розуміє соціальну відповідальність як політику розвитку і поліпшення умов праці персоналу, а третина опитаних — як підтримка та захист споживачів та інвестиції в розвиток регіону.

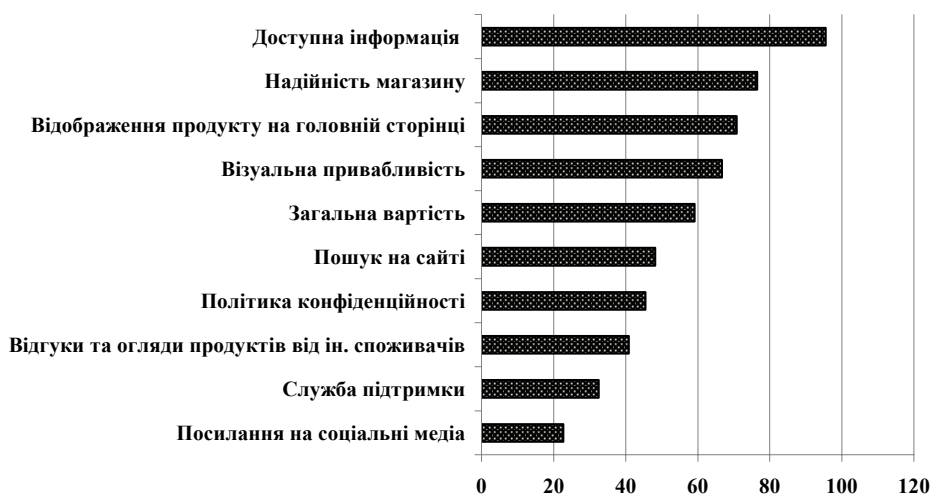

Рис. 6. Споживчі переваги під час покупки он-лайн

Джерело: [28].

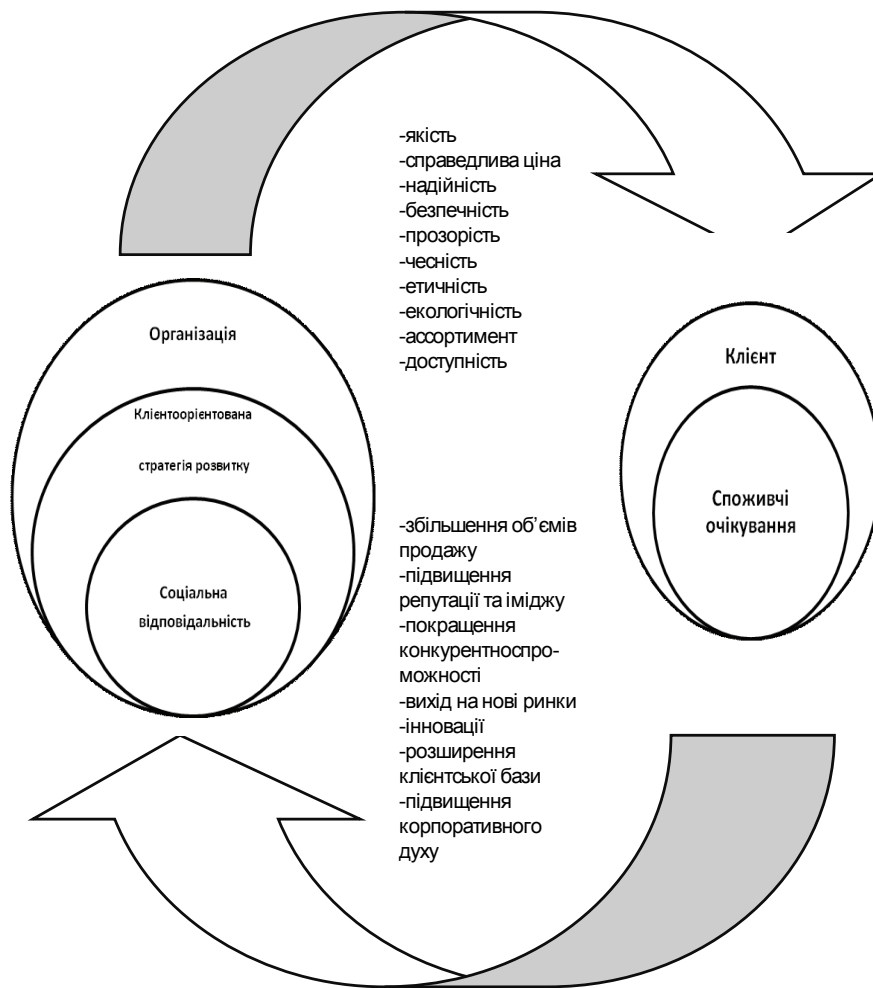

Рис. 7. Взаємозв'язок соціально-відповідальної організації зі споживачем

Джерело: розроблено автором.

На рисунку 4 зображені мотиви поширеності КСВ серед українських компаній. Моральні міркування є головним мотиватором впровадження політики КСВ вже протягом багатьох років. Це може свідчити про те, що більшість компаній ще недостатньо усвідомила позитивний вплив КСВ на репутацію та фінансові показники своєї діяльності.

Майже для кожної четвертої компанії розуміння того, що КСВ сприяє поліпшенню репутації та допомагає підвищити лояльність персоналу, є головним стимулом впровадження КСВ. Для кожної десятої компанії важливо те, що КСВ допомагає запровадити інновації та збільшити продажі.

Зараз напрями досліджень у сфері соціальної відповідальності бізнесу досить різноманітні та включають у себе всілякі області вивчення, адже дотримання її принципів стосовно зацікавлених сторін стало об'єктивною реальністю, що дозволяє організаціям домагатися конкурентної переваги на ринку. Одним з найпоширеніших напрямків досліджень виступає взаємозв'язок соціальної відповідальності бізнесу зі споживачами. З кожним роком запити клієнтів зростають, зараз вони дуже важено підходять до вибору компанії, продукту, послуг, аналізують і роздумують. В Україні компанією Nielsen було проведено дослідження щодо споживчих переваг вибору товарів локального виробника (рис. 5).

Вважаємо також актуальним розглянути аналіз споживчого запиту клієнтів, що здійснюють покупки онлайн (рис. 6), бо в Україні доступ до інтернету мають 22 млн українців, з них он-лайн купують 31% українців (6,9 млн осіб) [27].

Підводячи підсумки за рисунками 5 і 6, можна зробити висновок, що у споживчому виборі головним орієнтиром виступає цінова пропозиція, надійність, безпе́чність, якість, екологі́чність, прозорість і доступність інформації, тобто споживачі різних груп мають запит на соціально-відповідальну поведінку бізнесу.

Отже, стає зрозумілим, що взаємозв'язок соціальної відповідальності і симбіозу стратегій розвитку і клієнтоорієнтованого підходу, надає саме той очікуваний синергійний ефект, якого спмагаються досягти організації для подальшої їх стійкої життєдіяльності в умовах глобальної конкуренції.

На рисунку 7 відображено взаємозв'язок соціально-відповідальної організації зі своїм клієнтом (споживачем) і результат від нього для кожної зі сторін. Тому вважаємо, що фундаментом клієнтоорієнтованої стратегії розвитку має виступати соціальна відповідальність, яка формує ідеал взаємовідносин та виступає каталізатором підвищення результативності та стійкої життєдіяльності підприємства.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки, доцільним буде запропонувати своє визначення "клієнтоорієнтована соціальна відповідальність" і надати йому смислу, а саме — це сукупність правових, етичних, економічних дій, інтегрованих у кожну окрему стратегію розвитку підприємства щодо удосконалення бізнес-процесів та системи взаємовідносин з клієнтами, направлених на: відповідальність за дії та вчинки, вирішення конфліктних ситуацій, стабільність росту якості послуг та обслуговування, прозорість, надійність, безпечність, доступність, екологічність, дотримання етичної поведінки та норм стандартів і законів.

Література:

1. Мескон М.Х. Основы менеджмента / Пер. с англ. / Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. — М.: "Дело", 2003. — 703 с.
2. Социальное управление: словарь. — М., 1986. — С. 367.
3. Bowen H.R. 1953. Social Responsibilities of the Businessman. Harper & Row: N. Y.
4. Шпотов Б. Деловая этика и менеджмент: современные подходы / Б. Шпотов // Проблемы теории и практики управления. — 2002. — № 1. — 89—94 с.
5. Фиглин Л. Модель управления качеством социальной ответственности организации / Л. Фиглин // Проблемы теории и практики управления. — 2003. — № 2. — С. 86—91.
6. Гордон Х. Фитч. Корпоративная ответственность перед обществом. Корпоративный социальный отчет. Рекомендации Ассоциации менеджеров / Гордон Х. Фитч // www.amr.ru
7. Социальное измерение в бизнесе. Международный форум лидеров бизнеса под эгидой Принца Уэльского. М.: НП Социальные инвестиции, Изд. дом "Красная площадь", 2001. — С. 25.
8. Палацци М. Корпоративная социальная ответственность и успех в бизнесе / М. Палацци, Дж. Статчер. — 1997. — С. 17.
9. Институт исследований Мирового банка (DjordjijaPetkoski, SaskiaKerse—maekers, AlisaValderania. Corporate Social Responsibility and Sustainable Competitiveness // worldbank.com)
10. Китчин Т. Корпоративная социальная ответственность: в фокусе бренд / Т. Китчин // Менеджмент сегодня. — 2003. — № 5. — С. 20—35.
11. Стивен П. Менеджмент / П. Стивен, М. Коултер // 6-е издание / Пер. с англ. — М.: Изд. дом "Вильямс", 2004. — С. 192—195.
12. Carroll A. B. 1979. A three-dimensional conceptual model of corporate performance. Academy of Management Review 4 (4): 497—505
13. Плахотный А.Ф. Проблемы социальной ответственности / А.Ф. Плахотный. — К.: Вища школа, 1981. — 191 с.
14. Чернов Е. Корпоративная социальная ответственность // Информационный бюллетень Det Norske Veritas. — 2003. — № 4 (8). — С. 6—7.
15. Корпоративная ответственность перед обществом. Корпоративный социальный отчет. Рекомендации Ассоциации менеджеров // www.amr.ru
16. Котлер Ф. Корпоративная социальная ответственность. Как сделать как можно больше добра для вашей компании и общества: [пер. с англ. С. Яринич] / Ф. Котлер, Н. Ли. — К.: Стандарт, 2005. — 302 с.
17. Кавун С.В. Визначення стратегії соціальної відповідальності підприємства з метою забезпечення результативності його діяльності / С.В. Кавун, Л.С. Гур'янова, Г.В. Жосан // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. — 2015. — Т. 2, № 19. — С. 260—267 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://fkd.org.ua/article/view/57419/53757>
18. Социальная ответственность бизнеса: актуальная повестка / Под ред. С.Е. Литовченко, М.И. Корсакова. — М.: Ассоциация менеджеров, 2003. — С. 15 // www.amr.ru
19. Осваиваем КСО: просто о сложном / Ростислав Куринько — К.: Издательство "Журнал "Радуга", 2011. — 204 с.
20. Sethi S. P. 1975. Dimensions of corporate social performance: An analytical framework. California Management Review 17 (3): 58—64.
21. Всеукраинская Общественная Организация "Украинская лига по связям с общественностью". Меморандум о социальной ответственности бизнеса в Украине [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pr-liga.org.ua/1/55>
22. Керівництво з соціальної відповідальності (Guidance on Social Responsibility): ISO/WD 26000, робочий проект (ISO TMB /WG SR N 113). Дата прийняття проекту 2007-7-23. — Секретаріат SIS/ABNT, 2007. — 104 с.
23. Schwartz M., Carroll A. Corporate social responsibility: a three-domain approach // Business Ethics Quarterly. — 2003. — Vol. 13. — № 4. — P. 503—530.
24. Carroll A. The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the oral Management of Organisational Stakeholders // Business Horizons. — 1991. — Vol. 34. — № 4. — P. 39—48.
25. Соціальна відповідальність [Текст]: навч. посіб. / Шандова Н.В., Жосан Г.В.; Херсон. нац. техн. ун-т. — Херсон: Вишемирський В.С., 2015. — 306 с.
26. Украинцы покупают отечественные продукты и импортные non-food товары — nielsen [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://trademaster.ua/newsukraine/14467>
27. Федорчук В. Електронна комерція в Україні 2018: цифри, факти, цікава статистика [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ag.marketing/uk-ru/elektronnaya-kommertsiya-v-ukraine-2018/>
28. Факторы, влияющие на покупку в интернет-магазине [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://slimka.livejournal.com/343745.html>
29. Розвиток КСВ в Україні: 2010-2018. Укладачі: Зінченко А., Саприкіна М. — К.: Видавництво "Юстон", 2017. — 52 с.
30. Корпоративная социальная ответственность: учебное пособие для студентов, обучающихся по направлению подготовки 38.03.02 Менеджмент направленность (профили) "Менеджмент организации", "Маркетинг", "Управление инновациями и инвестициями" / М.М. Ивашина. — Саратов: Саратовский социально-эко-

номический институт (филиал) РЭУ им. Г.В. Плеханова, 2018. — 92 с.

31. Коротков Э.М. Корпоративная социальная ответственность: учебник для бакалавров / Э.М. Коротков. — Москва: Издательство Юрайт, 2014. — 445 с.

32. Фирсанова О.Ф. Взаимосвязь воспринимаемой социальной ответственности компании и потребительской лояльности / О.Ф. Фирсанова, М.С. Потепкин // Проблемы современной экономики. — 2013. — № 1 (45). С. 106—108 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-vospriimaemoy-sotsialnoy-otvetstvennosti-kompanii-i-potrebitelskoy-loyalnosti>

References:

1. Meskon, M. Albert, M. and Hedouri, F. (2003), *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management], Delo, Moscow, Russia.

2. Slovar' (1986), *Social'noe upravlenie* [Social management], Moscow, Russia.

3. Bowen, H.R. (1953), *Social Responsibilities of the Businessman*, Harper & Row, New York, USA.

4. Shpotov, B. (2002), "Business ethics and management: modern approaches", *Problemy teorii i praktiki upravleniya*, vol. 1, pp. 89—94.

5. Figlin, L. (2003), "Model of quality management of social responsibility of the organization", *Problemy teorii i praktiki upravleniya*, vol. 2, pp. 86—91.

6. Fitch, G. H. (2019), "Corporate responsibility to society. Corporate Social Report. Recommendations of the Association of Managers", available at: www.amr.ru (Accessed 4 Aug 2019).

7. The international business leaders forum sponsored by the Prince of Wales (2001), *Social'noe izmerenie v biznese* [Social dimension in business], dom "Krasnaja ploshhad'", Moscow, Russia.

8. Palazzi, M. and Statcher, J. (1997), *Korporativnaja social'naja otvetstvennost' i uspeh v biznese* [Corporate Social Responsibility and Business Success], Moscow, Russia.

9. World Bank Research Institute (2019), "Corporate Social Responsibility and Sustainable Competitiveness", available at: worldbank.com. (Accessed 10 Aug 2019).

10. Kitchin, T. (2003), "Corporate Social Responsibility: A Brand Focus", *Menedzhment segodnja*, vol. 5, pp. 20—35.

11. Stiven, P. and Koutler, M. (2004), *Menedzhment* [Management], Vil'jams, Moscow, Russia.

12. Carroll, A.B. (1979), "A three-dimensional conceptual model of corporate performance", *Academy of Management Review*, vol. 4 (4), pp. 497—505.

13. Plakhotnyy, A.F. (1981), *Problemy social'noj otvetstvennosti* [Problems of social responsibility], Vishha shkola, Kiev, Ukraine.

14. Chernov, E. (2003), "Corporate Social Responsibility", *Informacionnyj bjulleten' Det Norske Veritas*, vol. 4 (8), pp. 6—7.

15. Recommendations of the Association of Managers (2019), "Corporate responsibility to society. Corporate Social Report", available at: www.amr.ru (Accessed 10 Aug 2019).

16. Kotler, F. and Li, N. (2005), *Korporativnaja social'naja otvetstvennost'. Kak sdelat' kak možno bol'she*

dobra dlja vashej kompanii i obshhestva [Corporate Social Responsibility. How to do as much good as possible for your company and society], Standart, Kyiv, Ukraine.

17. Kavun, S.V. Gur'yanova, L.S. and Zhosan, G.V. (2015), "Definition of strategy of social responsibility of the enterprise in order to ensure the effectiveness of its activity", *Finansovo-kredytna diial'nist': problemy teorii ta praktyky*, vol. 2, no. 19, pp. 260—267.

18. Association of Managers (2003), "Business Social Responsibility: An Actual Agenda", available at: www.amr.ru (Accessed 10 Aug 2019).

19. Kurinko, R. (2011), *Osvaivaem KSO: prosto o slozhnom* [We learn CSR: just about complicated], Izdatel'stvo "Zhurnal "Raduga", Kiev, Ukraine.

20. Sethi, S.P. (1975), "Dimensions of corporate social performance: An analytical framework", *California Management Review*, vol. 17 (3), pp. 58—64.

21. Ukrainian League of Public Relations, All-Ukrainian Public Organization (2019), "Memorandum on Corporate Social Responsibility in Ukraine", available at: <http://www.pr-liga.org.ua/1/55> (Accessed 10 Aug 2019).

22. Social Responsibility Guide (2007), ISO/WD 26000, SIS/ABNT Secretariat.

23. Schwartz, M. and Carroll, A. (2003), "Corporate social responsibility: a three-domain approach", *Business Ethics Quarterly*, vol. 13 (4), pp. 503—530.

24. Carroll, A. (1991), "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the oral Management of Organisational Stakeholders", *Business Horizons*, vol. 34 (4), pp. 39—48.

25. Shandova, N.V. and Zhosan, G.V. (2015), *Sotsial'na vidpovidal'nist'* [Social responsibility], Kherson. nats. tekhn. un-t., Kherson, Ukraine.

26. Trade Master Group (2016), "Ukrainians buy domestic products and imported non-food goods", available at: <https://trademaster.ua/newsukraine/14467> (Accessed 5 Aug 2019).

27. Fedorchak, V. (2018), "E-commerce in Ukraine 2018: figures, facts, interesting statistics", available at: <https://ag.marketing/uk-ru/elektronnaya-kommertsiya-v-ukraine-2018/> (Accessed 5 Aug 2019).

28. Office group leader (2012), "Factors affecting online shopping", available at: <https://slimka.livejournal.com/343745.html> (Accessed 5 Aug 2019).

29. Zinchenko, A. and Saprykina, M. (2017), *Rozvytok KSV v Ukraini: 2010—2018* [CSR Development in Ukraine: 2010—2018], Yuston, Kyiv, Ukraine.

30. Ivashina, M.M. (2018), *Korporativnaja social'naja otvetstvennost'* [Corporate Social Responsibility], Saratovskij social'no-jekonomicheskij institute, Saratov, Russia.

31. Korotkov, E.M. (2014), *Korporativnaja social'naja otvetstvennost'* [Corporate Social Responsibility], Izdatel'stvo Jurajt, Moscow, Russia.

32. Firsanova, O.F. and Potepkin, M.S. (2013), "The relationship of perceived social responsibility of the company and consumer loyalty", *Problemy sovremennoj jekonomiki*, vol. 1 (45), pp. 106—108, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-vospriimaemoy-sotsialnoy-otvetstvennosti-kompanii-i-potrebitelskoy-loyalnosti> (Accessed 5 Aug 2019).

Стаття надійшла до редакції 23.09.2019 р.

Н. Бшарат,
здобувач, Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-7696-3001

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.62

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІАЛУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

N. Bsharat,
postgraduate student, Interregional Academy of Personnel Management

THE CURRENT SITUATION AND TRENDS OF THE COMPETITIVENESS'S POTENTIAL
DEVELOPMENT TRADE ENTERPRISES OF UKRAINE

Метою статті є здійснення аналізу та оцінки сучасного стану вітчизняних торговельних підприємств, тенденцій розвитку потенціалу конкурентоспроможності торговельних підприємств України.

У процесі дослідження використовувались: загальнонаукові методи, зокрема: системний підхід — для узагальнення даних торговельної галузі як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними; методи систематизації та прогнозування — для визначення загальних тенденцій розвитку торговельної галузі України та потенціалу конкурентоспроможності торговельних підприємств України.

Обгрунтовано загальні тенденції розвитку торговельної галузі України та потенціалу конкурентоспроможності торговельних підприємств України. Визначено основні причини, що мали вплив і будуть мати вплив в майбутньому на діяльність торговельних підприємства та потенціал їх конкурентоспроможності.

Наукова новизна полягає у визначенні основних тенденцій розвитку торговельної галузі України та потенціалу конкурентоспроможності торговельних підприємств України.

Отримані результати дослідження направлені на забезпечення якісного управління діяльністю торговельного підприємства та забезпечення високого рівня конкурентоспроможності. Вони можуть бути використані для удосконалення перегляду стратегічних планів розвитку та діяльності, засад управління торговельними підприємствами.

The purpose of the article is to analyze and evaluate the current state of domestic trade enterprises, trends in the development of competitiveness potential of Ukrainian trade enterprises. Important role in the domestic economy is played by trade, not only in view of the volume of products sold through wholesale and retail enterprises, but also because it can cause certain structural changes in the economy of the country and affect the development and balance of the internal market, in therefore, influencing the domestic sectoral and regional markets, acts as a kind of agent of commodity-money relations that arise between the owners of the goods, provides employment for a large number of employees, etc.

In the course of the research were used: general scientific methods, in particular: a systematic approach - to summarize the data of the trade industry as a whole set of elements in a set of relations

and relations between them; methods of systematization and forecasting - to determine the general tendencies of development of the Ukrainian trade industry and the potential of competitiveness of Ukrainian trade enterprises.

The general tendencies of development of the Ukrainian trade industry and the potential of competitiveness of Ukrainian trade enterprises are substantiated. The main reasons that have influenced and will have an impact in the future on the activities of trading enterprises and their potential for competitiveness are identified.

The scientific novelty is to identify the main trends in the development of the Ukrainian trade industry and the potential of competitiveness of Ukrainian trade enterprises. The main factors that influenced and will affect the potential and competitiveness of Ukraine's trading industry as a whole and of directly trading enterprises such as the crisis in the global and domestic economies, further intensification of competition, high level of competition and increasing competitive life, population and purchasing power and more.

The results of the study are aimed at ensuring the quality management of the trading company and ensuring a high level of competitiveness. They can be used to refine the revision of strategic plans of development and activity, principles of management of trade enterprises.

Ключові слова: тенденції, чинники, потенціал конкурентоспроможності, торговельна галузь, торговельне підприємство.

Key words: trends, factors, potential for competitiveness, trade industry, trading enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливу роль у вітчизняній економіці займає торгівля, не лише зважаючи на обсяг продукції, яка реалізовується через підприємства оптової та роздрібно торгівлі, а й зважаючи на те, що вона може спричиняти певні структурні зміни в економіці країни та впливати на розвиток та збалансованість внутрішнього ринку, в тому числі впливаючи на внутрішні галузеві та регіональні ринки, виступає своєрідним агентом товарно-грошових відносин, які виникають між власниками товару, забезпечує працевлаштування великої кількості працівників тощо.

Про важливість торговельної галузі для вітчизняної економіки може свідчити той факт, що в Україні протягом всього періоду 2012—2018 роки частка підприємств торгівлі серед загальної кількості усіх вітчизняних підприємств була найбільшою і навіть за результатами 2012 року складала 50%. Однак після 2012 року спос-

терігається чітка тенденція до скорочення їх частки. Серед основних причин такого стану речей. Що також впливали на їх потенціал конкурентоспроможності, слід виділити такі:

— фінансова криза 2013—2014 років та її наслідки для економіки України, торговельної галузі та споживачів;

— окупація території України з боку Російської Федерації території Автономної республіки Крим, Донецької та Луганської областей. Внаслідок цих факторів дійсно частина вітчизняних підприємств була ліквідована, а торговельні підприємства, які перебувають на окупованих територіях, не піддається аналізу і тому вона не включається у статистичні дані, що публікуються Державною службою статистики України;

— зміна засад діяльності та перехід торговельних підприємств в інтернет простір.

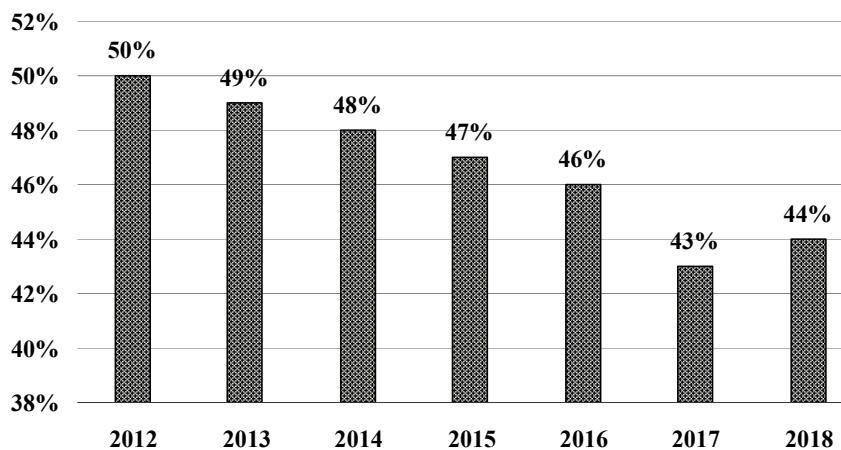

Рис. 1. Частка підприємств торгівлі в загальній структурі підприємств України протягом 2012—2018 років, %

Джерело: побудовано автором на основі [1].

Таблиця 1. Кількість суб'єктів господарювання у сфері торгівлі у 2012—2018 роках

Показник	Роки	Кількість суб'єктів господарювання			
		з урахуванням банків		без урахування банків	
		усього	з них фізичні особи-підприємці	усього	з них фізичні особи-підприємці
Торгівля, усього (од.)	2012	793 577	697 914	793 577	697 914
	2013	836 922	735 367	836 922	735 367
	2014	928 055	841 643	928 055	841 643
	2015	929 277	843 315	929 277	843 315
	2016	853 429	778 035	853 429	778 035
	2017	782 803	700 640	782 803	700 640
	2018	742 392	662 162	742 392	662 162
оптова торгівля, од.	2012	156 297	81 078	156 297	81 078
	2013	168 022	87 306	168 022	87 306
	2014	182 849	113 548	182 849	113 548
	2015	192 990	123 711	192 990	123 711
	2016	178 878	117 561	178 878	117 561
	2017	172 829	105 573	172 829	105 573
	2018	170 237	103 989	170 237	103 989
роздрібна торгівля, од.	2012	637 280	616 836	637 280	616 836
	2013	668 900	648 061	668 900	648 061
	2014	745 206	728 095	745 206	728 095
	2015	736 287	719 604	736 287	719 604
	2016	674 551	660 474	674 551	660 474
	2017	609 974	595 067	609 974	595 067
	2018	572 156	558 173	572 156	558 173

Джерело: побудовано автором на основі [1].

Дослідження сучасного стану вітчизняної торговельної галузі, визначення основних тенденцій, під впливом яких вона перебувала протягом останніх 7 років, а також причин, що впливали на ці тенденції та їх потенціал конкурентоспроможності, є вкрай важливим для здійснення подальшого прогнозування та урахування їх ймовірного впливу у майбутньому на діяльність торговельних підприємств та потенціал їх конкурентоспроможності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями дослідження ефективності та продуктивності вітчизняної торговельної галузі займалися такі науковці: Л. Веретін, І. Брітченко. Обґрунтуванню та узагальненню чинників, які впливають на розвиток торгівлі в Україні, присвячені праці В. Апопій, Л. Омлянович, А. Савощенко та інші. В працях Н. Верхоглядової, О. Масленикова, В. Радаєвої та інших вітчизняних науковців розглядається роль і значення торгівлі для розвитку національного господарства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення аналізу та оцінки сучасного стану вітчизняних торговельних підприємств, визначення загальних тенденцій розвитку торговельної галузі та потенціалу конкурентоспроможності торговельних підприємств України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом періоду 2012—2018 роки частка підприємств торговельної галузі була найбільшою (рис. 1). Найменшого значення частка торговельних підприємств у загальній структурі підприємств України займала в 2017 році, що складало 43% за результатами року. І хоча за результатами 2018 року відбулось не суттєве зростання частки підприємств торгівлі — до 44%, на нашу думку, це не є свідченням її подальшого зростання, адже тенденція переходу торговельних підприємств у інтернет простір набуває подальшого поширення, зважаючи на появу нових різноманітних форм інтернет-торгівлі та можливості мінімізації підприємствами власних витрат, що безпосередньо вплинуло і на потенціал конкурентоспроможності торговельних підприємств.

Що стосується безпосередньо кількості підприємств торговельної сфери, які працювали протягом 2012—2018 років (табл. 1), то їх кількість протягом 2012—2015 років неухильно росла і за цей період зростання склало 135 700 підприємств (найбільше зростання мало місце в 2013 році — 91 113 підприємств, а найменше — в 2015 році — лише 1 222 підприємства). З 2016 року ми маємо протилежну тенденції, що спричинено вищезазначеними нами причинами. Як результат, за період 2016—2018 років їх кількість скоротилась на 186 885 підприємств до 742 392 торговельних підприємств по результатах 2018 року, що 51 185 під-

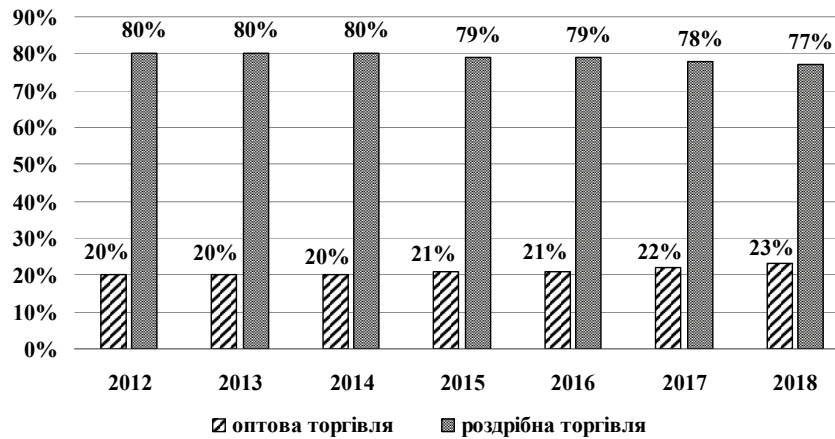

Рис. 2. Структура підприємств торговельної галузі у періоді 2012–2018 роки

приємств нижче ніж було на початок періоду, який нами досліджується.

З таблиці 1 та рисунку 2 також чітко простежуються особливості структури підприємств торгівлі — переважна більшість підприємств саме роздрібною торгівлі, які мають наближення до кінцевого споживача своїх послуг та продукції, і це обов'язково необхідно враховувати при управлінні потенціалом конкурентоспроможності торговельного підприємства. Таке превалювання підприємств роздрібною торгівлі протягом всього періоду, однак, також стало заруч-

ником глобальних змін, які панують в вітчизняній та світовій економіці, і, як результат, простежується чітка тенденція до зменшення підприємств роздрібною торгівлі на користь підприємств оптової торгівлі. На нашу думку, така тенденція буде превалюючою в наступні роки, зважаючи на причини, що були описані нами вище.

Як видно з рисунку 2, частка підприємств оптової торгівлі поступово зростає з 2015 року і за 7 років досліджуваного періоду зросла на 3% — з 20% у 2012 році — до 23% у 2018 році. Причому в останні роки темпи

Таблиця 2. Кількість суб'єктів великого, середнього та малого підприємництва за видами економічної діяльності у 2010–2018 роках, од.

	Роки	Кількість суб'єктів господарювання			
		усього			
		суб'єкти великого підприємництва	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва	з них суб'єкти мікропідприємництва
Усього підприємств України	2012	698	20 550	1 578 879	1 510 776
	2013	659	19 210	1 702 201	1 637 180
	2014	497	16 618	1 915 046	1 859 887
	2015	423	15 510	1 958 385	1 910 830
	2016	383	15 113	1 850 034	1 800 736
	2017	399	15 254	1 789 406	1 737 082
	2018	373	14 258	1 672 624	1 623 714
Оптова та роздрібна торгівля, усього	2012	173	4 112	838 790	819 534
	2013	164	3 832	886 662	868 657
	2014	126	3 190	985 378	970 587
	2015	106	2 850	986 108	974 347
	2016	116	2 761	907 536	894 778
	2017	129	2 972	779 702	765 939
	2018	122	2 819	739 451	726 399
оптова торгівля	2012	81	2 718	153 498	143 161
	2013	80	2 531	165 411	155 428
	2014	69	2 006	180 774	172 288
	2015	58	1 803	191 129	183 667
	2016	62	1 716	177 100	169 586
	2017	74	1 904	170 851	162 940
	2018	73	1 875	168 289	160 496
роздрібна торгівля	2012	86	1 053	636 141	628 721
	2013	77	981	667 842	661 285
	2014	53	914	744 239	739 153
	2015	46	824	735 417	732 178
	2016	48	815	673 688	669 545
	2017	47	834	609 093	604 423
	2018	49	943	571 162	565 902

Джерело: побудовано автором на основі [1].

Таблиця 3. Структура підприємств України за розмірами у 2010–2018 роках, %

Показник	Рік	суб'єкти великого підприємництва	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва
Вся економіка	2012	0,04	1,28	98,67
	2013	0,04	1,12	98,85
	2014	0,03	0,86	99,11
	2015	0,02	0,79	99,19
	2016	0,02	0,81	99,17
	2017	0,02	0,85	99,13
	2018	0,02	0,85	99,13
Торгівля	2012	0,02	0,49	99,49
	2013	0,02	0,43	99,55
	2014	0,01	0,32	99,66
	2015	0,01	0,29	99,70
	2016	0,01	0,30	99,68
	2017	0,02	0,38	99,60
	2018	0,02	0,38	99,60

Джерело: побудовано автором на основі [1].

Таблиця 4. Оптовий та роздрібний товарооборот підприємств оптової та роздрібної торгівлі у 2012–2018 роках

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Оптовий товарообіг підприємств оптової торгівлі (юридичних осіб), млрд грн	1 076,6	1 057,8	987,9	1 178,9	1 555,9	1 908,7	2 215,4
Індекс фізичного обсягу оптового товарообігу (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %	96,9	97,4	82,1	87,8	104,7	102,8	103,6
Оборот роздрібної торгівлі, млрд грн	767,1	838,3	901,9	1 018,8	1 175,4	815,4	930,7
Індекс фізичного обсягу обороту роздрібної торгівлі (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %	114,7	108,6	91,1	79,3	104,3	106,5	106,2
Роздрібний товарообіг підприємств роздрібної торгівлі (юридичних осіб), млрд грн	383,3	409,1	438,3	477,9	555,9	586,3	668,4
Індекс фізичного обсягу роздрібно товарообігу (у порівнянних цінах) до відповідного періоду попереднього року, %	111,6	105,9	90,0	79,0	104,5	106,0	105,8

Джерело: побудовано автором на основі [1].

зростання оптових підприємств стали трохи вищими і менш тривалими. Водночас, незважаючи на таке зростання частки оптових підприємств, їх абсолютна кількість, як і кількість роздрібних підприємств має тенденцію до скорочення. І тут також необхідно виділити таку особливість — тенденція до зменшення обсягу роздрібних підприємств триває 4 роки — з 2015 року, а тенденція до зменшення обсягу оптових підприємств триває 3 роки — з 2016 року.

Нерівномірною є структура підприємств торговельної галузі за розмірами підприємств (табл. 2). Така особливість є характерною не лише для підприємств торгівлі, а й для всієї вітчизняної економіки, що пов'язано з особливостями оподаткування та бажанням власників і менеджерів підприємств оптимізувати рівень податкового навантаження підприємств, підвищити рівень потенціалу їх конкурентоспроможності.

Найбільшого поширення в торговій галузі та вітчизняній економіці загалом набули (табл. 3):

— суб'єкти малого підприємництва — 98–99% від загального обсягу зареєстрованих та працюючих підприємств;

— суб'єкти середнього підприємництва — 1–2% від загального обсягу зареєстрованих та працюючих підприємств;

— суб'єкти великого підприємництва — менше 1% від загального обсягу зареєстрованих та працюючих підприємств.

Слід відмітити, що останнім часом має тенденція до подальшого зростання частки суб'єктів малого підприємництва при зменшенні абсолютної кількості всіх вітчизняних підприємств загалом та підприємств торговельної галузі зокрема. Водночас з самого початку періоду, що досліджується, в торговельній галузі частка суб'єктів малого підприємництва була трохи вищою ніж серед всіх підприємств України, що пов'язано не лише з вищезазначеними причинами, але і з особливостями функціонування та побудови бізнесу власниками торговельних підприємств.

Тепер перейдемо до більш детального дослідження фактичних показників (фінансових, економічних та інших) діяльності вітчизняних торговельних підприємств, а також причин, що на них впливали протягом досліджуваного нами періоду. Протягом періоду, що аналізується (2012–2018 роки), вітчизняна торговельна галузь, як і вся економіка, перебувала під впливом таких основних негативних факторів та чинників:

по-перше, фінансова криза 2013–2014 років (не слід забувати і про кризу 2008–2009 років, що їй передувала), по-друге, агресія з боку Російської Федерації з подальшою окупацією частини території України. Як на-

Таблиця 5. Частка продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств у 2012–2018 роках, %

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усі товари	58,9	57,2	57,8	58,1	55,8	52,3	53,2
Продовольчі товари	86,3	85,5	85,6	85,2	84,8	82,2	81,4
Непродовольчі товари	41,9	39,0	39,5	39,3	35,6	32,6	31,7

Джерело: побудовано автором на основі [1].

Таблиця 6. Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі у 2012–2018 роках

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Оптовий товарооборот, млрд грн	1 093,3	1 074,8	987,9	1 244,2	1 555,9	1 908,7	2 215,4
продовольчі товари	215,2	199,7	194,7	224,3	252,8	314,1	356,1
непродовольчі товари	878,1	875,1	793,2	1 019,9	1 303,1	1 594,6	1 859,3
Питома вага в оптовому товарообороті, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
продовольчі товари	19,7	18,6	19,7	18,0	16,2	16,5	16,1
непродовольчі товари	80,3	81,4	80,3	82,0	83,8	83,5	83,9
Частка продажу товарів, що вироблені на території України, %	58,9	54,3	48,5	46,9	44,5	43,7	42,0
продовольчі товари	73,7	71,7	71,4	75,2	76,4	76,8	77,2
непродовольчі товари	55,3	50,3	42,9	40,7	38,3	37,2	35,3

Джерело: побудовано автором на основі [1].

слідок, дослідження здійснюється без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях;

по-третє, значне знецінення національної валюти, що мало місце в 2014–2015 роках — майже у 3 рази, при майже не змінному рівні заробітної платні більшості населення України, що спричинило його значне зuboжіння та обмеженість його споживчого попиту, зміну пріоритетів та вподобань при відвідуванні торговельних підприємств;

по-четверте, криза вітчизняної банківської системи та виведення значної кількості вітчизняних банків з ринку (протягом 2014–2018 років Національним банком України було ліквідовано більше половини вітчизняних комерційних банків — понад 87 банків, внаслідок чого: з одного боку, підприємствами торгівлі було втрачено значну частину власних коштів у цих банках, що негативно вплинуло на їх потенційні можливості та ресурси, з іншого боку, відчутна втрата коштів фізичними та юридичними особами, які є споживачами сфери торгівлі, що не компенсується державою через Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, негативно вплинула на їх можливість та призвела до суттєвого зниження рівня їх платоспроможності та переорієнтації їх вподобань);

по-п'яте, суттєве зростання вартості комунальних послуг для населення.

Все вищезазначене знайшло пряме відображення у показниках діяльності вітчизняної торгівлі (табл. 4). Але зважаючи на особливості та відмінності оптової та роздрібною торгівель вищезазначені чинники по-різному впливали на напрями ці напрями торговельної галузі. Так, оптовий товарообіг підприємств оптової торгівлі з початку періоду, що досліджується мав тенденцію до падіння — з 2012 по 2015 рік падіння цього показника склало 88,7 млрд грн. Після цього ми бачимо стрімке зростання даного показника протягом наступних років: за період з 2015 по 2018 рік включно зростання склало 1 227,5 млрд грн, тобто цей показник не лише досяг

рівня початку періоду дослідження, а й більше ніж в 2 рази перевищив його за результатами 2018 року.

Здійснений нами аналіз динаміки товарообігу за сегментами внутрішньої торгівлі України дозволяє стверджувати, що економічна політика вітчизняних підприємств оптової торгівлі значною мірою мала інерційний характер.

Оборот роздрібною торгівлі з початку 2012 по кінець 2016 року мав чітко виражену тенденцію до зростання, при цьому найбільше зростання даного показника відбулось в 2015 та 2016 роках — 116,9 та 156,6 млрд грн відповідно. Загалом же за цей період оборот роздрібною торгівлі склав 408,3 млрд грн. Однак всі зусилля, можливості та переваги цього періоду доволі сильно були знівельовані за 1 рік — у 2017 році падіння цього показника склало 360, млрд грн (причиною стала остання причина, що нами була виділена, адже саме вона спричинила суттєве зниження рівня платоспроможного попиту населення та його зuboжіння, тощо). Частково торговельні підприємства роздрібною торгівлі змогли компенсувати в 2018 році, що дозволило їм збільшити загальний оборот на 115,3 млрд грн.

Роздрібний товарообіг підприємств роздрібною торгівлі за весь період з 2012 по 2018 роки демонстрував стабільну тенденцію до зростання, яке за весь період склало 285,1 млрд грн. Це можливо пояснити саме особливістю цього сегменту, його близькістю до споживача та його першочергових потреб. Водночас, найбільше зростання даного показника відбулось в 2015 та 2018 роках.

Розглянемо більш детально структуру товарів, що продавались підприємствами торговельної галузі. Як видно з таблиці 5, частка товарів, які вироблені на території України, в загальному обороті торгової мережі підприємств у 2012–2018 роках складала понад 50% (найменше значення даного показника було зафіксовано у 2017 році — 52,3%, а найбільше — у 2012 році — 58,9%). Причина такого стану речей стає зрозумілою при розгляді структури цих товарів: понад 80% спожив-

Таблиця 7. Основні показники роздрібної торгівлі у 2012–2018 роках

Рік	Роздрібний товарообіг підприємств (юридичних осіб), млн грн	У тому числі питома вага, %		Індекс фізичного обсягу роздрібного товарообігу підприємств (юридичних осіб) до попереднього року, у порівнянних цінах, %	Наявність об'єктів роздрібної торгівлі підприємств (юридичних осіб) на кінець року, тис. од	У тому числі	
		продовольчих товарів	непродовольчих товарів			магазини	об'єкти торгівлі напів-станційні
2012	405 114,0	40,2	59,8	112,3	62,2	47,2	15,0
2013	433 081,0	41,1	58,9	106,1	59,8	45,5	14,3
2014	438 343,0	41,3	58,7	90,0	49,6	38,6	11,0
2015	487 558,0	41,1	58,9	80,2	49,6	38,5	11,1
2016	555 975,0	41,0	59,0	104,5	49,3	38,4	10,9
2017	586 330,1	39,8	60,2	106,0	39,3	32,7	6,6
2018	668 437,5	38,5	61,5	113,9	39,5	32,9	6,6

Джерело: побудовано автором на основі [1].

чих товарів, які вироблені на території України і проходили через торгову мережу підприємств складали продовольчі товари, що пояснюється такими причинами:

— особливостями вітчизняної економіки, де сільськогосподарська галузь є однією з ключових та пріоритетних;

— значними падінням рівня платоспроможного попиту серед населення, внаслідок чого споживачам віддавалась перевага саме продовольчим товарам з низькою ціною та не завжди високим рівнем їх якості.

Ці причини, особливо остання, яскраво підтверджуються при розгляді динаміки частки непродовольчих товарів, яка протягом всього досліджуваного періоду мала чітко виражену тенденцію до скорочення: є 41,9%

за результатами 2012 року до 31,7% за результатами 2018 року, тобто понад на 10%. Водночас, як зменшення частки продовольчих товарів складало лише 5%.

Під час розгляду загальної структури оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі у 2012–2018 роках (табл. 6), а не лише товарів, що вироблені на території України, ми спостерігаємо дещо іншу картину: найбільшою є частка саме непродовольчих товарів і за весь досліджуваний період вона не була нижчою за 80,3%. І хоча вона мала хвилюватись характер, але все одно зростає в періоді і за результатами 2018 року вона склала 83,9%. Слід також звернути увагу на той факт, що після падіння абсолютного значення даного показника у 2014 році, він постійно зростає. Така тен-

Таблиця 8. Фінансові результати до оподаткування підприємств за видами економічної діяльності за 2012–2018 роки

	Роки	Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
			у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн грн	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн грн
Усього підприємств України	2012	75 670,2	64,5	248 035,9	35,5	172 365,7
	2013	11 335,7	65,9	209 864,5	34,1	198 528,8
	2014	-564 376,8	66,3	233 624,7	33,7	798 001,5
	2015	-348 471,7	73,7	387 652,3	26,3	736 124,0
	2016	69 887,8	73,4	443 012,1	26,6	373 124,3
	2017	236 952,1	72,8	593 168,2	27,2	356 216,1
	2018	433 177,9	74,3	746 390,1	25,7	313 212,2
Оптова та роздрібна торгівля, усього	2012	9 608,0	66,0	43 877,8	34,0	34 269,8
	2013	-6 047,5	67,2	36 528,5	32,8	42 576,0
	2014	-128 134,8	66,7	34 360,9	33,3	162 495,7
	2015	-80 564,3	76,1	56 898,4	23,9	137 462,7
	2016	7 277,0	75,8	74 418,1	24,2	67 141,1
	2017	39 296,3	75,2	89 285,4	24,8	49 989,1
	2018	88 187,2	77,2	117 627,7	22,8	29 440,5
Оптова торгівля	2012	11 555,6	65,4	36 115,3	34,6	24 559,7
	2013	-2 362,7	66,3	28 754,6	33,7	31 117,3
	2014	-98 494,3	65,4	27 513,1	34,6	126 007,4
	2015	-69 738,1	75,3	41 262,8	24,7	111 000,9
	2016	1 975,7	75,2	53 837,3	24,8	51 861,6
	2017	27 315,9	75,3	64 804,8	24,7	37 488,9
	2018	61 301,3	75,4	46 221,2	24,6	15 080,1
Роздрібна торгівля	2012	-3 218,6	69,1	4 870,2	30,9	8 088,8
	2013	-3 206,2	71,6	5 345,2	28,4	8 551,4
	2014	-21 718,3	73,1	4 029,8	26,9	25 748,1
	2015	-9 003,2	80,4	11 060,7	19,6	20 063,9
	2016	702,1	79,1	13 769,5	20,9	13 067,4
	2017	6 414,1	75,9	16 710,7	24,1	10 296,6
	2018	26 885,9	76,1	20 460,2	23,9	6 425,7

Джерело: побудовано автором на основі [1].

денція, на нашу думку, була спричинена значним знеціненням національної валюти України в 2014 та 2015 роках, а також превалюванням серед непродовольчих товарів, які реалізовувались торговельними підприємствами, імпортою продукції.

Частка продовольчих товарів у структурі оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі у 2012—2018 роках мала тенденцію до зниження. За досліджуваний період частка продовольчих товарів зменшилась з 19,7% у 2012 році до 16,1% у 2018 році або на 3,6% за досліджуваний період. Додатковою причиною, окрім вищезазначених, такого стану речей є те, що ціна на непродовольчі товари зростала більш швидкими темпами ніж ціна продовольчі товари.

Що стосується частки продажу товарів, які були вироблені на території України, в структурі оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі, то тут зберігається тенденція, яка була нами виявлена та висвітлена за результатами розгляду загальних даних щодо продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств, які представлені в таблиці 6.

Досліджуючи основні показники діяльності підприємств роздрібною торгівлі у 2012—2018 роках (табл. 7), ми бачимо стійку тенденцію до зростання роздрібного товарообігу підприємств — за досліджуваний нами період зростання склало 263,3 млрд грн. Водночас протягом періоду мало місце не пропорційне зростання даного показника: найбільше зростання роздрібного товарообігу підприємств мало місце у 2016 та 2018 роках — 68,3 та 82,1 млрд грн, найменше зростання мало місце у 2013 році — всього 5,2 млрд грн.

Причиною таких низьких темпів зростання цього показника в 2013 році було посилення негативних чинників в вітчизняній політиці та економіці. Зазначені чинники суттєво посилились в 2014 році. Що призвело до політичної та економічної кризи в країні, водночас, негативний вплив цих криз було нівельовано знеціненням національної валюти України, яке лише в 2014 році склало 97%, саме за рахунок цього відбувалось і зростання роздрібного товарообігу підприємств в 2015 та 2016 роках (в 2015 році знецінення гривні склало 50%, в 2016 — 14%). У 2017 та 2018 роках курс національної валюти не мав таких значних коливань, тому серед основних причин зростання роздрібного товарообігу підприємств стало часткове відновлення купівельної спроможності населення України.

Тепер зупинимось більш детально на фінансових показниках діяльності торговельних підприємств. Фінансовий результат вітчизняних підприємств (табл. 8) є одним із тих показників, який найбільш чутливо реагує на всілякі негаразди та кризові явища в економіці країни. Ми зазначали, 2014 та 2015 роки були найскладнішими за весь досліджуваний період, як наслідок, загальний фінансовий результат вітчизняних підприємств, а також підприємств торгової галузі був від'ємним (збиток підприємств торгової галузі був одним з найбільших і складав майже 20% загального збитку вітчизняних підприємств), що негативно впливало і на їх потенціал конкурентоспроможності.

Водночас найбільш збитковим виявився 2014 рік, коли в країні панувала політична та економічна криза, а також розпочалася російська військова агресія:

— загальний збиток всіх вітчизняних підприємств у 2014 році склав 564,3 млрд грн, у 2015 році — 348,5 млрд грн;

— загальний збиток всіх підприємств торговельної галузі у 2014 році склав 120,2 млрд грн, у 2015 році — 78,7 млрд грн.

Саме в ці періоди і відбулось зростання кількості збиткових підприємств у торговельній галузі. В економіці України протягом всього періоду мала місце стійка тенденція до зменшення кількості збиткових підприємств: у 2012 році вони складали 35,5% загальної кількості підприємств, у 2018 році їх частка зменшилась на 9,8% до 25,7%.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Здійснений нами аналіз стану та тенденцій розвитку потенціалу конкурентоспроможності торговельних підприємств України дозволив виявити загалом позитивну динаміку та тенденції щодо подальшого розвитку торговельної галузі України та потенціалу конкурентоспроможності торговельних підприємств. Серед основних чинників, які впливали і будуть впливати на стан потенціалу та конкурентоспроможності торговельної галузі України загалом та безпосередньо торговельних підприємств слід виділити такі як кризові явища в глобальній та вітчизняній економіках, подальше посилення конкурентної боротьби, високий рівень конкуренції та зростаючий конкурентний тиск, зниження рівня життя населення та купівельної спроможності та інше.

Література:

1. Матеріали Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 Aug 2019).
Стаття надійшла до редакції 18.09.2019 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. М. Зеленко,
асистент кафедри менеджменту, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк
ORCID ID: 0000-0002-9004-0203

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.70

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ АГРАРНОЇ СФЕРИ В ЧАСТИНІ ЗАГОТІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О. Zelenko,
assistant of the Department of Management, Lutsk National Technical University, Lutsk

CLUSTERING AS ONE OF THE INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT DIRECTIONS IN THE AGRARIAN AREA IN PART OF THE PROCUREMENT ACTIVITIES

Розширення можливостей управління малих сільськогосподарських підприємств, зокрема фермерських господарств потребує розробки стратегій і підвищення навичок в управлінській діяльності серед керівників для підвищення ступеня прийняття правильних рішень у раціональному використанні ресурсів і посилення їх взаємозв'язків з ринками. З підвищенням ринкової орієнтації сільського господарства, багато рішень, що доводиться приймати керівникам різних сільськогосподарських підприємств є складнішими і через відсутність можливостей та відповідного кадрового потенціалу забезпечувати їх самостійно, часто залучають до співпраці спеціалізовані фірми, що забезпечують реалізацію багатьох вузьковекторних процесів, у тому числі низку логістичних функцій. Відносно дрібних сільськогосподарських підприємств (фермерських господарств) ці проблеми є ще більше відчутними.

Відтак вважаємо особливо актуальним поширення ініціативи щодо активізації об'єднань мікро- і малих підприємств на засадах кооперації для централізованого зосередження низки функцій, особливо у сфері заготівельної діяльності.

Такі союзи можуть відбуватися за територіальною ознакою, зокрема одним із дієвих критеріїв об'єднання може бути результатний показник кластерного аналізу, проведеного на основі вдало підібраних параметрів функціонування сільськогосподарських підприємств району, чи декількох районів області. Низка конкретних переваг таких об'єднань на основі синергетичного ефекту проявиться у різних аспектах соціально-економічного розвитку сільських територій.

Enhancing the management of small farms, in particular farms, requires the development of strategies and management skills among managers to enhance the right decision-making in the rational use of resources and strengthen their relationship with markets. With the increasing market orientation of agriculture, many decisions that have to be taken by the heads of different agricultural enterprises are more complex and, due to the lack of opportunities and adequate human resources to provide them independently, often specialized companies are involved in cooperation, providing the implementation of many narrowly vector processes. including a number of logistics functions. For small agricultural enterprises, these problems are even more pronounced.

The practice of functioning of agricultural enterprises in the market shows that quite often the management pays attention only to the production of products and not to the methods of its further sale. In solving the problems of the agrarian sphere, much attention is not paid to the formulation of procurement policy, the improvement of the organizational mechanism of procurement activity and the introduction of progressive marketing technologies. Regarding supply problems, it also concerns the imperfection of the system of forecasting market prices, standardization and certification of agricultural products, distribution of profits between market contractors.

Therefore, we consider it particularly relevant to expand the initiative to intensify the cooperation of micro and small enterprises on a cooperative basis for the centralized concentration of a number of functions, especially in the area of procurement activities.

Such unions can occur on a territorial basis, in particular one of the effective criteria of unification may be a result of a cluster analysis conducted on the basis of successfully selected parameters of functioning of agricultural enterprises of a district, or several regions of the region. A number of the specific benefits of such synergistic associations will be reflected in various aspects of the socio-economic development of rural areas.

The relationships between the members of the clustered merger are built on the basis of long-term contractual relationships. These relationships result from the interplay of horizontal and vertical interactions between agrarian entities. These combinations allow small organizations to combine the benefits of small businesses and large industries.

Ключові слова: заготівельна діяльність, сільськогосподарське підприємство, кооперація, кластер, інфраструктура.

Key words: procurement activities, agricultural enterprise, cooperative, cluster, infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Якість агропродукції на виході залежить від ефективної організації підсистеми закупівель, яка забезпечує надходження матеріальних ресурсів у логістичну систему. Метою логістики заготівель у аграрній сфері є адекватне, повне та максимально ефективне задоволення виробничих потреб у матеріалах. Для забезпечення безперервного функціонування логістичної системи аграрного підприємства необхідно опиратись на правило, яке полягає у методиці розрахунку потреби у закупівлях у напрямі, протилежному до виробничого процесу, тобто від кінцевого агропродукту до вихідних ресурсів [1, с. 196].

Однак, практика функціонування підприємств аграрного сектору на ринку свідчить, що досить часто керівництво приділяє увагу лише виробництву продукції, а не методам її подальшої реалізації. У розв'язанні проблем аграрної сфери не приділяється значної уваги формуванню політики заготівель, вдосконаленню організаційного механізму заготівельної діяльності й впровадженню прогресивних збутових технологій. Відносно проблем постачання, це також стосується недосконалості системи прогнозування ринкових цін, стандартизації і сертифікації аграрної продукції, розподілу прибутку між ринковими контрагентами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Висвітлення окремих питань утворення кластерів в системі аграрного виробництва займалися такі вітчизняні вчені: В. Ткаченко, В. Богачев [5], Є. Крикавський [3]. Дослідженням розвитку та становлення логістики приділяли увагу такі вчені: Є. Крикавський [1], О. Велічко [2].

ЦІЛІ СТАТТІ

Пошук та впровадження ефективних варіантів щодо активізації об'єднань мікро- і малих підприємств для централізованого зосередження низки функцій, особливо у сфері заготівельної діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні інновації виступають каталізатором позитивних зрушень аграрної галузі, передбачаючи вихід підприємств аграрної сфери на вищий щабель національної економіки нового зразка — "економіки знань та інформації". Згідно з майже всіма ухваленими впровадженого десятиліття програмними документами з розвитку аграрної економіки однією з причин складної економічної та соціальної ситуації аграрної сфери виступає недостатнє стимулювання впровадження інноваційних технологій та інвестицій в агропромислове виробництво. Цей факт не дає можливості досягти належного рівня якості у виробництві сільськогосподарської продукції та харчових продуктів [2, с. 54]. Становлення аграрної моделі сектору сільського господарства полягає у формуванні постійного партнерського зв'язку між державними та місцевими органами влади, бізнесом та науковими закладами, а кластерний підхід вважається ефективним організаційним інструментом розвитку зазначеної співпраці.

На думку науковців, ідея підвищення конкурентоспроможності національних підприємств на основі впровадження кластерних стратегій не є новою. У сучасних умовах традиційні методи не володіють достатньою ефективністю, тому найдоцільнішим є використання кластерної моделі організації бізнесу як адекватного інструменту модернізації економіки [3, с. 58—59]. Саме наявність взаємозумовленості та взаємозв'язку про-

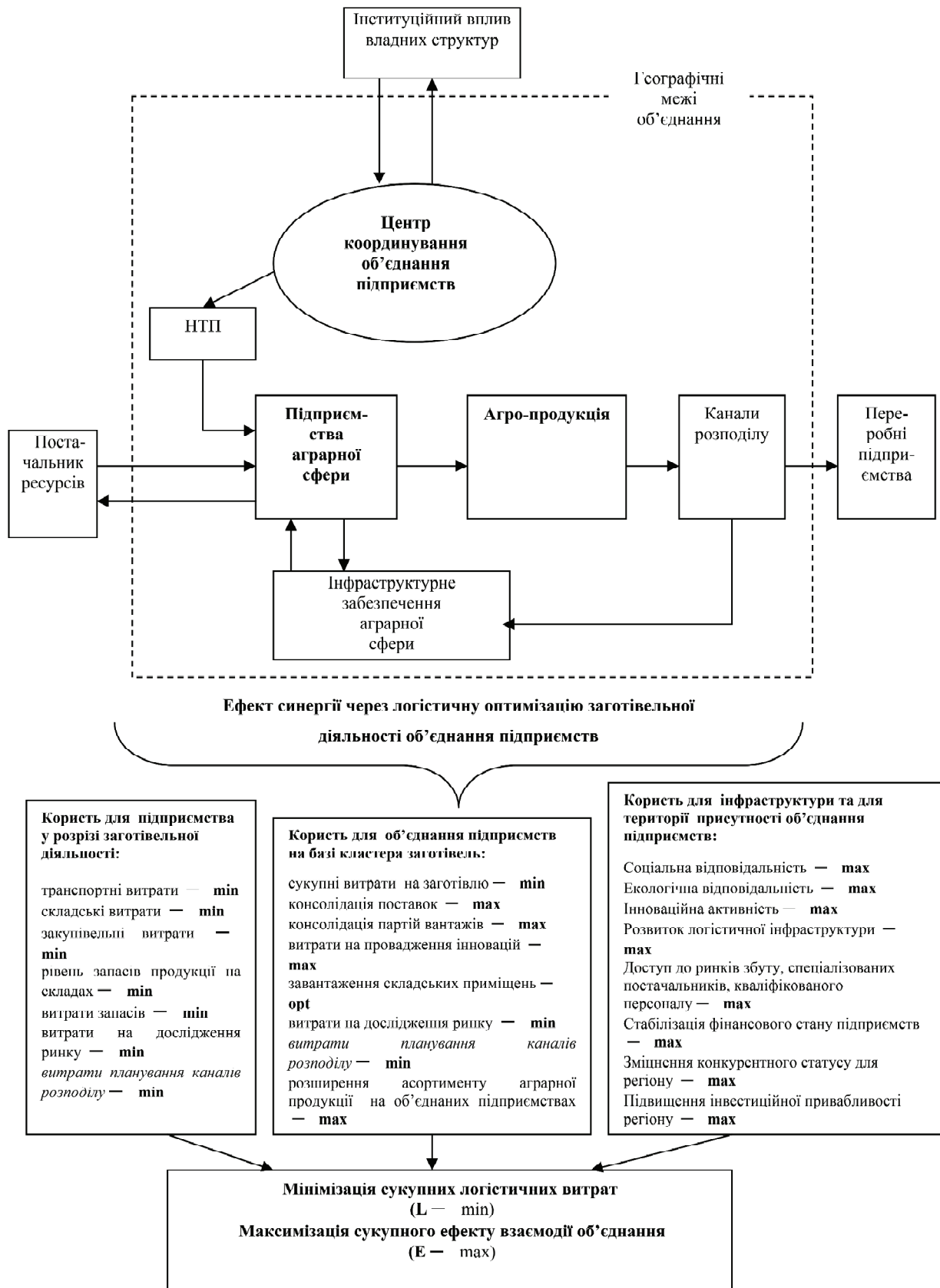

Рис. 1. Схема підвищення ефективності взаємодії об'єднання підприємств аграрної сфери

Джерело: розроблено автором.

цесів кластеризації, підсилює конкурентоздатність аграрної сфери, виступаючи потужним підґрунтям нового економічного феномену, який дає змогу протистояти натиску конкуренції у глобальних масштабах, відповідаючи вимогам національного і регіонального розвитку.

Взаємозв'язки між учасниками кластеризованого об'єднання будуються на основі довготермінових контрактних відносин. Ці відносини виникають у результаті переплетення горизонтальної та вертикальної взаємодії між суб'єктами господарювання аграрної сфери. Такі об'єднання дають змогу малим організаціям поєднувати переваги малих форм підприємництва і великих виробництв. Між підприємствами, що належать різним власникам, виникає спорідненість, хоч кожне зберігає автономність [3, с. 66—67]. Це становить характерну рису кластера, яка дає змогу віднести його до однієї із форм прояву квазіінтеграції, що передбачає контроль за поведінкою формально самостійного підприємства без реального володіння останнім (відсутність контролю за його власністю). Елементи ринку поєднуються з ієрархічною координацією дій, проте на перший план виходять операційні та інформаційні зв'язки, можливі у формі пайової участі.

Для характеристики взаємовідносин, що виникають у структурах типу кластера, також необхідно визначити склад учасників цього утворення та цілі, які вони ставлять, об'єднуючись. Учасниками кластерних об'єднань є: підприємства-виробники, підприємства-споживачі, зокрема постачальники, дистриб'ютори, а також навчальні заходи — університети, коледжі, науково-дослідні організації, органи влади та громадські організації, інститути фінансового ринку, інші інститути та елементи інфраструктури. Основним мотивом їх об'єднання є побудова таких взаємовідносин, які дадуть змогу оптимізувати умови спільного розвитку учасників кластера, забезпечать ринкову стабільність і підвищать конкурентоздатність через отримання синергетичних ефектів від інтеграції ресурсів, інфраструктурних можливостей та географічної локалізації.

Схему взаємодії учасників об'єднання підприємств на базі кластера заготівель із урахуванням процесів, які відбуваються в аграрній сфері, подано на рисунку 1.

З іншого боку, потрібно уточнити характер взаємовідносин між учасниками, найважливішими з яких є підприємства-виробники, підприємства-споживачі, зокрема постачальники, дистриб'ютори тощо.

Згідно з сучасною теорією конкуренції, кластер представляє собою форму організації бізнесу, яка поєднує дві протилежно направлені сили: конкуренцію та кооперацію. Ринкові умови забезпечують можливість конкурентам досягати власні цілі не лише через механізм конкуренції, але і шляхом співпраці, метою якої є, насамперед, досягнення тривалих конкурентних переваг. Підвищення конкурентоспроможності пов'язується насамперед з виникненням синергетичних зв'язків, консолідацією та ефективним використанням ресурсів, блокуванням конкурентів, отриманням ключових компетенцій тощо. Тому тема формування вартості з одно-значною конкуренцією в її поділі набуває щораз важливішого значення, отримавши в літературі наприкінці ХХ ст. назву "кооперенція" (coopetition) [3, с. 68].

Аналіз літератури предмету [3—5] показує, що оцінювання ефективності об'єднання підприємств на базі кластера заготівель може здійснюватися за критеріями відповідності фактичних показників ефективності реалізації кластерної взаємодії, сформованим сценарієм. Результати дослідження показують, що загальна сукупність показників оцінювання ефективності взаємодії в об'єднанні містить спільні показники для усіх підприємств аграрної сфери. Серед них можна виділити ряд як абсолютних, так і відносних показників, множини яких перетинаються.

Формалізовано модель оцінювання ефективності взаємодії у кластері зобразимо з використанням теорії множин [6, с. 29]:

$$\begin{aligned} \bigcap E_{KA}^n &= \bigcup_{i=1}^{k1} AI_i \cap \bigcup_{j=1}^{k2} RI_j \\ AI &\in \bigcap E_{KA}^n \Leftrightarrow \exists \bigcup_{i=1}^{k1} AI_i \in E_{KA}^n, AI \in \bigcup_{i=1}^{k1} AI_i \quad (1), \\ RI &\in \bigcap E_{KA}^n \Leftrightarrow \exists \bigcup_{j=1}^{k2} RI_j \in E_{KA}^n, RI \in \bigcup_{j=1}^{k2} RI_j, \end{aligned}$$

де E_{KA}^n — сукупність показників оцінювання ефективності об'єднання аграрних підприємств; n — загальна кількість показників ефективності об'єднання аграрних підприємств:

$$n = f(k1, k2) \quad (2),$$

де $k1$ — кількість показників, які належать до мно-

жини абсолютних показників $\bigcup_{i=1}^{k1} AI_i$;

$k2$ — кількість показників, які належать до множи-

ни відносних показників $\bigcup_{j=1}^{k2} RI_j$;

$\bigcup_{i=1}^{k1} AI_i$ — множина абсолютних показників, які ха-

рактеризують ефективність співпраці в об'єднанні підприємств, тис. грн:

$$AI = f(SV, O, N, P, L) \quad (3),$$

де SV — обсяг збутової аграрної продукції, тис. т;

O — ціна 1 т аграрної продукції, тис. грн;

C — собівартість реалізованої аграрної продукції, тис. грн;

P — прибуток від реалізації 1 т аграрної продукції, тис. грн;

L_2 — сукупні логістичні витрати об'єднання підприємств на заготівлю аграрної продукції, тис. грн.

Структуру показника логістичних витрат у заготівельній сфері зобразимо у вигляді функціоналу:

$$L_Z = f(T, K, M, I, S, A),$$

де T — сукупні транспортні витрати об'єднання підприємств;

K — витрати планування каналів розподілу;

M — витрати на дослідження ринку;

I — витрати на впровадження інновацій;

S — сукупні витрати на складування;

A — витрати на формування асортименту.

$\bigcup_{j=1}^{k2} RI_j$ — множина відносних показників ефективності об'єднання аграрних підприємств, частки одиниці:

$$RI = f(R_s, R_{inv}, R_f) \quad (4),$$

де R_s — рентабельність реалізації аграрної продукції, частки одиниці;

R_{inv} — рентабельність інвестицій, вкладених у об'єднання підприємств, частки одиниці;

R_f — рентабельність власних коштів підприємства, вкладених у реалізацію взаємодії об'єднання підприємств, частки одиниці;

i, j — ознаки, за якими оцінюються ефективність взаємодії в об'єднанні аграрних підприємств.

Значення показників однієї множини впливають на значення показників іншої множини, оскільки множини

$\bigcup_{i=1}^{k1} AI_i$ і $\bigcup_{j=1}^{k2} RI_j$ перетинаються. Цей факт слід враховувати, оцінюючи ефективність взаємодії підприємств. Для кожного з перерахованих показників, які виступають

елементами перетину множини $\bigcap E_{KA}^n$ слід передбачити реалізацію оптимістичного, песимістичного або усередненого сценаріїв кластерної взаємодії. З цієї метою виявляються відхилення фактичних значень показників від очікуваних значень за оптимістичним, песимістичним та усередненим сценаріями. Ідентифікуючи зв'язки між виділеними критеріями формується алгоритм оцінювання ефективності взаємодії агропромислових підприємств. Якщо у результаті формування об'єднання підприємств спостерігаються відхилення значень фактичних показників від прогнозованих значень, то логічно оцінювати ефективність взаємодії на основі ідентифікації характеру цих відхилень. Отже, оцінювання ефективності взаємодії розпочинається із встановлення відхилень фактичних значень кожного показника моделі від їхніх прогнозованих значень за оптимістичним, песимістичним і усередненим сценаріями [7, с. 157].

Для прикладу оцінимо відхилення фактичного обсягу значення умовного показника (позначимо його IND) від його значення за оптимістичним, песимістичним і усередненим сценаріями. Аналогічну оцінку слід провести для кожного абсолютного чи відносного показника, що фігурує в моделі оцінювання ефективності взаємодії в об'єднанні за типом кластера (5).

Спочатку оцінимо відхилення фактичного значення умовного показника IND від його значення за оптимістичним сценарієм.

$$\Delta IND_{os} = IND_f - IND_o \quad (5),$$

де ΔIND_{os} — відхилення фактичного значення умовного показника від його значення за оптимістичним сценарієм, тис. грн;

IND_f — фактичне значення умовного показника, тис. грн;

IND_o — значення умовного показника за оптимістичним сценарієм реалізації кластерної взаємодії, тис. грн.

Обчислення відхилення значення умовного показника від його значення за песимістичним сценарієм:

$$\Delta IND_{ps} = IND_f - IND_p \quad (6),$$

де ΔIND_{ps} — відхилення значення умовного показника від його значення за песимістичним сценарієм, тис. грн;

IND_p — значення умовного показника за песимістичним сценарієм реалізації кластерної взаємодії, тис. грн;

Обчислення відхилення значення умовного показника від його значення за усередненим сценарієм:

$$\Delta IND_{es} = IND_f - IND_e \quad (7),$$

де ΔIND_{es} — відхилення значення умовного показника від його значення за усередненим сценарієм, тис. грн;

IND_e — значення умовного показника за усередненим сценарієм, тис. грн.

В умовах нестабільного ринкового середовища, коли важко передбачити наслідки об'єднання підприємств і очікувані значення показників дуже не певні, слід здійснити прогнозування показників для кожного альтернативного сценарію у певних межах відхилень [8, с. 181—182]. Що більше не певності очікується в остаточному підсумку, тим ширшою буде ця межа. З огляду на складність прогнозування результату взаємодії підприємств, необхідно надати значення ймовірності P_i значенню кожного показника у межах відхилень.

Оперуючи цільовими значеннями кожного показника та значеннями ймовірностей для кожного альтернативного сценарію, розраховуються очікувані значення альтернативи за (8). Очікуване значення кожного показника:

$$\overline{IND} = \sum_{n=1}^3 (IND \times p_i) \quad (8).$$

Для спрощення розрахунків слід припустити, що розподіл значень ймовірностей нормальний (тобто половина значень ймовірностей у розподілі менша за очікувані значення показників, а половина — більша).

Стандартне відхилення [9, с. 36, 183] цільових значень показників від очікуваних величин оцінюються за (9).

$$\delta = \sqrt{\sum_{n=1}^3 (IND - \overline{IND})^2 \times p_i} \quad (9),$$

де δ — стандартне відхилення.

Ризикованість реалізації кожного можливого сценарію кожного показника відносно очікуваного його значення оцінюється коефіцієнтом варіації [10, с. 34, 183], який розраховують, ділячи стандартне відхилення на очікуване значення показника (10):

$$K = \frac{\delta}{\overline{IND}} \times 100, \% \quad (10).$$

Що нижчий коефіцієнт варіації, тим сценарій кожного показника менш ризикований, а отже, тим сприятливішим буде даний сценарій з погляду співвідношення мінімізації ризику і позитивного ефекту від об'єднання підприємств.

Рис. 2. Чинники впливу на формування вартості об'єднання підприємств за типом кластерної взаємодії

Джерело: сформовано автором на основі [4].

Підсумком об'єднання підприємств аграрного сектора на базі кластеру заготівель виступає підвищення ефективності їх господарювання, індикатором є наявність синергетичного ефекту від їх ефективної взаємодії. Ефект синергії проявляється у вигляді забезпечення конкурентоспроможності продукції, поширення принципів логістичного управління, нарощення обсягів продажів аграрної продукції, ефективнішого використання природних ресурсів та відходів, поліпшення екологічної ситуації в регіонах [5, с. 183]. Об'єднання підприємств дозволяє також знизити рівень запасів продукції на складах, прискорити оборотність капіталу, знизити собівартість виробництва, забезпечити задоволення потреб споживачів тощо. Стабільність попиту на аграрну продукцію у відповідності до угод з переробними підприємствами, актуалізує використання систем MRP та DRP орієнтованих на зниження сукупних витрат, першочергово витрат запасів (із врахуванням витрат вичерпання запасів) шляхом їх мінімізації. Основними інструментами мінімізації витрат запасів є використання моделі сталої величини замовлення, сталої циклу поставки та їх модифікації, що ідентифікують істотні залежності "trade off" та оптимізують їх спільний результат. Водночас важливою стороною оптимізаційних рішень є застосування концепції економічної величини замовлення EOQ — початкового рішення за "ідеальних" умов попиту та масштабу [1, с. 18].

У випадку залучення логістичного оператора частини логістичних функцій (транспортування, складування, утримання складів та зберігання запасів) аграрного підприємства переводиться на аутсорсинг, що забезпечує економію на всіх вищезгаданих видах витрат через

ефект масштабу, що виникає при укрупненні партій поставок, партій перевезень та оптимальному завантаженні складських приміщень.

Запропонована модель об'єднання підприємств на базі кластера заготівель є адаптивною та повністю придатною для отримання чисельного оцінювання ефективності об'єднання підприємств. За рахунок синергетичного ефекту взаємодії учасників кластера отримана модель дає можливість сформувати оптимальну стратегію досягнення основної мети — максимізації ефективності господарювання підприємств аграрного сектора через активізацію процесів генерації вартості об'єднаних підприємств.

Створення вартості в об'єднанні підприємств включає трактування кластерної структури як ланцюга вартості або набору різних типів відносин між ресурсами (наприклад, між людським капіталом, інфраструктурою, традиціями та природними ресурсами регіону, компетенціями та навичками працівників), та вартістю, яку генерує об'єднання. Виявлення існуючих відносин, оцінювання та ретельний аналіз окремих елементів допомагає координувати об'єднання приймати правильні рішення не тільки в технологічній сфері, але й у сфері бізнесу.

Аналіз ланцюга вартості об'єднаних підприємств дозволяє виявляти слабкі зв'язки, що полегшує здійснювати відповідні заходи поліпшення функціонування всієї структури [4, с. 123]. В результаті зростання вартості об'єднаних підприємств впливає на його рівень конкурентоспроможності, а отже, і на рівень конкурентоспроможності підприємств, що діють в ньому, а також непрямо на розвиток регіону, де зосереджені підприємства.

Жодна окрема організація не володіє такими ресурсами, щоб самостійно задовольняти потреби клієнтів. Мережева організація об'єднання підприємств за типом кластерної взаємодії надає можливість для отримання ресурсів, поєднуючи їх у синергетичне ціле, що дозволяє досягати цілі, які досі були поза досяжністю для окремої організації. Мережева організація більшою мірою наближена до клієнта, може краще виявити його потреби і, зважаючи на свободу прийняття рішень, краще їх задовольняє. Участь підприємств у мережі та здатність ефективно використовувати інформацію та знання, що в ній зосереджені, є джерелами вартості (рис. 2).

Щоб відповісти на питання, що собою представляє мережа вартості об'єднання підприємств, необхідно ідентифікувати джерела генерації вартості як об'єднання підприємств, так і його учасників (стейкхолдерів) зокрема.

ВИСНОВКИ

Розширення можливостей управління малих сільськогосподарських підприємств, зокрема фер-

мерських господарств потребує розробки стратегій і підвищення навиків в управлінській діяльності серед керівників для підвищення ступеня прийняття правильних рішень у раціональному використанні ресурсів і посилення їх взаємозв'язків з ринками.

Запропоновано поширення ініціативи щодо активізації об'єднань мікро і малих підприємств на засадах кооперації для централізованого зосередження низки функцій, особливо у сфері заготівельної діяльності відносно найбільших видів витрат. Окреслено можливість таких об'єднань за територіальною ознакою, зокрема одним із дієвих критеріїв об'єднання відзначено результатний показник кластерного аналізу, проведеного на основі вдало підібраних параметрів функціонування сільськогосподарських підприємств району, чи декількох районів області. Низка конкретних переваг таких об'єднань на основі синергетичного ефекту проявиться у різних аспектах соціально-економічного розвитку сільських територій. Вони повинні характеризуватися конкретним координаційним центром, без втрати автономності підприємств.

Доведено, що об'єднання підприємств аграрного сектора на базі кластеру заготівель забезпечить синергетичний ефект від їх ефективної взаємодії, що проявиться у вигляді забезпечення конкурентоспроможності продукції, поширенні принципів логістичного управління, нарощенні обсягів продажів аграрної продукції, ефективнішого використання природних ресурсів та відходів, поліпшення екологічної ситуації в регіонах.

Література:

1. Крикавський Є.В. Логістика. Основи теорії: Навчальний посібник. Львів, 2006. 456 с.
2. Величко О.П. Розвиток логістики в системі менеджменту підприємств аграрної сфери економіки: дис. докт. ек. наук: 08.00.04 — економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. Дніпропетровськ, 2016. 566 с.
3. Крикавський Є.В. Концепція кластера у формуванні потенціалу конкурентоздатності деревообробних підприємств: монографія / Є.В. Крикавський, О.А. Похильченко. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. — 352 с.
4. Дугінець Г.В. Глобальні ланцюги вартості: монографія. Київ, 2018. 412 с.
5. Ткаченко В.Г., Богачев В.І. Кластери в системі аграрного виробництва: сутність і значення в реалізації інноваційної політики держави. Вісник економічної науки України. 2011. — № 2 (20). — С. 182—189.
6. Кутковецький В.Я. Дослідження операцій: Навчальний посібник. Київ: Видавництво ТОВ "Видавничий дім "Професіонал", 2004. — 350 с.
7. Голіков А.П. Економіко-математичне моделювання світогосподарських процесів: Навчальний посібник. Київ: Знання, 2009. 222 с.
8. Чемерис А. Методи оптимізації в економіці: Навчальний посібник / А. Чемерис, Р. Юринець, О. Мишишин. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 152 с.
9. Фещур Р.В. Економіко-математичне моделювання: Навчальний посібник / Р.В. Фещур, В.П. Кічор, І.Я. Олексів, та інші. Львів: Бухгалтерський центр "Ажур", 2010. 340 с.
10. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158. Київ: Кабінет міністрів України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>

References:

1. Krykavskiy, Ie.V. (2006), *Lohistyka. Osnovy teorii* [Logistics. Fundamentals of the theory], 2nd ed, Natsionalnyi universytet "Lvivska politehnika", Intelkt-Zakhid, Lviv, Ukraine.
2. Velychko, O.P. (2016), "Development of logistics in the management system of enterprises of the agrarian sector of the economy", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Dnipropetrovsk State Agricultural Economics University, Dnipropetrovsk, Ukraine.
3. Krykavskiy, Ie.V. and Pokhylchenko, O. A. (2012), *Kontseptsiiia klastera u formuvanni potentsialu konkurentozdatnosti derevoobrobnykh pidpriemstv: monohrafiia* [The concept of a cluster in shaping the competitive potential of woodworking enterprises: a monograph], Natsionalnyi universytet "Lvivska politehnika", Intelkt-Zakhid, Lviv, Ukraine.
4. Duhinets, H. V. (2018), *Hlobalni lantsiuihy vartosti* [Global value chains], Kyiv, Ukraine.
5. Tkachenko, V.H. and Bohachev, V.I. (2011), "Clusters in the agrarian production system: essence and importance in the implementation of the state innovation policy", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy — Bulletin of economic science of Ukraine*, vol. 2 (20), pp. 182—189.
6. Kutkovetskyi, V.Ia. (2004), *Doslidzhennia operatsii* [Operations research], Publishing House "Professional Publishing House", Kyiv, Ukraine.
7. Holikov, A.P. (2009), *Ekonomiko-matematychne modeliuвання svitohospodarskykh protsesiv* [Economic and mathematical modeling of world economic processes], Znannia, Kyiv, Ukraine.
8. Chemerys, A. Yurynets, R. and Myshchysyn, O. (2006), *Metody optymizatsii v ekonomitsi* [Methods of optimization in economy], Center for Educational Literature, Kyiv, Ukraine.
9. Feshchur, R.V. Kichor, V.P. and Oleksiv, I.Ia. (2010), *Ekonomiko-matematychne modeliuвання* [Economic and mathematical modeling], Openwork accounting center, Lviv, Ukraine.
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the State Target Program for the Development of the Ukrainian Village for the Period up to 2015", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF> (Accessed 15 September 2019).

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

Т. В. Іванова,
д. держ. упр., професор, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної
діяльності підприємств, Національний авіаційний університет
ORCID ID: 0000-0002-2753-1587

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.77

ЗАГРОЗИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

T. Ivanova,
Doctor of Science in Public Administration, professor, professor of the Department of Management of Foreign
Economic Activity of Enterprises, National Aviation University

ENVIRONMENTAL ECONOMIC SECURITY THREATS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE GLOBALIZATION

У статті стверджується, що сучасні еколого-економічні загрози та небезпеки в Україні характеризуються багаторівністю та надзвичайною складністю свого характеру. У роботі розглядається проблема класифікації загроз еколого-економічної безпеки держави. Визначено основні види загроз і небезпек з точки зору взаємозв'язку між безпекою та станом довкілля. Узагальнено існуючі в науковій літературі підходи до класифікації загроз економічній безпеці. Проаналізовано окремо загрози економічної та екологічної безпеки та представлено загальні загрози еколого-економічної безпеки. Встановлено, що система загроз безпеки є динамічною системою причинно-наслідкових зв'язків з великим числом контурів, зворотних зв'язків, наявність яких може значно посилювати результати реалізації якої-небудь конкретної загрози безпеки. Доведено необхідність комплексного системного підходу до вирішення питань забезпечення економічної безпеки на будь-якому рівні управління. Запропоновано рекомендації щодо протидії загрозам еколого-економічній безпеки в умовах глобалізації.

Ukraine is an integral part of the global socio-economic system, whose activity is based on the unrestricted use of natural resources in economic circulation, which leads to pollution of the country and the depletion of the country's natural resource potential, contributes to the deepening of the ecological crisis, the emergence of global ecological economic dangers for Ukraine. Modern environmental economic threats in Ukraine are characterized by multilevel and extreme complexity of their character. Therefore, this study analyzes separately the threats to economic and environmental security and presents the common features specific to these two areas, ie threats to environmental and economic security.

In a scientific article, it is argued that the current environmental and economic threats and dangers in Ukraine are characterized by multilevel and extreme complexity of their nature. The paper deals with the problem of classification of threats to the ecological and economic security of the state. The main types of threats and dangers are identified in terms of the relationship between safety and the state of the environment. Generalized approaches in the scientific literature to the classification

of threats to economic security. It is established that the system of security threats is a dynamic system of cause and effect relationships with a large number of circuits, feedbacks, the presence of which can greatly enhance the results of the implementation of any specific security threat. The need for a comprehensive systematic approach to addressing economic security at any level has been proved management. Recommendations on counteracting environmental and economic threats are proposed.

Therefore, the combination of real and potential threats to environmental and economic security allows us to judge the danger to certain areas of economic activity and the priority of measures to reflect them. The numerous lists of threats discussed in the article are not definitive; Although it is impossible to completely avoid the manifestation of environmental and economic threats, a well-designed counteraction strategy can minimize the likelihood that they will be transformed into environmental and economic risk.

Ключові слова: загроза, економічна загроза, екологічна загроза, безпека, економічна безпека, екологічна безпека, еколого-економічна безпека, глобалізація.

Key words: threat, economic threat, environmental threat, security, economic security, environmental security, ecological and economic security, globalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема еколого-економічної безпеки держави має важливе значення в контексті загального розвитку країни та реалізації її національних інтересів. Саме поняття еколого-економічної безпеки останнім часом усе частіше з'являється на сторінках як наукових робіт, так і на сторінках інформаційних видань, водночас багатоаспектність і комплексність цієї проблеми зробили її предметом дослідження фахівців різних сфер діяльності.

Забезпечення еколого-економічної безпеки держави безпосередньо пов'язане із можливістю протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам. Виокремлення та систематизація таких загроз, аналіз особливостей їх впливу на безпеку держави є вкрай необхідним у сучасних реаліях, особливої актуальності воно набуває в контексті викликів глобалізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У світовій практиці проблемі екологічних та економічних загроз і небезпек присвячено чималу кількість праць. Ґрунтовно проблема загроз еколого-економічної безпеки держави розкрита в працях закордонних авторів, зокрема G. Baechler, K. Dow, T. Homer Dixon, A. Maltais, L. Ohlsson. Найбільш значними працями в цій сфері є численні праці й вітчизняних авторів: З. Варналій А. Жулавський, В. Кислий, Р. Корпан, Л. Мельник, О. Теліженко, М. Хвесик, Є. Хлобистов та ін.

Незважаючи на значні напрацювання з теорії еколого-економічної безпеки держави на сьогодні залишається невирішеною проблема вчасного виявлення та ліквідації загроз еколого-економічній безпеці передусім у зв'язку із відсутністю в науковій літературі єдиного комплексного підходу до їх класифікації та систематизації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є систематизація загроз еколого-економічній безпеці держави в контексті викликів глобалізації та розроблення їх багатокритеріальної класифікації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україна є невід'ємною частиною світової соціально економічної системи, діяльність якої базується на необмеженому використанні природних ресурсів у господарському обігу, що призводить до забруднення довкілля та виснаження природно ресурсного потенціалу країни, сприяє поглибленню екологічної кризи, появі перед Україною глобальних еколого економічних небезпек.

На нашу думку, сучасні еколого економічні загрози в Україні характеризуються багаторівневістю та надзвичайною складністю свого характеру. Тому у рамках цього дослідження проаналізуємо окремо загрози економічній та екологічній безпеки, а потім виявимо загальні, характерні для цих двох сфер, тобто загрози еколого економічній безпеки.

Короткий огляд літератури з проблеми економічної безпеки дає можливість сформулювати класифікацію загроз економічній безпеці. В узагальненому вигляді загрози економічній безпеці держави науковцями розділено на внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх загроз відносять: структурна реформованість економіки; низька конкурентоспроможність; економіки; високий рівень інфляції; низький рівень природоохоронної діяльності; екологічна небезпека; низька інвестиційна активність; погіршення стану науково-технічного потенціалу; криміналізація економіки; майнове розшарування населення; посилення територіальної диференціації рівня економічного і соціального розвитку регіонів [4].

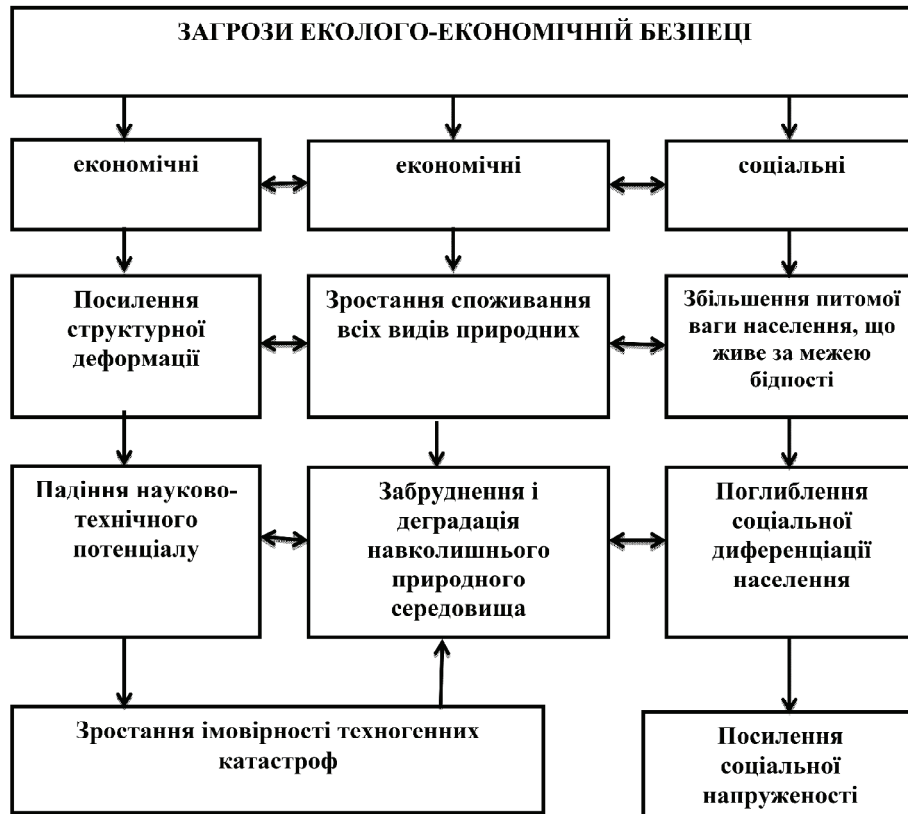

Рис. 1. Загрози еколого-економічній безпеці

До зовнішніх загроз належать: переважання сировинних товарів в українському експорті; високий рівень зовнішнього боргу; втрата традиційних ринків збуту; залежність України від імпорту; недостатній експортний та валютний контроль; нерозвиненість транспортної інфраструктури експортно-імпортних операцій; дискримінація зарубіжних країн у зовнішньоекономічних відносинах з Україною [4].

Перераховані загрози як об'єкти економічної безпеки регламентовані в правовому, адміністративному та політичному планах. Проте вони залишаються проблемними. На нашу думку, у період реформ, найбільшу небезпеку несуть внутрішні загрози. Однак зовнішні загрози через взаємозв'язок усієї сукупності загроз, як правило, посилюють небезпеку деяких внутрішніх загроз. Тому, повертаючись до класифікації внутрішніх економічних загроз, можна зробити незаперечний висновок, що головною економічною загрозою України є недосконалість системи державного управління.

Помилково вважати, що основні параметри економічної безпеки залежать не тільки від динаміки виробництва, стану державного бюджету та державного боргу. Загрози екологічного характеру неминуче призводять до зниження рівня економічного потенціалу країни.

Екологічні загрози — прогнозовані наслідки або потенційні сценарії розвитку подій катастрофічного характеру, які обумовлені змінами стану навколишнього середовища і здатні завдати шкоди життєво важливим інтересам особистості, суспільства, держави, світового співтовариства [3, ст. 16].

Аналогічно загрозам економічної безпеки розрізняють зовнішні і внутрішні екологічні загрози по відношенню до цієї соціоекосистеми.

До зовнішніх екологічних загроз для України можна віднести негативні події, пов'язані з руйнуванням природних екосистем, транскордонним перенесенням забруднюючих речовин, зокрема, з кислотними дощами, глобальним потеплінням клімату, руйнуванням стратосферного озону, можливістю розміщення токсичних і радіоактивних відходів на території України, і рядом інших загроз.

Крім цього, екологічні загрози можна поділяти за ступенем актуальності з урахуванням фактору часу. Актуальні загрози — це сценарії негативних подій, які можуть реалізуватися найближчим часом (відносно короткочасний період безпеки) і вимагають негайного прийняття рішень. Потенційним загрозам відповідає більший період безпеки, і потрібна розробка, як правило, стратегічних управлінських рішень.

Виділяють кілька рівнів екологічної небезпеки: глобальний, національний (державний), регіональний, локальний, імпульсний (точковий). Цілі забезпечення екологічної безпеки і об'єкти на різних рівнях різні.

Українські державні установи, неурядові організації та міжнародні організації робили ряд спроб по оцінці стану навколишнього середовища України та визначенню найважливіших екологічних проблем. Якщо використовувати в якості критерію збиток здоров'ю людини та екосистем, то можна стверджувати, що найбільш гострим екологічними проблемами України є: забруднення повітря в містах, низька якість питної води, втрата біорізноманіття та природних середовищ існування, деградація цінних наземних і водних екосистем, збільшення втрати лісів, збільшення ризику екологічних катастроф та надзвичайних екологічних ситуацій в результаті руйнування державної інфраструктури та незадовільно-

го утримання звалищ небезпечних відходів у вогнищах високої концентрації промисловості та населення.

Важливо зауважити, що в дефініції внутрішніх екологічних загроз не слід обмежуватися фіксацією факторів та умов, що відображають погіршення стану навколишнього середовища. Слід звернути увагу і на такі загрози економічній безпеці, які часто мають вагу безпосередньо екологічних загроз. Це пов'язано не стільки з тим, що соціально-економічна криза звужує можливості зняття екологічних загроз, але і з тим, що макро-економічна політика щодо відображення безпосередньо економічних загроз може сприяти і екологічній стабілізації. У цьому контексті коректно і доцільно деякі загрози економічній безпеці розглядати і як екологічні або еколого-економічні.

До таких загроз на можна віднести такі фактори: криміналізація економіки; низька правова дисципліна; масове приховування доходів; злидні і бідність населення, зростання безробіття; ослаблення науково-технічного потенціалу країни тощо. За певних умов масштаб і стійкість дії цих факторів можуть призвести до погіршення екологічної ситуації [1].

Отже, необхідно об'єднати аналіз економічних загроз з актуальною і перспективною екологічною обстановкою при одночасному обліку позитивності, негативності або нейтральності екологічного впливу макроекономічних заходів щодо зняття цих економічних загроз. Мабуть, доцільно коригувати ці переліки, згадуючи лише найбільш небезпечні та пріоритетні з точки зору стану та перспектив соціально-економічного розвитку, перенести основне смислове навантаження на необхідність створення ефективного механізму (рис. 1).

Це призводить до того, що система загроз безпеки є динамічною системою причинно-наслідкових зв'язків з великим числом контурів, зворотних зв'язків, наявність яких може значно посилювати результати реалізації якої-небудь конкретної загрози безпеки. Ця особливість яскраво проявляється на сучасному етапі розвитку держави, що характеризується наявністю великої кількості локальних загроз і швидко наростаючими кризовими ситуаціями внаслідок їх взаємодії.

Розглянута класифікація загроз безпеки в їх взаємодії і динамічний розвиток однозначно призводить до висновку про необхідність комплексного системного підходу до вирішення питань забезпечення економічної безпеки на будь-якому рівні управління, чи то держава, регіон чи окреме підприємство [4].

Державна стратегія забезпечення еколого-економічної безпеки повинна носити довгостроковий характер, і така стратегія повинна виходити з того, що в еколого-економічному відношенні ефективніше "прогнозування і запобігання", ніж "реагування та виправлення" у відображенні загроз. Однак велика кількість еколого-економічних загроз обумовлює необхідність концентрації уваги і сил на найневідкладніших заходах щодо зняття цих загроз [2, ст. 146].

Забезпечення еколого-економічної безпеки, виявлення загроз і прийняття запобіжних заходів, що дозволяють попередити або пом'якшити формування і прояв негативних процесів, вимагають двостороннього моніторингу та діагностики основних тенденцій розвит-

ку регіонів. Вони здійснюються з метою виявлення кризових ситуацій в соціально-економічній сфері, оцінки впливу регіональних кризових ситуацій на еколого-економічну безпеку країни, визначення пріоритетних напрямів соціального, економічного та екологічного розвитку, обґрунтування відповідних цільових комплексних програм.

На основі структури загроз еколого-економічної безпеки будується система показників-індикаторів, що дозволяє, в кінцевому підсумку, отримати рангові ознаки, що упорядковують спостережувані об'єкти за співвідношенням рівнів загроз економічній безпеці (рівність — нерівність і більше — менше).

Розглянутий підхід доцільно застосовувати на регіональному рівні. Простежується тісний зв'язок між проблемами діагностики та нейтралізації загроз економічній безпеці та переходом на модель сталого розвитку, тому може мати місце і збіг методологічних підходів до їх вивчення, через пропоновану нами категорію "еколого-економічна безпека" [3, с. 20]. В умовах обмеженості фінансових і матеріально-технічних ресурсів для забезпечення екологічної безпеки необхідно виявити групу пріоритетних екологічних проблем. Ступінь небезпеки, гострота тієї чи іншої проблеми визначається величиною можливих відхилень актуальних параметрів від норми або, іншими словами, близькістю цих параметрів до критичної межі. Водночас небезпека характеризує можливість настання різного роду негативних подій, специфіка яких відображена в конкретних параметрах і відповідних ним нормативах.

У зв'язку з вищесказаними критеріями оцінками пріоритетності екологічних проблем можуть служити наступні показники: небезпека заподіяння шкоди здоров'ю населення (медичний); небезпека дестабілізації навколишнього середовища (екологічний); небезпека нанесення матеріального збитку (економічний); сукупний критерій.

Розробка обґрунтованої системи пріоритетів на основі вищезазначених критеріїв вимагає спеціального дослідження. Тим не менш попередній аналіз дозволяє виділити такі найбільш значущі узагальнені екологічні проблеми.

Проблеми високого ступеня медичної небезпеки: забруднення атмосферного повітря міст; незадовільна якість питної води; небезпека продуктів харчування; забруднення довкілля діоксинами, відходами виробництва і споживання; радіоактивне забруднення ряду територій.

Проблеми високого ступеня екологічної небезпеки: зниження видового різноманіття тваринного і рослинного світу; постійне зменшення лісистості; руйнування шару стратосферного озону.

Проблеми високого ступеня економічної небезпеки: комплексне порушення земель; виснаження і забруднення поверхневих вод.

Масштабною актуальною загрозою катастрофічного характеру є загроза зростання виробництва на базі наявних екологічно "брудних" технологій і аварійних виробничих потужностей без необхідного застосування дієвих природоохоронних заходів, фінансування яких зводиться до мінімуму [1].

Застосування методології ранжирування дозволить кількісно оцінити узагальнену стійкість різних траєкторій розвитку. Разом з тим використання моделей функціонування окремих сфер життєдіяльності дозволяє отримати прогнозу оцінку стійкості розвитку. Якісну оцінку стану навколишнього середовища на даній території можна зробити за допомогою виділення частки площ, на яких екологічна ситуація різного ступеня гостроти або ступеня відхилення від норми. Розрізняють 7 рангів (ступенів) екологічної напруженості (ступеня небезпеки) — від дуже низької до дуже високою. Території України, на яких існує найгостріша екологічна обстановка, офіційно визначаються як зони надзвичайної екологічної ситуації та зони екологічного лиха.

ВИСНОВОК

Таким чином, сукупність реальних і потенційних загроз еколого-економічній безпеці дозволяє судити про небезпеку для тих чи інших сфер господарської діяльності та пріоритетності заходів по їхньому відображенню. Численні переліки загроз не є остаточними, потребують ранжирування за ступенем пріоритетності загроз при достатньому для економічного аналізу ступені їх деталізації. Попри те, що повністю уникнути прояву еколого-економічних загроз неможливо, грамотно розроблена стратегія протидії може мінімізувати вірогідність їх перетворення у еколого-економічну небезпеку.

Література:

1. Грищенко І.В. Еколого-економічні загрози та небезпеки в Україні: проблеми ідентифікації та протидії [Електронний ресурс] / І.В.Грищенко. — Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2012/15.pdf
2. Харченко Ю.А. Протидія еколого-економічним загрозам і небезпекам в Україні / Ю.А.Харченко// Матеріали Міжнародної наукової конференції молодих вчених "Економіко-екологічні проблеми сучасності у дослідженнях молодих науковців" / Одеський державний екологічний університет. — Одеса: ТЕС, 2015. — С. 146—148.
3. Хлобистов Є.В. Суспільні конфлікти у сфері екологічної (природно техногенної) безпеки / Є.В. Хлобистов, Л.В. Жарова // Механізм регулювання економіки. — 2011. — №1. — С. 1623.
4. Шайдаров О.І. Основні загрози економічній безпеці держави та шляхи зменшення їхнього руйнівного впливу [Електронний ресурс] / О.І. Шайдаров. — Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Vzuk_2014_36_10

References:

1. Hryshenko, I.V. (2012), "Ecological and economic threats and dangers in Ukraine: problems of identification and counteraction", *Ekonomika ta derzhava*, [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=1746&i=12> (Accessed 10 Sept 2019).
2. Kharchenko, Yu.A. (2015), "Countering environmental and economic threats and dangers in Ukraine",

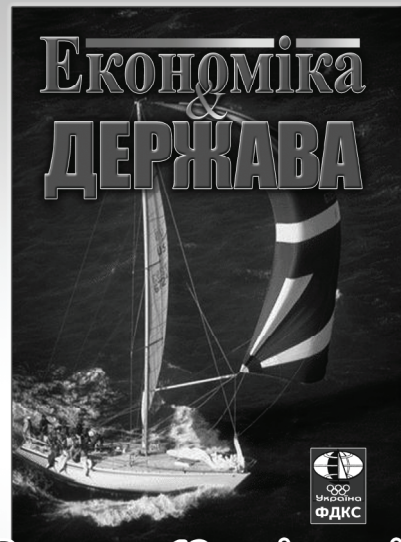
Mizhnarodna naukova konferentsiia molodykh vchenykh "Ekonomiko-ekologichni problemy suchasnosti u doslidzhenniakh molodykh naukovtsiv" [International Scientific Conference of Young Scientists "Economic and Ecological Problems of Modernity in Young Scientists Research"], Odessa State Ecological University, Odessa, Ukraine, pp. 146—148.

3. Khlobystov, Ye.V. (2011), "Public conflicts in the field of environmental (technogenic) security", *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, vol. 1, pp. 16—23.

4. Shajdorov, O.I. (2014), "The main threats to the economic security of the state and ways to reduce their destructive impact", [Online], available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Vzuk_2014_36_10 (Accessed 10 Sept 2019).

Стаття надійшла до редакції 18.09.2019 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових

видань України з ЕКОНОМІКИ

Передплатний індекс: 01751

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. П. Борис,

к. тех. н., заступник начальника,

Український науково-дослідний інститут цивільного захисту

ORCID ID: 0000-0003-1236-7785

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.82

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

O. Boris,

candidate of technical sciences, Deputy Chief of the Ukrainian Research Institute of Civil Protection

WAYS TO IMPROVE THE ORGANIZATION OF CIVIL DEFENSE ACTIVITIES

У статті зазначено, що для формування напрямів досліджень діяльності сил цивільного захисту з метою їх подальшого удосконалення, виникла необхідність визначення рівня ефективності кожної складової. Саме з такою метою було сформоване перше питання проведеного анкетування серед спеціалістів у сфері цивільного захисту. Встановлено, що найбільш ефективними серед сил цивільного захисту, на думку респондентів, є пожежно-рятувальні підрозділи. Відверто низьке значення ефективності спеціалісти надають добровільним формуванням цивільного захисту. Наголошено, що переважна більшість опитаних, на питання щодо ролі пожежної охорони у перспективі реорганізації цивільного захисту, надали відповідь, що національна пожежна охорона має бути самостійною структурою. Дещо меншою є частка тих, хто вважає, що національна пожежна охорона має виступати основою системи реагування цивільного захисту. Зазначено, що переважним напрямом державного регулювання цивільного захисту, спрямованим на удосконалення системи реагування, професіонали вважають підвищення оперативності дій сил цивільного захисту через: зменшення часу проходження сигналу про спрацювання систем виявлення небезпечних подій, прибуття підрозділів до місця небезпечних подій, надання екстреної медичної допомоги населенню, зосередження сил та засобів для ліквідації надзвичайних ситуацій. Встановлено за результатами соціологічного дослідження основні шляхи удосконалення діяльності сил цивільного захисту.

The article states that for the formation of directions of research of activity of civil defense forces with the purpose of their further improvement, it became necessary to determine the level of effectiveness of each component. It is for this purpose that the first questionnaire was conducted among civil protection professionals. According to the respondents, the most effective among the civil protection forces are fire and rescue units. Openly low value of efficiency specialists give voluntary formation of civil protection. It was emphasized that the overwhelming majority of respondents to the question about the role of fire protection in the prospect of civil protection reorganization responded that national fire protection should be an independent structure. The proportion of those who believe that national fire protection should form the basis of a civil protection response system is slightly smaller. It is noted that professionals consider the preferred direction of the state regulation of civil protection aimed at improving the response system by increasing the efficiency of actions of the civil defense forces by: reducing the time of signaling on triggering of the systems of detection of dangerous events, arrival of units to the scene of dangerous events, providing emergency medical assistance concentrating forces and resources in emergency response. According to the results of a sociological survey, the main ways of improving the activity of civil defense forces are: expanding the scope of involvement of Civil Service units of the State Emergency Situations to responding to dangerous events and emergencies of different levels with the obligation to legally regulate the professional status of heads of attested emergency officers to eliminate regional emergency situations; increasing the efficiency of actions of the civil defense forces by reducing the time of signaling on the operation of systems of detection of dangerous events, arrival of units to the scene of dangerous events, providing emergency medical assistance to the population, concentration of forces and means in the event of emergency situations; early formation of groups of civil protection forces, which in the present circumstances is associated with: the obligation to provide high-technogenic risk facilities to the emergency units and the creation of fire-fighting units in the united territorial communities;

improving the organization of activities and composition of civil protection forces in response to social and military emergencies; legal and regulatory support for the institutional framework for the development of voluntary and volunteer work in the field of civil protection.

Ключові слова: сфера цивільного захисту, сили цивільного захисту, надзвичайна ситуація, небезпечна подія, національна пожежна охорона.

Key words: civil protection, civil defense forces, emergency, dangerous event, national fire protection.

ВСТУП

Наукове товариство України вже тривалий час обговорює питання удосконалення державного управління у сфері цивільного захисту (далі — ЦЗ) через визначену науковим середовищем недосконалість механізму реалізації заходів ЦЗ, особливу роль в якому відіграє діяльність сил ЦЗ [1, 2].

Фактично "сили цивільного захисту" — узагальнююче поняття, яке має на увазі конгломерат спеціалізованих організаційно-штатних формувань, які діють на постійній основі з метою реагування на небезпечні події і надзвичайні ситуації, та добровільних організаційних утворень, які можуть бути сформовані з метою ліквідації надзвичайних ситуацій та/або їх наслідків. Сили ЦЗ, як правило, входять до складу територіальних або функціональних підсистем Єдиної державної системи цивільного захисту (далі — ЄДС ЦЗ), основним завданням яких є реагування на небезпечні події і надзвичайні ситуації та виконання інших невідкладних завдань [3]. Таким чином, діяльність сил ЦЗ має безпосередній вплив на оперативність і ефективність реагування ЦЗ, а її удосконалення слід розглядати як важливий інструмент державного регулювання у сфері ЦЗ.

З метою формування шляхів удосконалення діяльності сил ЦЗ автором статті ініційовано соціологічне опитування серед професіоналів сфери ЦЗ, які відповідно до посадових та функціональних обов'язків здійснюють реалізацію заходів ЦЗ, а саме представників: центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері ЦЗ, а саме Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі — ДСНС), об'єднаних територіальних громад, як органів місцевого самоврядування (далі — ОТГ) та обласних державних адміністрацій (далі — Державна адміністрація).

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Для формування напрямів досліджень діяльності сил ЦЗ з метою їх подальшого удосконалення виникла необхідність визначення рівня ефективності кожної складової. Саме з такою метою було сформоване пер-

ше питання проведеного анкетування серед спеціалістів у сфері ЦЗ, результати якого наведено в таблиці 1.

Найбільш ефективними серед сил ЦЗ, на думку респондентів, є пожежно-рятувальні підрозділи. Відверто низьке значення ефективності спеціалісти надають добровільним формуванням ЦЗ.

Слід звернути увагу на певну невідповідність у судженнях респондентів. Так, до складу оперативно-рятувальної служби входять пожежно-рятувальні підрозділи і аварійно-рятувальні служби центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту (далі — ЦОВВ) [3], які в дійсності складають значну частину сил ЦЗ України. Однак професіонали у сфері ЦЗ виокремлюють діяльність пожежно-рятувальних підрозділів і надають їй більшого значення ніж оперативно-рятувальній службі ЦЗ у цілому. Зазначену обставину можна пов'язати з неповним розумінням частиною опитаних терміну "Оперативно-рятувальна служба" або навпаки, чітким розумінням місця пожежно-рятувальних підрозділів у системі реагування на небезпечні події, які складають найбільшу частину (82%) серед 399 атестованих аварійно-рятувальних служб в Україні [4]. Така теза цілком може мати місце з огляду на бачення респондентами місця національної пожежної охорони в системі реформованого ЦЗ України (рис. 1).

Так, переважна більшість опитаних на питання щодо ролі пожежної охорони у перспективі реорганізації ЦЗ, надали відповідь, що національна пожежна охорона має бути самостійною структурою. Дещо меншою є частка тих, хто вважає, що національна пожежна охорона має виступати основою системи реагування ЦЗ. Таким чином, переважна більшість респондентів (89%) виділяють особливу роль пожежно-рятувальних підрозділів у системі реагування на НП і НС.

Цілком послідовним кроком, спрямованим на розуміння суджень професійного кола, було отримання такої інформації: за якими саме критеріями діяльності респонденти визначали рівень ефективності сил ЦЗ (табл. 2).

Загалом найбільш значним критерієм щодо оцінки ефективності сил ЦЗ спеціалісти вважають час ліквідації

Таблиця 1. Оцінка ефективності сил ЦЗ, %

Сили ЦЗ	Державна адміністрація	ДСНС	ОТГ	Всього
Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту	48	58	51	56
Пожежно-рятувальні підрозділи	63	86	62	80
Аварійно-рятувальні служби	63	37	63	43
Спеціалізовані служби ЦЗ	37	8	37	15
Формування ЦЗ	25	4	24	9
Добровільні формування	0	3	0	2

Примітки: * Загальна чисельність респондентів — 1076 осіб.

* Сума відсотків може бути більшою за 100, оскільки респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповіді.

НС. Водночас слід звернути увагу на те, що представники ДСНС мають дещо інший погляд, і більш вагомим показником визначають час прибуття до місця виникнення НП. Зазначене в повній мірі корелюється між собою і підкреслює залежність ефективності діяльності сил ЦЗ від оперативності їх дій за призначенням. Позицію представників кластеру ДСНС логічно пояснити функціональною спрямованістю професійної діяльності опитаних, що діють як підсистема реагування на надзвичайні ситуації, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт ЄДС ЦЗ [5]. Зазначене знайшло своє відображення при визначенні шляхів оптимізації діяльності сил ЦЗ (табл. 3).

Так, переважне значення фахівці у сфері ЦЗ надають оптимізації діяльності ЦЗ через широке залучення підрозділів реагування ДСНС і дещо нівелюють роль ЄДС ЦЗ у досягненні оптимального реагування на НП і НС.

Так само, як критерії оцінки ефективності сил ЦЗ, шляхи досягнення оптимального реагування на небезпечні події фактично корелюють з узагальненими відповідями респондентів щодо визначення способів удос-

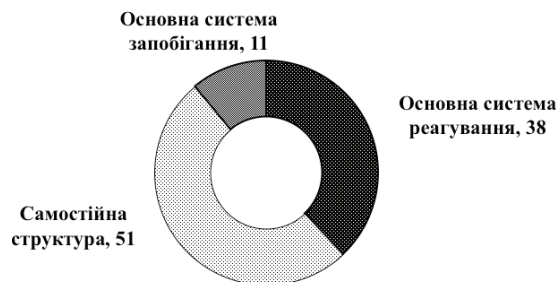

Рис. 1. Бачення респондентами місця національної пожежної охорони в системі ЦЗ, %

коналення системи реагування ЦЗ. Серед спеціалістів переважає думка стосовно необхідності підвищення оперативності реагування, що безпосередньо пов'язане із діяльністю сил ЦЗ (табл. 4).

Переважним напрямом державного регулювання ЦЗ, спрямованим на удосконалення системи реагування, професіонали вважають підвищення оперативності дій сил ЦЗ через: зменшення часу проходження сигналу про спрацювання систем виявлення НП, прибуття підрозділів

Таблиця 2. Критерії оцінки ефективності реагування на небезпечні події сил ЦЗ, %

Кластер респондентів	Критерії оцінки ефективності діяльності сил ЦЗ			
	Час прибуття	Загибель людей	Матеріальні збитки	Час ліквідації
Державна адміністрація	49	51	13	75
ДСНС	58	22	14	56
ОТГ	51	49	12	75
Всього	56	29	13	61

Примітки: * Загальна чисельність респондентів — 1076 осіб.

* Сума відсотків може бути більшою за 100, оскільки респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповіді.

Таблиця 3. Шляхи досягнення оптимального реагування на небезпечні події, %

Кластери	Створення підрозділів реагування громадами	Забезпечення об'єктів безпеки підрозділами реагування	Залучення підрозділів реагування ДСНС України	Функціонування ЄДС ЦЗ
Державна адміністрація	49	52	88	12
ДСНС	30	20	70	21
ОТГ	51	48	87	13
Всього	35	27	74	19

Примітки: * Загальна чисельність респондентів — 1075 осіб.

* Сума відсотків може бути більшою за 100, оскільки респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповіді.

Таблиця 4. Способи удосконалення системи реагування ЦЗ, %

Способи удосконалення	Державна адміністрація	ДСНС	ОТГ	Всього
Усунення дублювання функцій на рівні державних, місцевих органів влади	81	87	78	86
Проведення інституту професійних керівників робіт з ліквідації наслідків НС	81	85	71	84
Підвищення оперативності шляхом зменшення часу проходження сигналу про спрацювання систем виявлення НП, прибуття підрозділів до місця НП, надання екстреної медичної допомоги населенню, зосередження сил та засобів	92	96	80	95
Посилення ролі добровільної пожежної охорони	92	82	73	82
Обов'язковість забезпечення об'єктів високого рівня техногенного ризику об'єктовими аварійно-рятувальними підрозділами	86	83	82	83

Примітки: * Загальна чисельність респондентів — 1210 осіб.

* Сума відсотків може бути більшою за 100, оскільки респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповіді.

* Інші способи удосконалення, кількісна оцінка яких склала нижче 80%, в таблиці не наведено.

Таблиця 5. Заходи підвищення готовності сил ЦЗ до виконання завдань, %

Заходи	Державна адміністрація	ДСНС	ОТГ	Всього
Заздалегідь, у мирний час, створювати угруповання сил ЦЗ, здатних ефективно виконувати завдання в мирний і воєнний час	88	51	87	60
Розвивати сили і засоби авіаційного забезпечення екстреного реагування на НС, у тому числі в зонах військових конфліктів	25	15	25	17
Удосконалювати організацію та склад сил ЦЗ з урахуванням покладання на підрозділи вирішення завдань у сфері ЦЗ в мирний і воєнний час	27	44	24	39
Вдосконалювати систему підготовки сил ЦЗ	48	17	52	25

Примітки: * Загальна чисельність респондентів — 1070 осіб.

* Сума відсотків може бути більшою за 100, оскільки респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповіді.

до місця НП, надання екстреної медичної допомоги населенню, зосередження сил та засобів для ліквідації НС. Водночас, слід звернути увагу, що у порівнянні з даними анкетування щодо шляхів оптимізації реагування на НП, питання обов'язковості забезпечення об'єктів високого рівня техногенного ризику об'єктовими аварійно-рятувальними підрозділами знайшло значно більшу підтримку респондентів, — як спосіб удосконалення системи реагування ЦЗ, 27% і 83% відповідно (табл. 3, 4). Так само, значна різниця в оцінках респондентів стосується добровільницького руху в сфері ЦЗ та посилення ролі добровільної пожежної охорони (табл. 1, 4).

Останнім питанням анкетування стосовно удосконалення діяльності сил ЦЗ було визначення заходів, які сприятимуть підвищенню готовності до виконання завдань з реагування на НП і НС в сучасних умовах (табл. 5).

Найбільшої підтримки серед респондентів має захід щодо завчасного створення угруповань сил ЦЗ. Особливе значення (88%, 87%) такому рішенню надають спеціалісти кластерів Державна адміністрація та ОТГ. Водночас фахівці кластеру ДСНС звертають значну увагу на необхідність удосконалення організації та складу сил ЦЗ з урахуванням покладання на такі підрозділи вирішення завдань у сфері ЦЗ у мирний і воєнний час, що в повній мірі відповідає вимогам сьогодення — в умовах ведення "гібридної війни".

ВИСНОВКИ

На підставі професійної оцінки сил ЦЗ можна зробити такі висновки щодо формування шляхів удосконалення їх діяльності:

- розширення сфери залучення підрозділів ДСНС до реагування на НП і НС різних рівнів з обов'язковістю правового урегулювання професійного статусу керівників атестованих аварійно-рятувальних служб, як керівників з ліквідації НС регіонального рівня;

- підвищення оперативності дій сил ЦЗ шляхом зменшення часу проходження сигналу про спрацювання систем виявлення НП, прибуття підрозділів до місця НП, надання екстреної медичної допомоги населенню, зосередження сил та засобів для ліквідації НС;

- завчасне утворення угруповань сил ЦЗ, що в умовах сьогодення пов'язане з: обов'язковістю забезпечення об'єктів високого рівня техногенного ризику об'єктовими аварійно-рятувальними підрозділами та створенням пожежно-рятувальних підрозділів об'єднаними територіальними громадами;

- удосконалення організації діяльності та складу сил ЦЗ у рамках реагування на НС соціального та воєнного характеру;

- нормативно-правове забезпечення інституційних основ розвитку добровільницької та волонтерської справи у сфері ЦЗ.

Література:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 січня 2017 р. № 61-р "Про схвалення Стратегії реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій".

2. Аналітичний огляд стану техногенної та природної безпеки в Україні за 2018 рік. URL: <http://www.dsns.gov.ua>

3. Кодекс цивільного захисту. // База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>

4. Борис О.П. Державне регулювання норм дислокації пожежно-рятувальних підрозділів в Україні. Інвестиції: практика та досвід, № 5. 2019. С. 116—121.

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 09 січня 2014 р. № 11 "Про затвердження Положення про Єдину державну систему цивільного захисту". URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-п/amp](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-п/&)

References:

1. The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "On approval of the Strategy for reform of the Civil Service of Ukraine Emergency Management System", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-p> (Accessed 12 August 2019).

2. Analytical review of the state of man-made and natural safety in Ukraine for 2018, available at: <http://www.dsns.gov.ua/> (Accessed 12 August 2019).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), Code of Civil Protection, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (Accessed 12 August 2019).

4. Boris, O.P. (2019), "State regulation of standards for the deployment of fire and rescue units in Ukraine" [Investy`ciyi: prakty`ka ta dosvid], vol. 5, pp. 116—121, Kiev, Ukraine.

5. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "On approval of the Regulation on the Unified State Civil Protection System", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-п/amp> / (Accessed 12 August 2019).

Стаття надійшла до редакції 15.08.2019 р.

О. О. Усаченко,
к. держ. упр., докторант, Інститут законодавства Верховної Ради України
ORCID ID: 0000-0002-5458-8976

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.86

ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

O. Usachenko,
PhD in Public Administration,
Doctoral student of the Legislation Institute of The Verkhovna Rada of Ukraine

DEVELOPMENT INSTRUMENTS OF STATE REGULATION

Зазначено, що одноосібний виконавчий орган відкритого акціонерного товариства, включеної до переліку стратегічних акціонерних товариств, які не мають права здійснювати операції, пов'язані з відчуженням акцій, внесених відповідно до рішення Уряду України в статутний капітал товариства, а так само угоди, що тягнуть за собою можливість відчуження або передачі їх в довірче управління без згоди Уряду або відповідного держоргану. В акціонерних товариствах, за винятком тих, всі голосуючі акції яких перебувають у державній власності, внесення питань до порядку денного загальних зборів акціонерів, висування кандидатів для обрання до органів управління, ревізійну та лічильну комісії, призначення представника для голосування на загальних зборах акціонерів. В акціонерних товариствах, все голосуючі акції яких перебувають у державній власності, повноваження загальних зборів акціонерів здійснюються Фондом державного майна України.

Визначено, що організація оборони країни є одним з найважливіших напрямів діяльності держави, в рамках якого здійснюється державне регулювання розвитку оборонної промисловості. Водночас оборонну промисловість необхідно розглядати не тільки як інструмент реалізації оборонних функцій держави, а й як частину державної власності (державного майна), що використовується в публічних інтересах. Оскільки все майно оборонної промисловості закріплене за державними підприємствами на праві господарського відання або оперативного управління, знаходиться у державній власності, всі доходи від його використання надходять до державного бюджету. Необхідно відзначити, що в Україні оборонна промисловість виконує не тільки функції забезпечення держави озброєнням і військовою технікою, а й є найважливішою експортоорієнтованою галуззю. На світовому ринку озброєння України займає 9-е місце в списку найбільших експортерів зброї, після США, Англії і Франції та тощо. Можна говорити про те, що доходи від експорту озброєнь мають величезне значення для поповнення державного бюджету.

Обґрунтовано, що під час використання оборонної промисловості держава не тільки несе певні витрати, які спрямовуються на зміцнення (забезпечення) обороноздатності країни, але і отримує дохід від діяльності підприємств оборонної промисловості, що становлять частину державної власності. Іншими словами, в державному бюджеті України щорічно передбачаються кошти, які вкладаються в оборонну промисловість і є одним із напрямів державних витрат, а також вказується обсяг доходів від використання майна оборонної промисловості, які плануються в якості надходжень до бюджету.

It is stated that a sole executive body of an open joint-stock company, which is included in the list of strategic joint-stock companies, which are not allowed to carry out transactions related to the

alienation of shares, made in accordance with the decision of the Government of Ukraine, as well as agreements that draw on the ability to alienate or transfer them to a trust without the consent of the Government or the relevant government. In joint stock companies, with the exception of all voting shares of which are state-owned, entry of items on the agenda of the general meeting of shareholders, nomination of candidates for election to management bodies, audit and counting commissions, appointment of a representative for voting at the general meeting of shareholders. In joint stock companies, all voting shares of which are state-owned, the powers of the general meeting of shareholders are exercised by the State Property Fund of Ukraine.

It is determined that the country's defense organization is one of the most important activities of the state, within which state regulation of defense industry development is carried out. At the same time, the defense industry must be regarded not only as a tool for the implementation of the state's defense functions, but also as part of state property (state property) used in the public interest. As all property of the defense industry assigned to state-owned enterprises under the right of economic management or operational management is state-owned, all proceeds from its use go to the state budget. It should be noted that in Ukraine the defense industry not only performs the functions of providing the state with weapons and military equipment, but also represents the most important export-oriented industry. Ukraine is ranked 9th in the world arms market in the list of the largest arms exporters, after the USA, England and France, etc. It can be said that arms export revenues are of great importance for replenishing the state budget.

It is substantiated that, when using the defense industry, the state not only incurs certain expenses, which are aimed at strengthening (ensuring) the country's defense capability, but also receives income from the activities of the defense industry enterprises that make up part of the state property. In other words, the state budget of Ukraine annually provides funds that are invested in the defense industry and represent one of the directions of state expenditures, as well as indicates the amount of revenues from the use of property of the defense industry, which are planned as revenues to the budget.

Ключові слова: державне регулювання, оборонна промисловість, інструменти, органи виконавчої влади, оборонні функції держави, публічні інтереси, оперативне управління.

Key words: state regulation, defense industry, instruments, executive authorities, defense functions of the state, public interests, operational management.

ВСТУП

Уряд України, який прийняв рішення про використання права "золотої акції", призначає представника України в раду директорів і в ревізійну комісію товариства. Особливості управління акціонерним товариством з використанням права "золотої акції" полягає в тому, що представник України, призначений до ради директорів, бере участь у загальних зборах акціонерів з правом вето у разі прийняття суспільством рішень:

- про внесення змін і доповнень до статуту товариства або про затвердження статуту в новій редакції;
- про реорганізацію відкритого акціонерного товариства;
- про ліквідацію товариства, призначення ліквідаційної комісії та про затвердження проміжного та остаточного ліквідаційних балансів;
- про зміну статутного капіталу відкритого акціонерного товариства;
- про вчинення відкритим акціонерним товариством зазначених у Законі України "Про акціонерні товариства" великих угод та угод, у вчиненні яких є зацікавленість.

Занаявності у державній власності акцій більше 25 відсотків акцій відкритого акціонерного товариства, збільшення статутного капіталу вказаного товариства шляхом додаткового випуску акцій здійснюється зі збереження частки держави і забезпечується внесенням

до статутного капіталу цього товариства державного майна або коштів державного бюджету для оплати додатково випущених акцій.

Одноосібний виконавчий орган відкритого акціонерного товариства, включеної до переліку стратегічних акціонерних товариств, які не мають права здійснювати операції, пов'язані з відчуженням акцій, внесених відповідно до рішення Уряду України в статутний капітал товариства, а так само угоди, що тягнуть за собою можливість відчуження або передачі їх в довірче управління без згоди Уряду або відповідного держоргану.

В акціонерних товариствах, за винятком тих, всі голосуючі акції яких перебувають у державній власності, внесення питань до порядку денного загальних зборів акціонерів, висування кандидатів для обрання до органів управління, ревізійну та лічильну комісії, призначення представника для голосування на загальних зборах акціонерів.

В акціонерних товариствах, все голосуючі акції яких перебувають у державній власності, повноваження загальних зборів акціонерів здійснюються Фондом державного майна України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання державного управління оборонної промисловості для забезпечення спільних дій сил безпеки при

реагуванні на кризові ситуації у вітчизняній літературі поки ще не набуло великого поширення. Зустрічаються більше робіт, присвячених логістичному або матеріально-технічному забезпеченню збройних сил. Особливо це стосується робіт останніх років. Також зустрічаємо часткові згадки про логістичне забезпечення сил безпеки як загалом, так і окремих елементів. Серед дослідників цієї проблематики слід виділити таких: О.В. Альбоцій, В.В. Березуцький, М.І. Адаменко, О.Г. Бондаренко, В.П. Василенко, В.М. Герасименко, О.А. Нагорнічевський, І.Ф. Ролін, І.Є. Морозов, О.В. Минько, Л.Ф. Товма, Л.Ю. Гервазюк, О.А. Яценко. Однак, незважаючи на наявність наукових доробків, досі ще залишається відкритим саме питання визначення інструментів державного управління оборонною промисловістю.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті визначення особливостей, системних проблем та актуальних питань інструментів державного управління оборонною промисловістю.

РЕЗУЛЬТАТ

Організація оборони країни є одним з найважливіших напрямів діяльності держави, в рамках якого здійснюється державне регулювання розвитку оборонної промисловості. Водночас оборонна промисловість необхідно розглядати не тільки як інструмент реалізації оборонних функцій держави, а й як частина державної власності (державного майна), що використовується в публічних інтересах.

Оскільки все майно оборонної промисловості, закріплене за державними підприємствами на праві господарського відання або оперативного управління, знаходиться у державній власності, всі доходи від його використання надходять до державного бюджету [3, с. 179].

Необхідно відзначити, що в Україні оборонна промисловість виконує не тільки функції забезпечення держави озброєнням і військовою технікою, а є найважливішою експортоорієнтованою галуззю. На світовому ринку озброєння України займає 9-е місце в списку найбільших експортерів зброї, після США, Англії і Франції та тощо. Можна говорити про те, що доходи від експорту озброєнь мають величезне значення для поповнення державного бюджету [1, с. 4].

Таким чином, під час використання оборонної промисловості держава не тільки несе певні витрати, які спрямовуються на зміцнення (забезпечення) обороноздатності країни, але і отримує дохід від діяльності підприємств оборонної промисловості, що становлять частину державної власності. Іншими словами, в державному бюджеті України щорічно передбачаються кошти, які вкладаються в оборонну промисловість і є одним із напрямів державних витрат, а також вказується обсяг доходів від використання майна оборонної промисловості, які плануються в якості надходжень до бюджету.

Виникаючи при цьому відносини опосередковані централізованим грошовим фондом, що перебуває у власності держави, що і визначає їх правову природу. Суспільні відносини з приводу формування, розподілу

або використання централізованих та децентралізованих державних фондів грошових коштів є предметом регулювання фінансового права [4, с. 211]. Таким чином, правовідносини, що складаються між державою і підприємствами оборонної промисловості в процесі їх фінансування (тобто вкладення коштів в розвиток оборонної промисловості) і отримання доходу від їх діяльності, також становлять предмет фінансового права, і включаються в категорію фінансових правовідносин.

Як вже говорилося, оборонна промисловість є частиною державного сектора економіки України. Регулювання ж державного господарювання традиційно відносилось до української юридичної науки до сфери регулювання фінансового права. Так, наприклад, В.В. Березуцький вважав, що "головне місце в науках адміністративних відводиться наук господарським, серед яких і наука державного господарства, або за усталеною термінологією, наука фінансах, або фінансове право" [2, с. 89]. Найвідоміший український дослідник В.М. Герасименко писав: "Господарська діяльність держави, спрямована на придбання матеріальних засобів, становить фінансове господарство [5, с. 9]. Правила фінансового господарства, зодягнені в відомі законодавчі норми, будуть фінансовим законодавством, або фінансовим правом".

Оскільки сфера виникнення всіх фінансових відносин (у тому числі і в оборонній промисловості) — це фінансова діяльність держави, то специфіка цієї сфери суспільного життя обумовлює такі характерні риси фінансових правовідносин:

1. Вони виникають і функціонують у процесі планового акумулювання, розподілу і використання державних грошових фондів.

2. Чи є різновидом відносин, які мають публічний характер.

3. Вимагають обов'язкової участі держави в особі компетентних органів або посадових осіб.

4. Більшість фінансових правовідносин мають субординаційний характер і побудовані за схемою "влада — підпорядкування".

5. Юридична відповідальність несумлінного учасника фінансових правовідносин настає не перед другою стороною, як у більшості інших галузей права, а безпосередньо перед державою.

Крім того, в числі особливостей фінансових правовідносин можна назвати їх економічну природу, на яку звертав увагу О.А. Нагорнічевський. Він зазначав, що "найважливіша особливість фінансових правовідносин полягає в тому, що вони є юридичною формою вираження і закріплення фінансових відносин, які самі, в свою чергу, є формою певних економічних відносин" [6, с. 224].

Економічна природа фінансових правовідносин обумовлює їх майновий характер. Як майнових благ у фінансових правовідносинах виступають грошові кошти (фінансові ресурси), які можуть переходити від різних суб'єктів до держави (наприклад, кошти, що сплачує підприємствами оборонної промисловості до бюджету як податки), а також від держави до різних суб'єктів (зокрема під час оплати державою продукції, отриманої від підприємств оборонної промисловості в рамках оборонних замовлень).

Водночас необхідно зазначити, що фінансові правовідносини неоднорідні. Серед них виділяють організаційні (процедурні) і матеріальні правовідносини. До матеріальних належать ті відносини, в рамках яких відбувається безпосередня передача грошових коштів від одних суб'єктів у розпорядження інших. Організаційними або процедурними відносин є такі правовідносини, які спрямовані на організацію, планування руху грошових коштів, а також ті, які виникають у процесі встановлення порядку розподілу фінансових ресурсів держави та контролю за їх використанням.

Але в обох випадках можна говорити про те, що фінансові правовідносини завжди виникають з приводу грошових коштів.

Попри те, що в юридичній літературі є певні розбіжності, що стосуються окремих особливостей фінансових відносин, визначення поняття фінансових правовідносин в більшості робіт, присвячених фінансовому праву, практично збігається.

Фінансові правовідносини — це є по суті економіко-правовими суспільні відносини, врегульовані нормами фінансового права, що мають владно-майновий характер і виражають інтереси суспільства. Це визначення є досить повним і враховує всі основні ознаки фінансових правовідносин.

Розглянуті вище особливості фінансово-правових відносин дозволяють говорити про їх певній схожості з адміністративними правовідносинами, що вимагає виділення чітких критеріїв, що дозволяють відмежувати їх один від одного.

Інші вчені вважають, що визначальною ознакою у відмежуванні фінансових правовідносин від адміністративних, є їх виникнення в сфері фінансової діяльності держави та врегулювання нормами фінансового права. У сферу фінансово-правового регулювання включаються тільки ті відносини за участю органів виконавчої влади, через які безпосередньо реалізується функція фінансового забезпечення держави. Іншими словами, фінансовими є ті правовідносини, які безпосередньо забезпечують освіту, розподіл і використання державних грошових фондів [7].

У багатьох зарубіжних країнах (у тому числі, в Великобританії, Франції, Німеччині, США) державні підприємства, в тому числі в оборонній промисловості, створюються у формі корпорацій.

Ця організаційно-правова форма державного підприємства отримала в Англії назву публічної корпорації (public corporation), у Німеччині — публічні установи (öffentliche Anstalt). У Франції підприємства, що володіють основними ознаками, властивими англійській публічній корпорації, визначаються як публічне установа (établissement public) або як публічне підприємство (entreprise publique).

В англійській правовій науці було вироблено загальне поняття публічної корпорації, яке зводиться до наступного: "Публічна корпорація — це правовий інститут, що виконує функції економічного і соціального характеру від імені держави, але в якості незалежного суб'єкта права. Публічна корпорація відповідальна за свою діяльність перед державою в особі уряду, але в той же час вона наділена своїм власним майном і має правовими ознаками комерційного підприємства".

Корпорація є юридичною особою і має відокремлене майно. Публічні корпорації не тільки займаються господарською, виробничою, дослідницькою або торговельною діяльністю, але наділяються і певними регулюючими і управлінськими функціями. Вони одночасно є не тільки господарськими підприємствами, а й державними органами. У різних публічних корпораціях основними можуть бути або господарські завдання, які управлінські.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна говорити про те, що спільними рисами для фінансових і адміністративних правовідносин є такі:

1. Вони характеризуються відносинами влади-підпорядкування і юридичною нерівністю сторін.
2. Одним із суб'єктів правовідносин є держава, в особі органу державного управління (або органу виконавчої влади).
3. Виникають з метою задоволення суспільних інтересів.

На нашу думку, можна виділити три критерії для відмежування фінансових правовідносин від адміністративних, а саме:

- вид державної діяльності, в процесі якого виникають ті чи інші правовідносини;
- галузева приналежність норм права, за допомогою яких здійснює державне регулювання цих правовідносин;
- характер правовідносин.

Таким чином, відмінність фінансових правовідносин від адміністративних полягає в тому, що:

1. Фінансові відносини виникають у процесі фінансової діяльності держави, а адміністративні складаються в процесі державного управління.
2. Правовідносини регулюються різними правовими нормами, відповідно — нормами фінансового або адміністративного права.
3. Фінансові правовідносини мають яскраво виражений майновий характер.

Проте зазначені відмінності необхідно розглядати тільки в їх сукупності, оскільки деякі адміністративно-господарські відносини, як і фінансові, також виникають з приводу певного майна.

Так, наприклад, правовідносини, що складаються між державою і підприємствами оборонної промисловості з приводу перерахування певної частини прибутку до державного бюджету, є фінансовими. Предметом цих правовідносин є грошові кошти, сплачені до державного бюджету.

Правовідносини між уповноваженим державним органом, що здійснює повноваження власника від імені держави, і підприємством оборонної промисловості, що виникають з приводу управління господарською діяльністю останнього, також можуть мати майновий характер, але це не змінює їх адміністративно-правової приналежності. Наприклад, правовідносини у разі створення підприємства оборонної промисловості і наділення його певним майном відносяться до сфери адміністративного управління, попри те, що їх предметом є також майно. Визначальною ознакою в такому випадку буде те, що ця діяльність здійснюється в рамках державного управління, а не її майновий характер.

Література:

1. Альбошій О.В. Управління ризиками логістичного забезпечення / О.В. Альбошій // Перспективні напрямки наукових досліджень щодо технічного та тилового забезпечення Національної гвардії України: Збірник тез доповідей науково-практичної конференції (Україна, м. Харків, 28 березня 2019 року). — Х.: 2019. — С. 4—5.

2. Березуцький В.В. Небезпечні виробничі ризики та надійність: навч. посібник / В.В. Березуцький, М.І. Адаменко; Харківський політехнічний ін-т, нац. техн. ун-т. — Харків: ФОП Панов А.М., 2016. — 385 с.

3. Даций Н.В. Інвестиційна безпека інноваційного розвитку економіки // Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем: монографія / За наук. ред. М.А. Хвесика. — Київ: Наукова думка, 2013. — С. 177—236.

4. Бондаренко О.Г. Сутність управління логістичним забезпеченням спільних дій формувань сектора безпеки й оборони під час кризових ситуацій, що загрожують державній безпеці України / О.Г. Бондаренко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. — 2018. — Т. 29 (68), № 1. — С. 210—217.

5. Герасименко В.М. Контролінг в управлінні логістичною діяльністю НГУ / В.М. Герасименко // Перспективні напрямки наукових досліджень щодо технічного та тилового забезпечення Національної гвардії України: Збірник тез доповідей науково-практичної конференції (Україна, м. Харків, 28 березня 2019 року). — Х.: 2019. — С. 9—10.

6. Нагорнічевський О.А. Концептуальні засади державного управління у сфері матеріальнотехнічного забезпечення збройних сил України в контексті національної безпеки / О.А. Нагорнічевський // Ефективність державного управління. — 2015. — Вип. 42. — С. 223—229.

7. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту. Постанова Кабінету Міністрів України № 11 від 9 січня 2014 р. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-p>

References:

1. Al'boschij, O.V. (2019), "Logistics Risk Management", Perspektivni napriamky naukovykh doslidzhen' schodo tekhnichnoho ta tylovoho zabezpechennia Natsional'noi hvardii Ukrainy [Perspective directions of scientific research concerning technical and logistic support of the National Guard of Ukraine], Kharkiv, Ukraine, pp. 4—5.

2. Berezuts'kyj, V.V. (2016), Nebezpechni vyrobnychi ryzyky ta nadijnist': navch. posibnyk. [Dangerous production risks and reliability: training. manual], Kharkivs'kyj politekhnichnyj in-t, nats. tekhn. un-t, Kharkiv, Ukraine.

3. Datsii, N.V. (2013), "Investment security of innovative development of economy", Innovatsijno-investytsijna i tekhnolohichna bezpeka transformatsii rehional'nykh ekonomichnykh system Investment security of innovative economic development, Innovative-investment and technological security of transformation

of regional economic systems], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

4. Bondarenko, O. H. (2018), "The essence of the logistics management of joint actions of the security and defense sectors in times of crisis that threaten the security of Ukraine", Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnia, vol. 29 (68), no. 1, pp. 210—217.

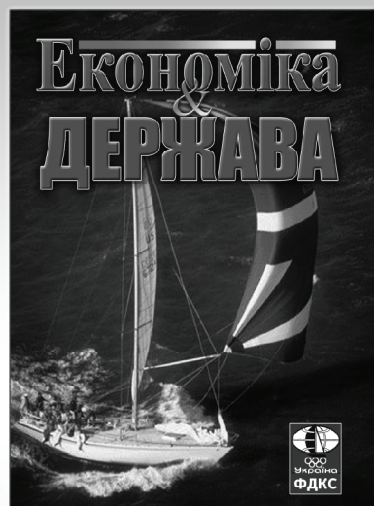
5. Herasymenko, V.M. (2019), "Controlling in the management of logistics activities of NMU", Perspektivni napriamky naukovykh doslidzhen' schodo tekhnichnoho ta tylovoho zabezpechennia Natsional'noi hvardii Ukrainy. [Perspective directions of scientific research concerning technical and logistic support of the National Guard of Ukraine], Kharkiv, Ukraine, pp. 9—10.

6. Nahornichevs'kyj, O. A. (2015), "Conceptual Principles of Public Administration in the Field of Logistic Support of the Armed Forces of Ukraine in the Context of National Security", Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia. Vol. 42, pp. 223—229.

7. Cabinet of Ministers of Ukraine, (2014), "On Approval of the Regulation on a Unified State Civil Protection System", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-p> (Accessed 22 Aug 2019).

Стаття надійшла до редакції 28.08.2019 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

А. А. Шиян,
к. ф.-м. н., доцент, професор кафедри менеджменту та безпеки інформаційних систем
факультету менеджменту та інформаційної безпеки, Вінницький національний технічний
університет

ORCID ID: 0000-0002-5418-1498

О. М. Хошаба,
к. техн. н., доцент, старший науковий співробітник, Інститут проблем математичних
машин та систем Національної академії наук України

ORCID ID: 0000-0001-5375-62809

Л. О. Нікіфорова,
к. е. н., доцент, вчений секретар факультету менеджменту та інформаційної безпеки,
Вінницький національний технічний університет

ORCID ID: 0000-0002-7034-607X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.91

МОДЕЛЬ РОЗРАХУНКУ ЯКОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ПІДРОЗДІЛУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ

A. Shiyani,
PhD (Ph.-Math.), Associated professor, professor of Department of management and information systems security,
Vinnytsia national technical university

O. Khoshaba,
PhD (Tech.), Associated professor, Senior researcher of the Institute of problems of mathematical machines
and systems of the Ukraine National academy of sciences

L. Nikiforova,
PhD in Economics, Associated professor, Associated professor of Department of enterprise economics
and production management, Vinnytsia national technical university

MODEL FOR CALCULATING OF MANAGEMENT QUALITY FOR HEAD OF SUBDIVISIONS OF STATE AUTHORITIES AND MANAGEMENT

Електронне урядування вимагає від керівника підрозділу органів державної влади та управління швидкого реагування як на запити громадськості та окремих громадян, так і на внутрішні та зовнішні фактори. Метою статті є розробка моделі для оцінювання якості управлінської діяльності керівника щодо опрацювання тих запитів, які виникають внаслідок випадкових причин. Для цього побудовано модель відповідної діяльності керівника на основі методів системи масового обслуговування. Запропоновано кількісний показник для характеристик якості управління керівника. Описано методи розрахунку такого показника для реальних ситуацій. Розглянуто можливі напрями оптимізації роботи керівника у випадку, коли значення показника якості не є задовільним. Наведено приклад способу покращення роботи аналітичної групи, яка допомагає керівнику опрацювати запити (на прикладі звернень громадян).

A necessary factor for the successful of development of a society or region is the presence of inclusive political and economic institutions. Inclusive institutions involve the broadest possible population in decision-making. E-democracy is a powerful tool for the effective functioning of such institutions. E-government requires from the head of the department of state authorities and department the rapid response both to the requests of the public and individual citizens, as well as to internal and external factors. As a result, the problem of optimizing communication between the community and the authorities at different levels in the context of e-democracy and e-government is

a pressing scientific problem and an important task in practice. And the problem of modeling and calculating the quality of activity of heads of subdivisions of state authorities and management in the conditions of e-government is an urgent scientific problem and an important applied problem, the importance of which in the conditions of present-day Ukraine is difficult to overestimate. The purpose of the article is to develop a model for evaluating the quality of managerial activity to handle those queries that arise due to random reasons. The model of activity of the head on the basis of the theory of queuing systems is constructed in the article. The daily activities of the head of the department of state or regional government and administration are considered as a channel for responding to citizens' requests. A quantitative indicator is proposed to characterize the quality of managerial management. The method of calculating such an indicator for real situations is described. It takes into account queries originating from either external (non-predictable) or stochastic due to random factors in the organization's activities (which cannot be predicted). Possible directions of optimization of work of the head in the case when the value of the quality indicator is not satisfactory are considered. The first direction is to focus on optimizing the organization of work of the manager himself. The second direction is the optimization of the information support infrastructure of the manager. That is, all the staff who receives the primary information structures it and presents it in the form that is most appropriate for the manager. An example of how to improve the work of an analytical team that helps the manager to process requests (for example, citizen appeals).

Ключові слова: орган державної влади та управління, керівник підрозділу, якість управління, модель, розрахунок, метод оптимізації.

Key words: state authority and management, head of subdivision, quality of management, model, calculation, method of optimization.

ВСТУП

У [1; 2] показано, що необхідним фактором для успішності розвитку суспільства чи регіону є наявність інклюзивних (включаючих) політичних та економічних інститутів.

Інклюзивні інститути [2] залучають якомога ширший загал населення до участі у прийнятті рішень. Електронна демократія (е-демократія) якраз і є потужним інструментом для ефективного функціонування таких інститутів.

У Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні [3] електронна демократія (е-демократія) визначається як "форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій".

У [4—6] підкреслюється, що е-демократія у широкому розумінні передбачає залучення громади до вирішення різноманітних суспільно-політичних завдань за допомогою сучасних інформаційних технологій.

Електронне урядування вимагає від керівника підрозділу органів державної влади та управління швидкого реагування як на запити громадськості та окремих громадян, так і на внутрішні та зовнішні фактори [7]. Ці реагування повинні бути адекватними, що вимагає наявності часу на усвідомлення ситуації, вироблення відповідної реакції та вибору каналу для донесення реакції до громади та суспільства [8-9]. Відсутність, або навіть утруднення чи затримки в каналах передавання інформації від громадськості до інститутів управління та реакції на неї обов'язково призводить до негативних наслідків [10].

Сьогодні в Інтернеті присутня велика кількість документів, які керівникові не тільки можна, але й потрібно використовувати при аналізуванні інформації та обґрунтуванні відповідного рішення [5—6]. Часто для цього використовують спеціальні інформаційні технології, зокрема електронні технології підтримки прийняття рішень. Однак ці технології повинні спеціально налаштовуватися на конкретного керівника, враховуючи специфіку його робочого місця та питань, які він повинен вирішувати [8]. Більш того, ці електронні технології підтримки прийняття рішень повинні наповнюватися іншими людьми, які поставляють до них необхідні для керівника файли та документи.

До аналогічних задач призводять також технології електронної демократії та електронного урядування [4—6]. Наприклад, необхідність зворотного зв'язку від громади чи суспільства до органів державної та регіональної влади та управління найбільш ефективно здійснюється за допомогою електронних повідомлень. Цей зв'язок може здійснюватися при посередництві заповнення громадянами спеціальних електронних форм (наприклад, які відповідають опитуванням чи вимагають заповнення на сайті відповідного органа влади чи управління).

Такий зв'язок також може здійснюватися за допомогою електронної пошти [5]. І якраз тут має місце досить значна небезпека, яка полягає в тому, що це канал зв'язку із громадськістю може бути заблоковано внаслідок великої кількості звернень від громадян.

Наприклад, саме так сталося, наприклад, у період серпня — вересня 2019 року із електронною поштою Адміністрації Президента України. Внаслідок великої кількості звернень до Президента, у відповідь відпові-

ний електронний бот надсилав електронний лист із таким текстом:

"postmaster@apu.gov.ua

Delivery has failed to these recipients or groups:
requests@apu.gov.ua

The recipient's mailbox is full and can't accept messages now. Please try resending this message later, or contact the recipient directly.

The following organization rejected your message: SEX1.int.apu."

До новообраного Президента України у виборців була велика довіра та велика надія. Однак неможливість зв'язатися із ним частиною громадян України буде, безумовно, оцінюватися вкрай негативно. А це може призвести до того, що пропрезидентська партія втратить значну кількість голосів на майбутніх виборах до органів регіональної влади та управління.

Таким чином, проблема оптимізації комунікації громади та суспільства із владою на різних рівнях в умовах електронної демократії є актуальною науковою проблемою та важливою у практичному використанні задачею. А задача про моделювання та розрахунок якості діяльності керівників підрозділів органів державної влади та управління в умовах електронного урядування є актуальною науковою проблемою та важливою прикладною задачею, важливість яких в умовах сьогоденної України важко переоцінити.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка моделі для оцінювання якості управлінської діяльності керівника щодо опрацювання ним тих запитів, які виникають внаслідок переважно випадкових причин, з використанням теорії масового обслуговування, що дозволило отримати формули для кількісних характеристик якості управління, а також розробити методи для оптимізації діяльності керівника.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Модель діяльності керівника підрозділу органів державної та регіональної влади та управління.

Для моделювання діяльності керівника підрозділу органів державної чи регіональної влади та управління (а також для каналу реагування на звернення громадян для задач електронної демократії та електронного урядування) використаємо методи систем масового обслуговування [11].

Опишемо типову щоденну діяльність керівника відділу органів державної чи регіональної влади та управління як каналу реагування на запити громадян. В подальшому будемо використовувати термін "керівник".

Керівник отримує протягом дня певну кількість запитів на прийняття рішень (у подальшому — "запитів"). Ці запити поступають до нього випадковим чином, тобто через нерівні проміжки часу.

Зауваження 1. Час, який необхідний керівнику для здійснення його обов'язкової щоденної роботи (наприклад, аналізування певних аналітичних чи інформаційних матеріалів) можна урахувати шляхом відповідного зменшення часу, який відводиться на реагування на запити. Підкреслимо, що основна робота керівника якраз і полягає у тому, щоб реагувати саме на не прогнозовані зміни.

Керівник опрацьовує запит протягом певного часу. Цей час теж є випадковим, тому що на тривалість опрацювання запиту (прийняття рішення керівником) впливає велика кількість факторів, частина із яких має стохастичну та не прогнозовану природу.

Потім керівник переходить до наступного запиту, і все повторюється знову.

Математично наведену вище процедуру можна описати, використовуючи такі показники теорії систем масового обслуговування.

Запити до керівника складають випадковий процес, який є пуасонівським та характеризується середнім часом між окремими запитами $t_1 = 1/\lambda$. Тут λ є інтенсивністю запитів (тобто кількість запитів за одиницю часу, — наприклад, кількість запитів за 1 годину).

Опрацювання запиту є випадковий процес, який також є пуасонівським та характеризується середньою тривалістю опрацювання запитів керівником $t_2 = 1/\mu$.

Для того, щоб керівник був здатний опрацювати всі запити, які дійшли до нього, повинна виконуватися така

$$\frac{t_2}{t_1} = \frac{\lambda}{\mu} = \rho < 1 \quad (1).$$

Нерівність (1) визначає, що, в середньому, запит оброблюється керівником швидше, ніж поступає новий запит. У цьому випадку завжди існує стаціонарне значення.

Кількість запитів покладається безкінечною. Насправді це просто означає, що керівник встигає опрацювати всі запити, які необхідні для виконання його роботи.

Слідуючи [11], робота керівника буде характеризуватися такими кількісними величинами.

Середня кількість запитів, яка знаходиться на опрацюванні керівника (тобто які чекають своєї черги та які знаходяться "в роботі"), може бути знайдена за такою формулою:

$$L_s = \frac{\rho}{1 - \rho} = \frac{t_2}{t_1 - t_2} \quad (2).$$

Середня кількість запитів, які чекають черги на опрацювання керівником, знаходиться так.

$$L_q = \frac{\rho^2}{1 - \rho} = \frac{t_2^2}{t_1^2 - t_1 \cdot t_2} \quad (3).$$

Середня тривалість перебування запиту у керівника (тобто середня тривалість часу на прийняття рішення керівником по конкретному питанню) знаходиться за такою формулою.

$$T_s = \frac{1}{\mu(1 - \rho)} = \frac{1}{\mu - \lambda} = \frac{t_1 \cdot t_2}{t_1 - t_2} \quad (4).$$

Середня тривалість перебування запиту у черзі (за цей час можна відкоригувати запит за потреби) розраховується так.

$$T_q = \frac{\rho}{\mu(1 - \rho)} = \frac{t_2^2}{t_1 - t_2} \quad (5).$$

Середній відсоток часу, протягом якого керівник зайнятий опрацюванням запитів, дорівнює ρ .

Метод розрахунку якості діяльності керівника підрозділу органів державної влади та управління в умовах електронного урядування.

Для того, щоб скористатися описаною моделлю, потрібно знайти відповідні значення середнього часу між поступленнями запитів та середнього часу опрацювання одного запиту керівником. Для цього здійснюється відповідний хронометраж.

Звертаємо увагу, що тривалість вимірювань повинна достатньо великий час. Наприклад, у діяльності керівника можна помітити тижневі, місячні, квартальні (сезонні) та річні зміни. Вони проявляються як у змінах характерного (середнього в цьому випадку) часу між поступленнями запитів до керівника, так і в змінах характерного (середнього) часу, який керівник витрачає на опрацювання запиту та прийняття рішення.

Зауваження 2. Отримані формули являються для реального керівника швидше оціночними характеристиками, бо вони отримані для випадку пуасонівського розподілу як часу між поступленнями запитів, так і часу, який необхідно керівнику для його опрацювання.

Загальний метод розрахунку якості діяльності керівника може бути представлений такою послідовністю етапів.

Етап 1. Розподіляються всі запити на опрацювання та прийняття рішення керівником на дві групи.

До першої будуть віднесено "обов'язкові" чи "щоденні" запити, тобто такі, які з'являються щоденно і які керівник повинен обов'язково опрацювати протягом дня. Ці запити також можна назвати "детермінованими", бо вони, як правило, не мають статистичну природу. Враховується як кількість таких запитів, так і час, який необхідний керівнику для їх опрацювання.

До другої групи віднесено запити, поява яких є джевелом або зовнішніх факторів (які неможливо передбачити), або ж які виникають стохастично внаслідок випадкових факторів у діяльності організації (і які неможливо передбачити). Враховується як кількість таких запитів, так і час, який необхідний керівнику для їх опрацювання.

Етап 2. Визначається сумарний час T_p , який керівник щоденно повинен витрачати на обов'язкові запити, які відносяться до першої групи.

Етап 3. Визначається середній час t_1 між окремими запитами, які відносяться до другої групи. Визначається середній час t_2 , який керівник витрачає на опрацювання одного запиту, який відноситься до другої групи.

Етап 4. Розраховується час T_2 , який керівник може витрачати на запити, які відносяться до другої групи. Він знаходиться як різниця між робочим часом керівника та сумарним часом, який керівник витрачає на опрацювання запитів, які відносяться до першої групи.

Зауваження 3. На цьому етапі може вивити, що кількість часу, який керівник може виділити на запити, які відносяться до другої групи, може залежати як від дня тижня, так і від числа місяця тощо.

Етап 5. За формулами (1)–(5) розраховуються показники, які кількісно характеризують опрацювання керівником запитів, які відносяться до другої групи.

Відповідно до отриманих результатів можуть бути різні ситуації

Ситуація 1.

Нехай кількість запитів L_{tot} , що відносяться до другої групи та які максимально здатний опрацювати керівник, є більшою за сумарну щоденну кількість запитів, які відносяться до другої групи L_2 .

$$L_{tot} > L_2 \quad (6).$$

У цьому випадку керівник здатний опрацювати усі запити, і успішно здійснювати керівництво.

Ситуація 2.

Розглянемо протилежний випадок, коли виконується така нерівність.

$$L_{tot} < L_2 \quad (7).$$

У цьому випадку керівник буде нездатний встигнути опрацювати всі запити, які відносяться до другої групи. В результаті вони будуть накопичуватися, що призведе до погіршення якості управління. Тут може допомогти застосування інформаційних технологій, які зможуть допомогти керівникові швидше опрацьовувати запити. Також може бути корисним підвищення ефективності тих управлінців, які здійснюють попереднє опрацювання запитів та готують обґрунтування для керівника.

Таким чином, можна ввести показник якості управління керівником, використовуючи результати порівняння показників L_{tot} та L_2 . Наприклад, це може бути такий показник:

$$Q = \frac{L_{tot} - L_2}{L_{tot}} = 1 - \frac{L_2}{L_{tot}} \quad (8).$$

Цей показник змінюється в такому діапазоні:

$$0 \leq Q < 1 \quad (9).$$

По суті, він описує долю часу, яка у керівника залишається вільною від опрацювання запитів, які відносяться до другої групи. Від'ємні значення показника Q є недопустимими (бо у цьому випадку черга неопрацьованих запитів буде тільки збільшуватися).

Обговорення результатів.

Отримані вище результати дозволяють оцінити якість виконання роботи керівників органів державної влади та управління. Виконання керівником обов'язкової поточної роботи оцінюється достатньо легко за результатами їх звітів. Розроблена модель із застосуванням теорії систем масового обслуговування дозволила розробити також і метод оцінювання тих запитів, які нерівномірно (стохастично, випадковим чином) виникають перед керівником внаслідок наявності турбулентного оточення.

У випадку, коли значення показника Q є незадовільними, діяльність керівника повинна бути оптимізована. Напрями оптимізації можуть бути такими.

По-перше, зосередитися на оптимізації організації роботи керівника.

Наприклад, провести його навчання новими методами опрацювання запитів, підвищити його кваліфікацію із застосування сучасних аналітичних методів, організувати автоматизоване робоче місце керівника із застосуванням новітніх методів підтримки прийняття рішень тощо.

Також перспективним напрямком є створення спеціалізованої інформаційно-технологічної онтології [12; 13], яка може слугувати ключовим елементом як аналі-

тичних технологій, так і технологій підтримки прийняття рішень.

По-друге, важливим напрямком є оптимізація інфраструктури інформаційної підтримки керівника. Тобто всього того персоналу, який отримує первинну інформацію, структурує її та представляє у вигляді, який є найбільш прийнятним для керівника.

Наприклад, у [14; 15] наведено технології для визначення класу опрацювання інформації та прийняття рішень для керівника, який задає особливі потреби керівника у способі представлення аналітичного та довідкового матеріалу, специфічному способі сприйняття інформації та прийняття рішення керівником. Також належність керівника до певного класу діяльності задає сукупність цілей, які він ставить перед собою та перед своїм апаратом, а також задає рамки, в яких керівник оцінює досягнуті результати. Нарешті, належність керівника до певного класу діяльності визначає і притаманні йому обмеження, які задають "слабкі" напрямки керівника у сприйнятті та обробці нової інформації, а також у прийнятті ним рішень. Внаслідок цього допоміжному персоналу необхідно пройти спеціальні тренінги, в результаті яких підготовлені ними для керівника матеріали будуть більш корисними.

У ряді випадків виникає потреба у значному збільшенні кількості спеціалістів, які будуть аналізувати інформацію, що поступає, консолідувати її та готувати матеріали для керівника.

Це можна здійснити багатьма способами, особливо зважаючи на завжди обмежений бюджет органів державної та регіональної влади та управління. Розглянемо, для прикладу, описану вище ситуацію, коли електронна пошта Президента України виявилася недоступною для громадян України. Для розв'язання цієї проблеми можна запропонувати такий спосіб.

1. Кожен електронний лист поступає відразу в комп'ютерну програму, яка автоматично генерує відповідь, наприклад, такого змісту:

"АП України отримала Вашого листа, якому присвоєно номер №*****. На сьогодні спеціалісти АП України опрацьовують лист №*****. Орієнтовний час опрацювання Вашого листа складає *** робочі дні. Ми будемо інформувати Вас про подальшу долю Вашого звернення."

2. Через 7 днів абоненту направляється лист такого змісту:

"Ваш лист №***** продовжує знаходитися в черзі. Сьогодні опрацьовується лист №*****, №*****. Орієнтовний час опрацювання Вашого листа складає *** робочі дні. Ми будемо інформувати Вас про подальшу долю Вашого звернення."

3. І так повторюється кожні 7 днів до того часу, доки лист не буде опрацьований. Внаслідок такої комунікації із Апаратом Президента України громадянин буде впевнений, що його звернення є важливим та обов'язково буде враховано. Тому час очікування не буде для нього обтяжливим. З політичної точки зору громадяни України будуть бачити, що в країні існує реальна електронна демократія.

4. Інформація про початок опрацювання листа надається, наприклад, у такий формі:

"Ваш лист №***** почав опрацьовуватися. Просимо почекати ** робочі дні, по закінченні яких Вам буде надано відповідь."

5. Опрацювання листа полягає в тому, що аналітик, до якого він потрапив, відносить конкретну проблему, описану в листі, до певного класу подібних їй проблем. Фактично, для цього потрібно розробити класифікацію можливих в Україні проблем. Реально це робиться окремою групою з невеликої кількості спеціалістів-аналітиків високого класу. Для цього можна використовувати методи побудови інформаційно-технологічних онтологій [12,13].

6. Результат опрацювання листа повідомляється громадянину, наприклад, так:

"Ваш лист №***** опрацьовано. За результатами опрацювання описана в листі ситуація віднесена до такого класу: "***** (назва класу)". До такого ж класу віднесено вже **** (вказати кількість) листів. Для розв'язання цієї проблеми матеріали передані до **** (вказати назву) відділу Адміністрації Президента України. Ми будемо інформувати Вас про реакцію Президента."

7. Реакція Президента України може проявлятися у різних формах. Наприклад, у поданні Проекту Закону України до Верховної Ради. Тому приклад останнього листа до громадянина може бути таким:

"За розглядом Вашого звернення №***** до Президента України, яке було віднесено до класу "***** (назва класу)", Президентом підготовлено Проект Закону України, який направлено ним _____. 20 _____ року до Верховної Ради за №***. Статті ***, *** та *** стосуються Вашого звернення. Дякуємо за співпрацю."

Для реалізації наведеного способу необхідна наявність досить великої кількості аналітиків, які здатні опрацьовувати звернення громадян за описаним вище методом. В умовах сьогоденної України це можуть зробити волонтери.

Дійсно, вибори як Президентські, так і до Верховної Ради продемонстрували високий рівень підтримки Президента та його команди громадянами. До того ж, існує цілий пласт суспільства, який із радістю візьметься за таку роботу: це студенти старших курсів спеціальностей менеджменту, державного управління, публічного управління та адміністрування, аспіранти, молоді науковці тощо.

Для волонтерів аналітична робота із зверненнями громадян може бути досить перспективним шляхом до отримання посад в органах державної та регіональної влади та управління. Для України, де сьогодні є значний дефіцит спеціалістів із публічного управління та адміністрування, такі люди є вкрай потрібними.

Здійснювати аналіз роботи волонтерів, відбирати перспективних кадрів для органів державної та регіональної влади та управління — для цього потрібне дуже незначна кількість людей. Передусім це можуть бути працівники Адміністрації Президента України.

ВИСНОВКИ

Електронне урядування вимагає від керівника підрозділу органів державної влади та управління швидкого реагування як на запити громадськості та окремих громадян, так і на внутрішні та зовнішні фактори. Метою статті є розробка моделі для оцінювання

якості управлінської діяльності керівника щодо опрацювання тих запитів, які виникають внаслідок випадкових причин. Для цього побудована модель відповідної діяльності керівника на основі методів системи масового обслуговування. Запропоновано кількісний показник для характеристик якості управління керівника. Описано методи розрахунку такого показника для реальних ситуацій та способи оптимізації управління.

Література:

1. Acemoglu D., Robinson J.A. Economic origins of dictatorship and democracy. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 416 p.
2. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності. К.: Наш формат, 2016. 400 с.
3. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 386-р. Офіційний вісник України. 21.06. 2013 р. № 44. Ст. 1581.
4. Грицяк Н. В., Соловйов С. Г. Електронна демократія. К.: НАДУ, 2015. 66 с.
5. Малиновський В.Я., Грицяк Н.В., Семенченко А.І. Концептуальні засади електронного урядування та електронної демократії. К.: ФОП Москаленко О.М., 2017. 70 с.
6. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А.І. Семенченка, В.М. Дрешака. Київ, 2017.
7. Публічне управління та адміністрування: навч. посіб. / Скидан О.В., Якобчук В.П., Дачій Н.В., Ходаківський Є.І. та ін.; за заг. ред. О.В. Скидана. Житомир: ЖНАЕУ, 2017. 705 с.
8. Вступ до публічного адміністрування: навч. посіб. Н.Л. Гавкалова, Т. А. Власенко, Л.Ю. Гордієнко та ін.; за заг. ред. докт. екон. наук, професора Гавкалової Н. Л. Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 382 с.
9. Бакуменко В.Д., Тимцуник В.І. Адміністративний менеджмент: навч. посіб. Київ: Центр підготовки навчально-методичних видань КНТЕУ, 2012. 334 с.
10. Особливості публічного управління та адміністрування: навч. посіб. / Бакуменко В.Д., Бондар І.С., Горник В.Г., Шпачук В. В. Київ: КНУКиМ, 2016. 167 с.
11. Таха, Х.А. Введение в исследование операций. М.: "Вильямс", 2005. 912 с.
12. Gruber T.R. Toward Principles for the Design of Ontologies Used for Knowledge Sharing. International Journal of Human Computer Studies. 1995. V. 43 (5—6). P. 907—928.
13. Handbook on Ontologies. Eds. S. Staab and R. Studer. International Handbooks on Information Systems, Berlin: Springer, 2009. 832 p.
14. Шиян А.А. Теоретико-ігровий аналіз раціональної поведінки людини та прийняття рішень в управлінні соціально-економічними системами. Вінниця: УНІБЕРСУМ-Вінниця, 2009. 404 с.
15. Shiyani A.A. Technologies for HR-Managers: Typology for Person's Economic Behavior, Applications and Mechanism Design. Labor: Personnel Economics eJournal. 2011. Vol 3, Issue 70. 373 p. Available at SSRN:

<http://ssrn.com/abstract=1827706> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1827706>.

References:

1. Acemoglu, D. and Robinson, J.A. (2006), Economic origins of dictatorship and democracy, Cambridge University Press, Cambridge, US.
2. Adjemoglu, D. and Robinson, J. A. (2012), Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty, Crown Publishers, US.
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Order "On Approval of the Strategy of the Information Society Development in Ukraine", Official Bulletin of Ukraine, vol. 44. Art. 1581.
4. Grycyak, N. V. and Soloviev, S. G. (2015), Elektronna demokratia [Electronic democracy], NADU, Kyiv, Ukraine.
5. Malinovsky, V. Ya. Gritsiak, N. V. and Semchenko, A. I. (2017), Kontseptyalni zasady elektronnoho yriadyvannia ta elektronnoi demokratii [Conceptual Principles of Electronic Governance and Electronic Democracy], FOP Moskalenko O.M., Kyiv, Ukraine.
6. Semchenko, A.I. and Drashpak, V.M. (2017), Elektronne uriaduvannia ta elektronna demokratia, U 15 chastinah [E-government and e-democracy. In 15 volumes], Kyiv, Ukraine.
7. Skydan, O.V. Yakobchuk, V.P. Datsii, N.V. and Hodakivckii, E.I. (2017), Publichne upravlinnia ta administruvannia [Public management and administration], Hutomur, ZhNAEU, Ukraine.
8. Gavkalova, N.L. (2016), Vstup do publichnogo upravlinnia ta administruvannia [Introduction to public management and administration], KhNTRU, Kharkiv, Ukraine.
9. Bakumenko, V.D. and Tymtsunuk, V.I. (2012), Administrativnyi menedzhment [Administrative management], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
10. Bakumenko, V.D. Bondar, I.S. Gornyk, V.G. and Shpachuk, V.V. (2016), Osoblyvosti publichnogo upravlinnia ta administruvannia [Peculiarities public management and administration], KNUKiM, Kyiv, Ukraine.
11. Taha, H. A. (2003), Operations Research: an Introduction, Prentice Hall, Inc., New Jersey, USA.
12. Gruber, T. R. (1995), "Toward Principles for the Design of Ontologies Used for Knowledge Sharing", International Journal of Human Computer Studies, vol. 43 (5—6), pp. 907—928.
13. Staab, S. and Studer, R. (2009), Handbook on Ontologies, International Handbooks on Information Systems, Springer, Berlin, Germany.
14. Shiyani, A.A. (2009), Teoretiko-igrobyi analiz ratsionalnoi povedinky kydyny ta pryiniattia rishen v upravlinni sistsialno-economichnymy systemamy [Game-theory analysis of rational behavior of human and decision-making in management in social-economical systems], UNIVERSUM-Vinnitsia, Vinnitsia, Ukraine.
15. Shiyani, A.A. (2011), "Technologies for HR-Managers: Typology for Person's Economic Behavior, Applications and Mechanism Design", Labor: Personnel Economics eJournal, Vol 3, no. 70, pp. 373, available at: <http://ssrn.com/abstract=1827706> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1827706> (Accessed 05 Sept 2019).

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

О. Г. Росъ,
аспірант кафедри державознавства і права,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0002-2593-8228

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.18.97

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

O. Ros,
Postgraduate Student, Department of State Studies and Law
of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

ESSENCE AND CONCEPT OF NORMATIVE LEGAL PROVISION OF INSTITUTIONAL CAPACITY OF REPRESENTATIVE LOCAL BODIES

У статті розкриваються поняття та сутність нормативно-правового забезпечення інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування, а також особливості супутніх понять, як-от: "інститут", "інституція", "спроможність". Обґрунтовуються відмінності між поняттями "інститут" та "інституція". Розглядаються підходи до визначення цих понять національними та зарубіжними вченими. Узагальнюються різні підходи до визначення інституційної спроможності з позиції Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейської комісії.

За результатами дослідження пропонується розуміння інституційної спроможності як здатності інституції виконувати свої функції через забезпечення належного рівня професійної підготовки персоналу, процесів, організації та ресурсів відповідної інституції.

У розкритті досліджуваних понять щодо сучасного стану нормативно-правового забезпечення інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування в Україні зроблено висновок щодо потреби подальшого комплексного дослідження проблематики здатності представницьких органів місцевого самоврядування виконувати визначені законами функції.

The article reveals the concepts and essence of normative legal support of the institutional capacity of representative bodies of local government, as well as the peculiarities of related concepts such as "institute", "institution", "ability". The differences between the concepts of "institute" and "institution" are substantiated. Approaches to defining these concepts by national and foreign scholars are considered. Different approaches to determining institutional capacity from the World Bank, the Organization for Economic Cooperation and Development and the European Commission are summarized.

The definition of "institutional capacity" in the English term "institutional capacity", effectively instigated by the institute, is not an institution but an institution. This is confirmed by the documentation of international organizations with which the term "scientific attempt" appeared in the domestic scientific and practical central region. Yes, European Commission documents stated that a change in the institute is predicted for all institutions (systems and work), but a change in the ability to take into account (existing in public institutions) may be just as relevant for changing the requirements for capacity, which requires a sufficient result.

With regard to the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), it defines institutional capacity as the sum of organizational, structural and technical systems, as well as the individual competencies that create and implement policies that meet the needs of the public

The study offers an understanding of institutional capacity, as the ability of an institution to perform its functions by providing an adequate level of professional training for the staff, processes, organization and resources of the institution concerned.

When discovering the concepts under study on the current state of regulatory support of the institutional capacity of the representative bodies of local self-government in Ukraine, it is concluded that there is a need for further comprehensive study of the problem of the ability of representative bodies of local self-government to fulfill the functions defined by law.

Ключові слова: інститут, інституція, інституційна спроможність, представницький орган, місцеве самоврядування, представницький орган місцевого самоврядування.

Key words: institute, institution, institutional capacity, capacity, representative body, local self-government, representative body of local government.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема нормативно-правового забезпечення інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування в Україні актуалізується необхідністю реформування місцевого самоврядування відповідно до кращого світового та європейського досвіду, гармонізації національного законодавства та європейських норм. Слід враховувати рекомендації щодо підвищення інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування, що надаються міжнародними організаціями, з документів яких, власне, і прийшов до наукового та практичного обігу термін "інституційна спроможність" (institutional capacity). А оскільки в наукових роботах та практичному застосуванні відповідної термінології немає єдиного підходу, видається необхідним уточнити значення поняття "інституційна спроможність представницьких органів місцевого самоврядування", розкрити його сутність та окреслити межі його нормативно-правового забезпечення.

Окремі аспекти діяльності представницьких органів місцевого самоврядування, пов'язані з їх інституційною спроможністю, а також правове регулювання місцевого самоврядування досліджувалися в роботах В. Борденюка [2; 3], А. Жмури [7], В. Мельниченка [11], Д. Гавра [4], М. Кармазіної [8], О. Шурбонової [8], Н. Колісниченко [9], М. Войновського [9], І. Дробуш [5], О. Погорілка [12], М. Баймуратова [12] та інших. Втім, саме теоретичний підхід до проблеми правового забезпечення інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування залишився по за увагою дослідників, за виключенням статті Н. Колісниченко та М. Войновського, окремі положення якої видаються досить спірними і аналізуються нижче.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сутності та поняття нормативно-правового забезпечення інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування (далі — ПОМС) в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для теоретичного обґрунтування поняття інституційної спроможності слід з'ясувати значення термінів "інститут" та "інституція" та різницю між ними. Варто взяти до уваги те, що термін "інститут" походить від латинського "institutum", що означало встановлення, запровадження, звичай. Історично склався підхід до розуміння інститутів як "природних" утворень, сукупностей певних норм, які регулювали окремі сфери життя. Зокрема Г. Спенсер вважав, що саме завдання виживання суспільного організму в умовах його еволюції породжувало, як необхідність формування погоджувальної й координуючої суспільної підсистеми — особливого виду регулятивного інституту [4].

Попри дослідницькі успіхи інституціоналістів, з початком 1950-х років інтерес до вивчення інститутів почав слабнути. І тільки в середині 1980-х років постав "новий інституціоналізм". Відтоді, за твердженням Р.І. Гудіна та Х.Д. Клінгемана, інституційний підхід панує в політичних дослідженнях [9; с. 12].

Згодом до питання розрізнення інституційних утворень звертається неінституціоналіст Д. Норт. Його про-

позиції щодо розмежування двох понять зводяться до такого: під "інститутами" слід розуміти розроблені людьми формальні (закони, конституції) та неформальні (договори та добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, які структурують їх взаємодію; під "інституціями" — організації, тобто державні органи, політичні партії, профспілки тощо. Для Д. Норта перші — це правила, які визначають спосіб "гри", другі ж — суто актори, межі компетенції яких — лише формування стратегії та майстерність. На думку Д. Норта, інституційний розвиток відбувається в результаті взаємодії інститутів та організацій (інституцій) [13, с. 5—6].

У загальному контексті інституційного підходу до аналізу суспільних явищ слід розглядати і позицію В. Мельниченка, який розглядає інститут публічної влади як фактично існуючу, відносно відокремлену організаційно-функціональну структуру в цілісній системі демократичного врядування. Отже, інституційний розвиток на рівні регіону постає як системний розвиток організаційних структур публічної влади, оновлення форм і методів діяльності, механізмів і засобів взаємодії на регіональному рівні [11, с. 7].

Слід зазначити, що в роботах окремих авторів взагалі не проводиться різниці між поняттями інституту і інституції, зокрема, стверджується, що "інститут постає не тільки інституцією, а й організацією з притаманними тільки їй правилами, що випрацьовуються в процесі конкретної взаємодії (взаємовпливу) встановлених норм з емпіричними втіленнями цих норм" [9; с. 16—17].

Колісниченко Н. та Войновський М. розглядають інститут місцевого самоврядування "як загальноприйняті норми та правила, створені і підтримуються відповідними органами, яким делегувало повноваження суспільство", розглядаючи правила як ключовий фактор для розуміння інститутів та функціонування інституцій. Зазначені автори відзначають, що "інституційна спроможність місцевого самоврядування — спроможність інституту місцевого самоврядування", а "інституціональна спроможність — спроможність інституцій (органів) місцевого самоврядування". Водночас на їхню думку, "інституційна спроможність включає в себе інституціональну" [8, с. 299]. Втім, позиція авторів щодо окремого виділення і розмежування понять "інституційна спроможність" та "інституціональна спроможність" видається недостатньо обґрунтованою. Звернемо увагу на те, що у згаданому дослідженні стверджується, що термін "інституціональний" походить від англійського institution, а термін "інституційний" — від institute, відтак автори роблять висновки, що "інституційна спроможність" стосується спроможності інституту, а "інституціональна спроможність" — спроможності інституції. Проте таке тлумачення не відповідає застосуванню названих термінів у англомовних джерелах.

На нашу думку, "інституційна спроможність" відповідає англійському терміну "institutional capacity", тобто інституційна спроможність стосується не інституту, а інституцій. Це підтверджується і документами міжнародних організацій, з яких у вітчизняний науковий і практичний обіг прийшов термін "інституційна спроможність". Так, у документах Європейської Комісії відзначається, що зміцнення інституційної спро-

можності спрямоване передусім на інституції (системи і структури), однак зміцнення спроможності індивідів (тобто штату інституцій) може бути так само важливим для зміцнення здатності інституцій діяти більш ефективно і результативно [16].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначає інституційну спроможність як суму організаційних, структурних та технічних систем, а також індивідуальні компетенції, які створюють та впроваджують політику, що відповідає потребам громадськості [18].

Згідно з позицією Світового банку, підвищення інституційної спроможності охоплює три основні види діяльності: підвищення кваліфікації (хто), удосконалення процедур (як) та організаційне зміцнення (яка система). Підвищення інституційної спроможності відбувається таким чином, щоб залучення ресурсів та розпорядження ними сприяло ефективнішому та результативнішому функціонуванню інституцій [17]. Узагальнюючи різні підходи до визначення інституційної спроможності. Європейська Комісія пов'язує питання інституційної спроможності із двома напрямками: фокус на окремих індивідах, що включає розвиток навичок і компетенцій на всіх рівнях органів публічної адміністрації, та фокус на інституціях, що включає: процеси (правила, процедури, засоби, інструменти, методи), організацію (структуру, функції) і ресурси (інформаційні, технічні, кадрові) [16]. Отже, узагальнюючи вищесказане, можна запропонувати розуміння інституційної спроможності як здатності інституції виконувати свої функції через забезпечення належного рівня процесів, організації та ресурсів відповідної інституції.

З точки зору інституційного підходу, до інституцій можна віднести і органи публічної влади, яким властива сукупність інституційно-утворюючих ознак, до яких В. Борденюк відносить, зокрема, такі: орган (інституція) — складова і водночас організаційно відокремлена й самостійна частина публічного механізму; орган діє під час здійснення своїх повноважень за дорученням держави та від імені громадян; відповідно до покладених завдань виконує відповідні функції, реалізуючи їх через владні повноваження; застосовує притаманні цьому виду органів організаційно-правові форми й методи діяльності [1, с. 299].

Отже, представницькі органи місцевого самоврядування можуть бути розглянуті як інституції, а відповідно, може бути виявлено їхню інституційну спроможність. Коло представницьких органів місцевого самоврядування визначено у ст. 143 Конституції України [10] та ст. 10 Закону України "Про місцеве самоврядування" [14]. Відповідно до зазначених норм до представницьких органів місцевого самоврядування віднесено: сільські, селищні, міські ради, які є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, а також обласні та районні ради, які є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

У ч. 1 ст. 143 Основного Закону України визначено загальний перелік повноважень територіальних громад та утворюваних ними органів місцевого самоврядування. В частині другій цієї статті міститься перелік повноважень представницьких органів регіонального рівня — обласних та районних рад. На думку В.І. Борденюка, першооснову для розподілу повноважень у сфері місцевого самоврядування містить ч. 1 ст. 143 Конституції України, яка "головні повноваження місцевого самоврядування адресує територіальним громадам та утворюваним ними органам місцевого самоврядування, під якими треба розуміти відповідні ради, а не їх виконавчі органи, оскільки останні безпосередньо територіальною громадою не створюються. Це стосується й окремих повноважень органів виконавчої влади, якими повинні наділятися відповідні ради, а не їх виконавчі органи" [2, с. 148—149]. Такий підхід цілком відповідає визначенню місця пред-

ставницьких органів у системі місцевого самоврядування в Європейській Хартії місцевого самоврядування (ст. 3), яка віддає їм пріоритет відносно інших органів місцевого самоврядування: "Міське самоврядування здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи" [6].

Основою для визначення повноважень представницьких органів місцевого самоврядування є покладені на них функції, тобто основні напрями їх діяльності. І.В. Дробуш [5, с. 5] формулює поняття функцій представницьких органів місцевого самоврядування в Україні під якими розуміє "основні, тобто найбільш загальні і постійні напрями і види муніципальної діяльності, які виражають волю та інтереси відповідних територіальних громад та забезпечують вирішення питань місцевого значення при оптимальному поєднанні інтересів певної території з інтересами загальнодержавними". В. Борденюк виокремлює три основні функції органів місцевого самоврядування: 1) підтримка демократії; 2) забезпечення права громадян на участь в управлінні державними справами на місцевому рівні; 3) надання послуг місцевому населенню [3, с. 69]. В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький та М.О. Баймуратов до загальних функцій органів місцевого самоврядування відносять: політичну, представницьку, нормотворчу, фінансово-бюджетну, контрольну, матеріально-технічну [12, с. 174].

Важливим аспектом інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування є її нормативно-правове забезпечення, тобто встановлення відповідних норм у правових формах. Законодавець визначає рівень нормативно-правових актів, якими встановлюються повноваження представницьких органів місцевого самоврядування. Повноваження сільських, селищних та міських рад встановлюються виключно Конституцією та законами, а повноваження районних та обласних рад, окрім згаданих законодавчих актів, також можуть передаватися сільськими, селищними, міськими радами, а отже, визначатися рішенням відповідної ради. Що ж стосується інших аспектів інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування, то законодавець встановлює порядок формування та організація діяльності рад визначаються Конституцією України, цим та іншими законами, а також статутами територіальних громад [14]. Щодо такого елементу інституційної спроможності як кадрове забезпечення, то відповідно до Закону "Про місцеве самоврядування" чисельність працівників органів місцевого самоврядування встановлюється відповідною радою у межах загальної чисельності, визначеної типовими штатами, затвердженими Кабінетом Міністрів України.

Таким чином, представницький орган місцевого самоврядування — це організована інституція, яка покликана реалізовувати покладені на неї функції через реалізацію повноважень, має обумовлену функціями організаційну структуру, організовані процеси та забезпечена належними ресурсами. Відповідно, інституційна спроможність представницьких органів місцевого самоврядування полягає у здатності їх як інституцій виконувати свої функції через забезпечення належного рівня процесів, організації та ресурсів відповідної інституції.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ НАУКОВИХ РОЗРОБОК

Правове забезпечення інституційної спроможності — це встановлення у правових нормах необхідних умов здатності представницьких органів місцевого самоврядування, а саме: сільських, селищних, міських, районних та обласних рад, для виконання покладених на них функцій через визначення організаційної структури, процесів та ресурсів.

Аналіз наукових праць щодо інституційної спроможності взагалі та, зокрема, інституційної спроможності

органів місцевого самоврядування свідчить, що категорія інституційної спроможності вимагає ґрунтовного теоретичного осмислення. Перспективними також видаються дослідження інституційної спроможності окремих органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів.

Література:

1. Баглай М. Конституционное право Российской Федерации / М. Баглай, Б. Габричидзе. — М.: Норма, 1996. — 640 с.
2. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії: монографія / В.І. Борденюк. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 576 с.
3. Борденюк В. Муніципальна реформа: що, як і задля чого / В. Борденюк // Віче. — 1998. — № 7. — С. 63—79.
4. Гавра Д.П. Понятие социального института http://www.soc.pu.ru/materials/golovin/reader/gavra/r_gavra1.html
5. Дробуш І.В. Функції представницьких органів місцевого самоврядування в Україні: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 "Конституційне право" / І.В. Дробуш; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України. — Київ, 2002. — 14 с.
6. Європейська хартія місцевого самоврядування: Хартія від 15 жовтня 1985 р., ратифікована Законом України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР // Віче. — 2000. — № 3. — С. 43—50.
7. Жмура А. Публічно-правовий інститут представництва в Україні / А. Жмура // Актуальні проблеми правознавства України: тези доповідей і наукових повідомлень студентської наукової конференції за підсумками науководослідної роботи за 1999/2000 навч. рік. — Х., 2000. — С. 67—68.
8. Кармазіна М, Шурбонова О. "Інститут" та "інституція": проблема розрізнення понять // Політичний менеджмент. — 2006. — № 4 — 16—17 с.
9. Колісниченко Н.М., Войновський М.М. Інституційна та інституціональна спроможність місцевого самоврядування: сутність понять та особливості визначення [Електронний ресурс] / Н. Колісниченко, М. Войновський // Теоретичні та прикладні питання державотворення. — 2015. — Вип. 16. — С. 296—309. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2015_16_22
10. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. / Верховна Рада України. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
11. Мельниченко В.І. Інституційний розвиток на рівні регіону: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. — К.: НАДУ, 2009. — 88 с.
12. Муніципальне право України: підручник / [В.Ф. Погоріло, О.Ф. Фрицький, М.О. Баймуратов та ін.]; за ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 352 с.
13. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. — М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. — 180 с.
14. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.07.1997 р. № 280/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
15. Терборн. О границах и динамике норм и нормативного действия // Социологическое обозрение. — Том 3. — 2003. — № 4. — 50 с.
16. European Commission. Guidance Document on Indicators of Public Administration Capacity Building, June 2014, p. 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=14144...en>
17. Odeck J, "Position Paper: Institutional Capacity Building", World Road Organisation (PIARC), 2005.
18. OECD Public Management Reviews: Ireland 2008. Towards an Integrated Public Service.

References:

1. Baglaj, M. and Gabrychydze, B. (1996), *Konstytucyjne prawo Rosyjskiej Federacji* [Constitutional Law of the Russian Federation], Norm, Moscow, Russia.
2. Bordenjuk, V. I. (2007), *Misceve samovrjaduvannja ta derzhavne upravlinnja: konstytucijno-pravovi osnovy spivvidnoshennja ta vzajemodii* [Local government and public administration: constitutional and legal foundations of correlation and interaction], Parlaments'ke vyd-vo, Kyiv, Ukraine.
3. Bordenjuk, V. I. (1998), *Municipal'na reforma: shho, jak i zadlja chogo* [Municipal reform: what, how and why], Viche, Kyiv, Ukraine.
4. Gavra, D. P. (1998), "The concept of social institution", available at: http://www.soc.pu.ru/materials/golovin/reader/gavra/r_gavra1.html (Accessed 10 August 2019).
5. Drobush, I. V. (2002,) "Functions of representative bodies of local self-government in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Institute of State and Law, National Academy of Sciences of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
6. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), "European Charter of Local Government: Charter of 15 October 1985, ratified by the Law of Ukraine. № 452/97-VR", Viche, vol. 3 (2000), pp. 43—50.
7. Zhmura, A. (2000), "Public-Legal Institute of Representation in Ukraine", *Aktual'ni problemy pravoznavstva Ukrainy: tezy dopovidej i naukovykh povidomlen' student'skoi naukovoї konferentsii za pidsumkamy naukovodoslidnoi roboty za 1999/2000 navch. rik*. [Actual Problems of Ukrainian Law: Abstracts and Reports of the Student Scientific Conference on the Results of Scientific Research for 1999/2000 year], Kharkiv, Ukraine, pp. 67—68.
8. Karmazina, M. and Shurbonova, O. (2006), "Institute" and "institution": the problem of distinguishing concepts", *Political management*, vol.4, pp. 16—17.
9. Kolisnichenko, N.M. and Vojnovs'kyj, M.M. (2015), "Institutional and institutional capacity of local self-government: the essence of concepts and features of definition", available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2015_16_22 (Accessed 15 August 2019).
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 29 August 2019).
11. Mel'nychenko, V.I. (2009), *Instytutynyj rozvytok na rivni regionu: navchal'no-metodychnyj posibnyk dlja samostijnogo vyvchennja dyscypliny* [Instytutynyj rozvytok na rivni regionu: navchal'no-metodychnyj posibnyk dlja samostijnogo vyvchennja dyscyplin], NADU, Kyiv, Ukraine.
12. Pogorilo, V. F. Fryz'kyj, O. F. and Bajmuratov, M. O. (2001), *Municipal'ne pravo Ukrainy* [Municipal Law of Ukraine], Jurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
13. Nort, D. (1997), *Ynstytuty, ynstytucyjonal'nye yzmenenija y funkcyonyrovanje ekonomyky* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy], Fond ekonomycheskoj knygy "Nachala", Moscow, Russia.
14. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine "About local self-government in Ukraine"*, Vidom. Verhov. Rady Ukrai'ny, vol. 24.
15. Terborn, O (2003), "About the boundaries and dynamics of norms and normative actions", *Socjologicheskoe obozrenje*, vol. 3, no. 4.
16. European Commission (2014), "Guidance Document on Indicators of Public Administration Capacity Building", available at: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=14144...en> (Accessed 18 August 2019).
17. Odeck, J, (2005), *Position Paper: "Institutional Capacity Building"*, World Road Organisation (PIARC), Paris, France.
18. OECD (2008), *OECD Public Management Reviews, Towards an Integrated Public Service, Ireland*.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.